

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra východoevropských studií

Bakalářská práce

Tomáš Prior

Rudá armáda v letech 1936-1941: technický a historický vývoj

Red Army from 1936 until 1941: technical and historical development

Praha 2013

Vedoucí práce: PhDr. Th.B. Stanislav Tumis, M.A., Ph.D.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších zdrojů.

V Praze, dne 18. května 2013.

.....
Jméno a příjmení

Klíčová slova (česky):

Rudá armáda

Industrializace

Modernizace

Propaganda

RKKA

Key words (in English):

Red Army

Industrialization

Modernization

Propaganda

RKKA

Abstrakt (česky):

Cílem práce je analýza modernizačních procesů v RKKA v letech 1936-1945. Důraz bude kladen na rozbor vývoje armády ve dvou směrech – na postupnou modernizaci a na důsledky čistek a ozbrojených konfliktů, jichž se Rudá armáda na konci třicátých let zúčastnila. Součástí studie bude pojednání o ideologii, armádní a civilní propagandě, reformách, výstroji, výzbroji a zavádění nových poznatků do praxe.

Abstract (in English):

The aim of the work is the analysis of the modernization processes in the RKKA between 1936-1945. The emphasis is on the analysis of the development in two lines: the gradual modernization and the consequences of purges and armed conflicts in which the Red Army participated at the end of the 1930s. I also deal with the ideology, military and civil propaganda, reforms, equipment, arms and implementation of the new knowledge into praxis.

OBSAH:

	Str.
ÚVOD	6

VÝVOJ DVACÁTÝCH LET: REVOLUCE A OBČANSKÁ VÁLKA A UCHOPENÍ MOCI STALINEM

Velká říjnová socialistická revoluce a založení Rudé armády	8
Rudá armáda pod vedením Trockého a občanská válka	9
Válka s Polskem a konec občanské války	14
Poválečný vývoj armády, zahraniční izolace a počátek NEPu	15
Zahájení NEPu a pád Trockého	18
Frunzeho reformy a role armády při sovětizaci země	20
Zahraniční situace SSSR a „válečná hrozba“	23

INDUSTRIALIZACE A ROZVOJ ARMÁDY PRVNÍ POLOVINY TŘICÁTÝCH LET

První pětiletka a zahájení industrializace	27
Branná výchova a vojenská příprava obyvatelstva	33
Propagace armády a vojenská propaganda	36
Technická úroveň RKKA	41
Základní výzbroj a její modernizace	41
Námořnictvo	43
Tanková vojska a mechanizace armády	44
Letectvo	46
Výsadková vojska	47
Poměry v armádě	50
Vojenská elita a vývoj sovětské vojenské doktríny	52

OZBROJENÉ KONFLIKTY KONCE TŘICÁTÝCH LET A STAGNACE ARMÁDY

Velký teror	56
-------------------	----

Mnichovská krize a obrat sovětské zahraniční politiky	59
Střetnutí u jezera Chasan a u Chalchin-Golu	62
Osvobození západní Ukrajiny aneb obsazení Polska	63
Sovětsko-finská Zimní válka	64
„Květnová revoluce“ a obnova armády pod vedením Timošenka	66
 ZÁVĚR	 69
 SEZNAM OBRÁZKŮ	 71
SEZNAM ZKRATEK	72

Na začátku chci poděkovat panu PhDr. Th.B. Stanislavu Tumisovi, M.A., Ph.D. za vedení a veškerou podporu, kterou mi při vypracování této bakalářské práce poskytl. Velký dík patří pracovníkům Národní a Slovanské knihovny v Praze. V neposlední řadě děkuji také PhDr. Bohuslavu Literovi, CSc., jehož kniha mi posloužila jako odrazový můstek při vytváření struktury mé vlastní bakalářské práce.

ÚVOD:

Mnohokrát zpracované a svým způsobem trochu kontroverzní téma historického vývoje Rudé armády přitahuje pozornost velkého počtu badatelů a zájemců o studium dané problematiky nabízí nepřehledné množství literatury a zdrojů. Dostupné materiály zpracovalo již několik generací autorů. K dispozici jsou tak práce analyzující vojensko-historická a ekonomická hlediska i politologicko-sociologické aspekty. V posledních letech se také objevují články a publikace věnující se tzv. „každodennosti“ života v armádě a také konkrétním dopadům politiky bolševické strany a stranické elity na armádu.

Vhodnou selekci zdrojů mi kromě široké škály nabízené literatury komplikovala také skutečnost, že každé zvolené dílo vyžadovalo pečlivé kritické zhodnocení, při kterém bylo třeba brát v úvahu nejen původ autora a okolnosti vzniku jeho práce, ale také možnou tendenčnost jeho výkladu. To se týkalo zejména zdrojů, které se zabývají citlivými a dodnes živými tématy (například v případě Sovětsko-polské války v roce 1939 lze jen velmi malé procento autorů považovat za zcela nezájaté). Většinu sovětské (ruské) tvorby je třeba zbavovat ideologického balastu, zatímco autoři západní provenience mívají občas sklon některé důležité aspekty podceňovat. Nezastupitelné místo mají pochopitelně prvozdroje a archivní dokumenty.

Své práci jsem se snažil vtisknout charakter kvalitativní popisné studie, přičemž hlavní přístupy, které jsem v ní uplatnil, jsou analýza a deskripce. Členění kapitol je tematické. Chronologická posloupnost je zachována v maximální možné míře, byť se na některých místech stručně rozepisují o událostech, které jsou analyzovány již v předchozích oddílech. U jednotlivých kapitol preferuji zdroje zaměřené na rozbor zkoumané problematiky z takového úhlu pohledu, který je dle mého osobního názoru pro dané téma nejvhodnější. Rudá armáda od svého založení v roce 1918 až do skončení Velké vlastenecké války a následného přejmenování na „Sovětskou armádu“ v roce 1946 prošla poměrně komplikovaným vývojem a z tohoto důvodu je účelnější zkoumat každou vývojovou etapu s rozdílným přístupem. Například při analýze turbulentního období občanské války a rané doby poválečné obnovy státu jsem dával přednost knihám podtrhujícím vojensko-historické aspekty a rozbor fungování a vzájemných vztahů stranické elity. Období Nové ekonomické politiky si naopak zasluhovalo především analýzu z hlediska ekonomického. Při zkoumání každodenního života ve vojsku bylo třeba podtrhnout sociologický přístup a u tzv. Velkých čistek bylo naprosto klíčové analyzovat vztahy mezi vojenskou elitou.

Bakalářská práce je rozdělena do tří hlavních tematických okruhů, které jsou následně členěny do kapitol a podkapitol.

První tematický okruh postihuje vývoj Rudé armády od revolučního období až do přelomu dvacátých a třicátých let. Přesahuje časově mnou zvolené období, na něž se v bakalářské práci zaměřuji, a slouží jako úvod do problematiky a podrobný popis ekonomického vývoje a formujících se vztahů vojenské i stranické elity, bez jejichž znalosti by těžiště práce nebylo dobře srozumitelné.

Ve druhém tematickém okruhu zkoumám téma technického zázemí a profesionální přípravy armády. Přecházím zde do tzv. „malé historie“, tj. historie každodennosti, a věnuji se dopodrobna otázce výzbroje a mechanizace vojska, to vše v souvislosti s nárůstem ekonomického potenciálu země.

Třetí tematický okruh zahajují fenoménem tzv. Velkého teroru a prostřednictvím konfliktů, kterých se Rudá armáda na konci třicátých let účastnila, zkoumám otázku její bojeschopnosti a připravenosti na nadcházející Velkou vlasteneckou válku.

Ve své práci se snažím zanalyzovat především následující otázky:

- Jaký vliv měl vnitrostranický boj na situaci v armádě a jak se projevil v poválečných diskusích ohledně fungování vojska a nutnosti přijetí vojenské doktríny?
- Za jakých okolností došlo k proměně chápání role armády v očích stranické elity v souvislosti s tzv. Válečnou hrozbou v roce 1927?
- Jak se projevil konec NEPu a zahájení socialistické industrializace na technickém zázemí vojska?
- Nakolik pozvednutí technického potenciálu armády a každodenní realita vojenského života ovlivnila bojeschopnost armády v polovině a na konci třicátých let?
- Jaké dopady měl Velký teror na morálku armády, jak se podepsal na jejích výkonech ve vojenských konfliktech na konci třicátých let a jaký byl průběh následující reformy armády pod vedením Timošenka od května 1940?

Vzhledem k rozsahu práce a množství dosud zpracované literatury se nesnažím o vytvoření vyčerpávající studie, ale o syntézu názorů a výsledků bádání vybraného okruhu autorů. Neodvážil jsem se o analýzu tzv. Katyňského masakru na základě nedávno zveřejněných podkladů Ruského státního archivu, poněvadž dosud nevyšla žádná odborná studie, která by tento materiál zahrnula a kriticky zhodnotila.

VÝVOJ DVACÁTÝCH LET: REVOLUCE, OBČANSKÁ VÁLKA A UCHOPENÍ MOCI STALINEM

Velká říjnová socialistická revoluce a založení Rudé armády (1917-1918)

V revolučním období se nově vzniklá bolševická vláda opírala o ozbrojené síly složené z kronšadtských námořníků a částečně také z čerstvě zmobilizovaných Rudých gard. Jelikož byla tato vláda dosazena k moci vojenským převratem, stalo se jedním z nejnaléhavějších problémů vytvoření trvalých ozbrojených sil, které by byly podřízeny bolševické straně a zajistily by její udržení u moci.

Jedním z prvních počínů nové vlády po uzavření příměří s Centrálními mocnostmi bylo zahájení demobilizace stávající armády (10. listopadu 1917). Hlavním motivem toho kroku se kromě naplnění politických hesel stala také snaha o eliminaci stávajících vojenských jednotek, které by mohly teoreticky proti nové vládě vystoupit. Souběžně s demobilizací se bolševici připravovali na založení nové armády.¹ Zcela v souladu s představami sepsanými Karlem Marxem a Friedrichem Engelsem² měla vzniknout nová spravedlivá třídní společnost, jež měla zničit starý politický řád a vybudovat nový systém proletářského státu, který mimo jiné potřeboval ozbrojené síly nového typu, postavené především na principu dobrovolnosti a rovnosti a také se v maximální možné míře odlišující od dosavadní carské armády. První kroky týkající se vojenských záležitostí se nesly zcela v duchu snahy eliminovat jakékoliv prvky tradičního armádního systému a organizace včetně armády jako takové. Armáda měla být zcela v souladu s novou ideologií nahrazena proletářskými milicemi, tj. ozbrojenými sbory tvořenými dělníky největších továren. V prosinci 1917 byly vydány dva dekrety „O organizaci disciplíny“ a „O stejných právech vojáků“.³ První z nich zaváděl volbu velitelů pluků (baterií/eskadron) prostřednictvím výborů vojenských jednotek a druhý rušil všechny carské vojenské hodnosti.⁴

Nehledě na výše popsané ideologické premisy se nedal ignorovat fakt, že takto organizované jednotky nedisponovaly dostatečnými bojovými kvalitami, aby se mohly postavit všem nepřátelským zahraničním a protibolševicky naladěným silám. Dne 16. ledna

¹ С. М. Кляцкин, *На защите октября: Организация регулярной армии и милиционное строительство в Советской республике 1917-1920*. Москва 1965.

² К. Маркс, *Философия истории*, Санкт-Петербург 1905.
К. Маркс, Ф. Энгельс, *Капитализм и коммунизм*, Москва 1905.

³ В. Литера, *История Рудé армáды 1917-1941*, Прага 2009, s. 19.

⁴ Tamtéž, s. 21.

1918 byl na návrh budoucího „národního komisaře vojenských záležitostí“ Nikolaje Iljiče Podvojského Výkonným výborem přijat formální souhlas s vytvořením stálé regulární armády, která měla být organizována na maximálně volných principech. Znovuzavedení tradiční organizace armády (byť se zachováním principu volby velitelů) mělo posílit nízké bojové schopnosti jednotek.

Dne 28. ledna⁵ Lenin oficiálně podepsal dekret o založení RKKA.⁶ I přes jeho souhlas se tímto krokem nezabránilo jistému rozkolu uvnitř bolševické strany a rozdílné představy o charakteru ozbrojených sil se projevovaly po celou dobu občanské války. Nově založená armáda se měla nadále budovat jako „třídní armáda“, která by byla přímo podřízena straně. Drtivé množství příslušníků tvořili nestraníci či nekomunisté. Její sociální zastoupení prakticky odpovídalo sociálnímu složení společnosti, jen byl stranická politika lehce posílila její proletářský prvek.⁷

Dne 3. března byl uzavřen mír s Ústředními mocnostmi a zanedlouho, dne 19. března, byl do funkce Komisaře vojensství jmenován Lev Davidovič Trocký.

Rudá armáda pod vedením Trockého a občanská válka (1918-1920)

Se jmenováním Trockého do funkce přišly první zásadní změny v předpokládaném vývoji Rudé armády. Nový Komisař vojensství byl člověkem, který pro budoucí úspěch světové revoluce neváhal postupovat podle principu „účel světí prostředky“, což bylo dobře patrné nejen v letech občanské války, ale také v následných poválečných diskusích týkajících se charakteru armády. Trocký postupně skoncoval s dobrovolnickým principem, rozdělil zemi na vojenské okruhy, zavedl povinný vojenský výcvik i brannou přípravu mládeže a také povinnou vojenskou přísahu. Začal budovat armádu postavenou na „tradičních“ principech a zoufalý nedostatek kompetentních důstojníků řešil prostřednictvím tzv. vojenských specialistů, tj. důstojníků bývalé carské armády, kteří byli ochotni poskytnout své služby a znalosti RKKA. V průběhu občanské války neváhal zavádět drakonické tresty při obnovování disciplíny a odhodlal se i k takovým krokům, které byly z ideologického hlediska maximálně sporné, to vše pro úspěch revoluce a přežití bolševického režimu. Díky tomuto principu

⁵ Nový Gregoriánský kalendář vstoupil v platnost v únoru 1918, tudíž je za datum založení RKKA považován 23. únor 1918. všechna ostatní data v této práci jsou uváděna podle Gregoriánského kalendáře.

⁶ Декрет Совета Народных Комиссаров 18-ое января 1918 г., <http://istorya.ru/articles/23fevr.php>, 13. května 2013.

⁷ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917-1941*, Praha 2009, s. 99.

dokázala RKKA v letech občanské války uspět, ale paradoxně jejímu zakladateli tato praxe posléze v rámci mocenského boje „zlomila vaz“.⁸

Dne 25. května 1918, po dvou měsících od svého jmenování podepsal Trocký dobře známý rozkaz o odzbrojení Československých legií, jenž dosavadní průběh občanské války přeměnil. Tvrdé, ale přesto jen lokální střety, nahradila masová aktivizace protibolševických sil povzbuzených obsazením transsibiřské magistrály. Rudá armáda se v této době nacházela stále ještě ve stádiu hlubokého zrodu.⁹

Dne 2. září 1918 byl založen Revvojensovět. Jednalo se o nejvyšší vojenský orgán v zemi a s jeho pomocí byla vytvořena téměř klasická struktura velení. Vznikl „Polní štáb RKKA“, prostřednictvím něhož Revvojensovět řídil veškerou bojovou činnost. Specifikou tohoto systému bylo, že veškeré rozkazy vojenských velitelů musely být kvůli nabytí platnosti spolupodepsány vojenským komisařem.¹⁰ Tato reforma probíhala na pozadí bojů, a to především na východní frontě, kde Rudá armáda provedla první úspěšnou ofenzivu proti zkušenějšímu nepříteli.

Postupné zatažení armády do mocenského boje dokresluje první vážný konflikt mezi Trockým a Stalinem, k němuž došlo v říjnu 1918. Trocký využil vítězství na východě k posílení své prestiže a obhajobě koncepce budování armády. Stalin otevřeně přičetl úspěchy ofenzivy „velitelům, jež vzešli z řad vojáků“, čímž jasně napadal Trockého koncepci vojenských specialistů. Zároveň ze své pozice „národního komisaře pro národnostní otázky“ přebíral Stalin de facto velení obrany Caricynu a odmítal se Trockému podřídit. Situaci nakonec musel vyřešit až přímý zásah Revvojensovětu.¹¹

Během občanské války postupně krystalizovala budoucí politická elita bolševické strany. Největší animozita zavládla mezi Stalinem a Trockým. Stalin se z pozice komisaře snažil o získání vlivu prosazováním politického dohledu nad armádou, čemuž se Trocký bránil poukazováním na negativní důsledky této praxe na morálku jednotek. Tato animozita dostávala chvílemi až absurdní podoby a nejednou v přímém důsledku způsobila armádě velké těžkosti či přímo prohry. Již od samého začátku svého budování se Rudá armáda stala kolbištěm mocenských zájmů a brzy došlo v rámci bolševické elity ke vzniku jednotlivých frakcí, které se snažily získat vliv ve straně právě prostřednictvím svých pravomocí v armádě.

⁸ Л. Д. Троцкий, *Речь Л. Д. Троцкого на заседании Центрального Исполнительного Комитета 22 апреля 1918 года*, Москва 1918 г.

Л. Д. Троцкий, *Материалы и документы по истории Красной Армии: В трех томах. Том II, Как вооружалась революция: На военной работе*, Москва 1924 г.

⁹ V. M. Fic, *Československé legie v Rusku a boj za vznik Československa 1914-1918*, Brno 2008, s. 32.

¹⁰ *Реввоенсовет республики: протоколы 1920-1923: сборник документов*, Москва 2000.

¹¹ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917-1941*, Praha 2009, s. 50.

Mezi Trockého stoupence patřili především Ioakim Ioakimovič Vacetis a Vladimír Alexandrovič Antonov-Ovsejenko. Stalinova frakce začala vznikat prakticky ihned po jeho odeslání na první působiště v Caricynu. Tvořili ji lidé jako například Kliment Jefremovič Vorošilov, Semjon Michajlovič Buďonný, Jefim Afanasjevič Ščadenko či Grigorij Konstantinovič Ordžonikidze. Příslušníci této frakce – tzv. caricynské skupiny – jako jediní ve třicátých letech přežili bez újmy čistky a byli až do Stalinovy smrti stálicemi na politické scéně.¹² Za zmínku stojí také Sergej Ivanovič Gusev, jenž do skončení občanské války podporoval Trockého a byl častým terčem Stalinovy kritiky, a Michail Vasiljevič Frunze, jenž zachoval neutralitu až do poloviny dvacátých let.

K dalšímu pokračování diskusí o konceptu budování armády došlo na VII. sjezdu RKS(b). Jeho výsledkem bylo posílení vlivu bolševické strany prostřednictvím vyšší kontroly nad RKKA. Zachoval se sice institut specialistů, ale byla nad nimi zvýšena kontrola komisařů. Trocký se naopak s podporou Vacetise snažil za každou cenu zabránit požadovaným konferencím politických pracovníků s poukazem na to, že „armáda je umělý organismus a jeho jednota musí být udržována se vší tvrdostí“.¹³ Došlo k založení „Organizačního byra“, které mělo původně jen zajistit průběh sjezdu, a jedním z jeho pěti členů se stal Stalin. Stejně tak se dostal mezi členy politbyra, čímž byl zastoupen ve dvou důležitých orgánech. Největší význam tohoto sjezdu spočíval ovšem v tom, že se úspěšně aktivizovala Trockého opozice a jasně vyplynulo, že dokonce ještě v roce 1919 existují silní odpůrci existence stálé armády. Kvůli zvýšené kontrole RKKA byl založen nový politický orgán nahrazující tzv. „Všeruské byro vojenských komisařů“ – „Politické oddělení Revvojensovětu“, o měsíc později, dne 15. května 1919, přejmenované na „Politickou správu“.¹⁴

Další významné oslabení Trockého nastalo v kritické situaci způsobené boji na třech frontách v roce 1919. Trockému a Vacetisovi se podařilo stabilizovat zhroucený východní front a zastavit postup Kolčakových vojsk, čímž si paradoxně v rámci stranického boje uškodili. V následující diskusi o dalším strategickém postupu¹⁵ Lenin podpořil návrhy Trockého oponentů. Vacetis posléze dostal jen povolení ke stažení jediné divize na pomoc ohrožovanému Petrohradu, nicméně s posvěcením Trockého přesunul v květnu-červnu 42 pluků¹⁶, čímž Trocký otevřeně ignoroval ÚV RKS(b) i Lenina. Tyto přesuny zastavil až přímý

¹² А. Киселев, Э. Щагин, *Хрестоматия по Отечественной истории 1914-1945 гг.*, Москва 1996, s. 205.

¹³ *Седьмой экстренный съезд РКП (б). Март 1918 года. Стенографический отчет*, Москва 1962.

¹⁴ *Восьмой экстренный съезд РКП (б). Март 1919 года. Стенографический отчет*, Москва 1959.

¹⁵ Trocký ve svém plánu navrhoval zlikvidovat Děnikina na jihu, Kameněvův plán navrhoval pokračovat v boji na východě.

¹⁶ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917-1941*, Praha 2009, s. 66.

zásah vojenských komisařů. Po tomto incidentu vypukla další vlna kritiky proti vojenským specialistům a dotyčné jednotky byly přesunuty na svá původní místa, což umožnilo Děnikinovi zahájit z jihu jeho známý „pochod na Moskvu“, který téměř srazil bolševický režim na kolena. V Pobaltí navíc počátkem května s britskou podporou zorganizoval generál Juděnič protibolševické povstání.¹⁷ Z tohoto důvodu byl do Petrohradu povolán Stalin.

Stalin zde stejně jako před rokem v Caricynu zcela ignoroval jakýkoliv systém velení včetně vrchního velitele Vacetise i Štábu RKKA. Optimisticky prohlašoval, že nehrozí žádné nebezpečí, ale estonská vojska se brzy přiblížila k městu a došlo ke vzpouře dvou pobřežních pevností, které jen s vypětím sil získala Rudá armáda zpět. Stalin, jenž se podílel na přípravě a realizaci operace veškeré zásluhy přisoudil sobě a vojenským komisařům a úspěch zdůvodnil jen tím, že „rychlé dobytí pevnosti Gorka lze vysvětlit nejbezohlednějším zasahováním mým a vůbec civilních osob do operačních záležitostí... Pokládám za svou povinnost prohlásit, že budu takto postupovat i nadále“!¹⁸ Stalin byl posléze jmenován členem revoluční vojenské rady Jižního frontu. Vymínil si dokonce, že Trocký nebude zasahovat do záležitostí jeho frontu!¹⁹ V polovině října Stalin poslal Leninovi dopis se svou analýzou situace, v níž změnil názor na plán Sergeje Sergejeviče Kameněva, a to s použitím Trockého argumentů. Tím se včas distancoval od neúspěšného plánu a elegantně si přisvojil původní Trockého a Vacetisův záměr.²⁰

Na jihu se nakonec definitivně prosadil původní Trockého plán. Útok byl rozdělen na dvě operace, přičemž jedna z nich (voroňžsko-kastorenská) dala vzniknout jedné z nejznámějších legend Rudé armády – legendě o Rudé jízdě, o jejíž vznik se zasloužil v první řadě Bud'onného jezdecký sbor, jenž se v bojích mimořádně vyznamenal a především porazil elitní bělogvardějské jezdectvo.²¹ Tento úspěch spolu s předchozími účinnými operacemi bílých jezdeckých sborů vedl k aktivní propagaci jezdeckva na straně Rudých a noviny Pravda 30. září 1919 otiskly známé heslo „Na koně, proletáři!“ Bud'onný a Ščadenko poslali 25. října 1919 Stalinovi dopis s obhajobou vzniku větších jezdeckých jednotek a Stalin jejich plán podpořil.²² Proti se postavil Trocký, jenž se ryze dogmaticky ohradil, že Bud'onný nechápe přirozenost kavalérie, která je „aristokratickým druhem vojska“.²³ Stalin přesto 17. listopadu

¹⁷ А. И. Егоров, *Гражданская война в России: разгром Деникина 1919 г.*, Москва 2003.

¹⁸ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917-1941*, Praha 2009, s. 69.

¹⁹ Tamtéž, s. 76.

²⁰ М. В. Рыбаков, *Героическая оборона Петрограда в 1919 году*, Москва 1957.

²¹ С. М. Будённый, *Пройдённый путь: книга первая*, Москва 1958.

http://militera.lib.ru/memo/russian/budenny_sm/1_03.html, 13. května 2013.

²² B. Litera, *Historie Rudé armády 1917-1941*, Praha 2009, s. 71.

²³ С. М. Будённый, *Пройдённый путь: книга первая*, Москва 1958, стр. 105.

http://militera.lib.ru/memo/russian/budenny_sm/1_03.html, 13. května 2013.

1919 v Revvojensovětu prosadil rozšíření 1. jezdeckého sboru na 1. jezdeckou armádu. Zde se naplno obnovily kontakty Caricynské skupiny – organizačně schopný Vorošilov²⁴ přeměnil první armádu na školu bolševismu a statečný Bud'onný vedl své vojáky osobně do útoků. Formálně spadala 1. jízdní armáda pod velení jižního frontu, ovšem brzy se ukázalo, že je věrná v první řadě Stalinovi.²⁵

Dne 1. března 1920 zahájil Tuchačevský ofenzivu, která zničila poslední Děnikinovy naděje. Zbytky vojska přesunul na Krym, kde 4. dubna 1920 předal velení Vrangelovi. Ve stejné době byl 7. února 1920 na východě popraven rozsudkem irkutského revolučního výboru Kolčak. Krach

Děnikinova „pochodu na Moskvu“ a porážka Kolčaka dovedly Dohodu k závěru, že Bílí svůj boj definitivně prohráli.²⁶

Obr. 1. Na koně, proletáři!
19. září 1919.

Válka s Polskem a konec občanské války (1920)

Po krátkém „tříměsíčním oddychu“ vypukla v březnu 1920 válka s Polskem. Oficiálním důvodem k boji byla dle polské strany nejasně stanovená polsko-ukrajinská hranice, potažmo neuznání Curzonovy linie.²⁷ Polský maršál Josef Klémens Pilsudský připravil vojenské řešení problému, jehož součástí bylo mimo jiné uznání Symona Vasylovyče Petljury za hlavu ukrajinského státu. Dne 5. března 1920 podnikly první polské

²⁴ Trocký schopnosti Vorošilova silně podceňoval.

²⁵ С. М. Будённый, *Пройдённый путь: книга первая*, Москва 1958.
http://militera.lib.ru/memo/russian/budenny_sm/1_03.html, 13. května 2013.

²⁶ V. M. Fic, *Československé legie v Rusku a boj za vznik Československa 1914-1918: Selhání americké politiky v Rusku a na Sibiři, Wilsonovo rozhodnutí neintervnovat: březen-říjen 1918*, Brno 2008.

²⁷ Hraniční linie navržená Dohodou byla vytvořena podle etnického zastoupení obyvatelstva.

jednotky útok na město Mozyr a přerušily tak spojení jednotek RKKA a týlu. Odvrácení tohoto útoku si vyžádalo velký přesun vojsk RKKA především z Kavkazu směrem na Ukrajinu kvůli velmi slabým počtům vojáků na tomto území. Útok tradičního nepřítele zvedl vlnu nacionalismu, bývalý úspěšný carský důstojník Brusilov vydal známou výzvu k obyvatelstvu, aby vstupem do Rudé armády pomohlo odrazit nepřítele. Problémem ovšem stále zůstával Krym obsazený bílými vojsky generála Vrangela, což způsobilo spory o dalším postupu.²⁸ Západní front byl nakonec prohlášen za klíčový. Od 4. do 11. července Rudá armáda podle Tuchačevského plánu postupně zahájila útok západním směrem a tři následující týdny úspěšně tlačila Poláky zpět na západ.²⁹ V té chvíli se polská vláda obrátila na Dohodu s tím, že nyní již Curzonovu linii uznává. Dohoda dne 11. července poslala sovětské vládě tzv. Curzonovo ultimátum vyžadující stažení RKKA o 50 km směrem na východ od této linie. Sovětská vláda, vědoma si svých úspěchů, ultimátum odmítla s tím, že o hranicích bude jednat jen s Polskem a ne s prostředníky. V té době se Stalin a jihovýchodní front stále angažovali na jihu v „problému Vrangela“.

Dne 6. srpna 1920 vydal Kameněv rozkaz, který de facto umožnil Pilsudskému uskutečnit zázrak na Visle. Přikázal předat 1. jízdní armádu západnímu frontu, přičemž Jegorov tyto síly rozdělil, dvě divize stáhl podle rozkazu do týlu a další dvě nechal bojovat u Lvova. Útoky RKKA vedly dvěma různými směry a polští velitelé si dobře uvědomili, že mezi armádami vzniká slabě chráněná mezera. Tuchačevský denně požadoval, aby mu poslali 1. jízdní armádu, což Jegorov přecházel nabídkami „výhodnějších alternativ“, jako například poslat nejlepší jednotku 1. jízdní armády – Timošenkovu 6. jízdní divizi – na jižní front Stalinovi. Poté, co Jegorov nakonec přikázal armádu převelet pod Tuchačevského (bez toho, aby přikázal přerušit útok na Lvov), došlo k dalšímu zdržení, když nedůvěřivý Buďonný zpochybnil platnost Tuchačevského rozkazu a tři dny jej „ověřoval“. Armáda se reálně začala přesouvat na sever až 20. srpna, přičemž polské vojsko již o 4 dny dříve úspěšně proniklo ruskými liniemi a ohrožovalo Tuchačevského západní front z křídla i týlu. Dne 20. září Pilsudský rozbil 3. armádu a linie se stěží stabilizovala až na konci září. V březnu 1921 byl uzavřen Říšský mír, který posouval hranici stovky kilometrů východně od původní Curzonovy linie.³⁰

Rychlost porážky vedla k prohloubení animozity uvnitř vojenské elity i bolševické strany. Stalin dokonce 25. srpna poslal politbyru memorandum, ve kterém Revvojensověť i Trockého otevřeně vinil z porážky. Již zde Stalin zastával názor, že ÚV musí zvýšit svou

²⁸ Stalin jasně preferoval začít útokem na Krym, ale Lenin toto řešení odmítl.

²⁹ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917-1941*, Praha 2009, s. 92.

³⁰ N. Davies, *Bílý orel, Rudá hvězda: polsko-sovětská válka 1919-1920 a zázrak nad Vislou*, Praha 2006.

kontrolu nad štábem, který byl de facto v rukou Trockého. Výše zmíněná obstrukční hra Jegorova, Bud'onného a Stalina, týkající se neochoty přesunout 1. jízdní armádu Tuchačevskému, nebyla jen snahou udržet pod svým velením jednu z nejschopnějších jednotek v celé armádě – jedním z motivů byla také uražená ješitnost caricynské skupiny a snaha pomstít se Tuchačevskému i Kameněvovi za to, že je nechali odsunout „na vedlejší frontu“, což znamenalo možný menší podíl na slávě při „šíření revolučních myšlenek na západě“.³¹ Diskuse na politbyru časem utichly, ale animozity z dění v roce 1920 zásadně ovlivnily Stalinův postoj ke všem zúčastněným.

Následný boj proti Vrangelovi na jižním frontu řešila Frunzeho ofenziva 28. října 1920. Sevastopol byl obsazen 15. listopadu a Jalta o dva dny později. Občanská válka skončila. Ačkoliv boje definitivně neutichly, nemohlo již nic změnit její výsledek.

Moc v rozhodování ohledně věcí týkajících se válečného úsilí přešla v průběhu občanské války od čistě státních orgánů v podobě VCIK a Rady lidových komisariátů na Radu dělnicko-rolnické obrany a v roce 1919 přímo na politbyro.³²

Poválečný vývoj armády, zahraniční izolace a počátek NEPu (1920 – 1922)

Konec občanské války paradoxně nebyl pro bolševický režim úlevou, ale spíš dobou nevídané krize. Občanská válka v praxi spíše vyhasínala kvůli totálnímu vyčerpání země a otázka mírového fungování státu, jehož průmysl i ekonomika se nacházely doslova v troskách, byla velmi tíživá a prakticky neřešitelná. Molotov i Trocký ve svých pamětech uvádějí, že v jistých chvílích dokonce ani Lenin nevěřil, že se bolševici u vlády mohou udržet.³³ V zemi řádily nakažlivé choroby jako tyfus, cholera či dysenterie. Zdaleka největším problémem byl všudypřítomný hlad. Zemědělskou produkci ze všech výrobních odvětví nejvíce zasáhl odvod pracovních sil do armády a velké sucho v letech 1920 – 21 vyvrcholilo hladomorem, který se podařilo překonat jen díky velké zahraniční pomoci. Tzv. „Nová ekonomická politika“, kterou Lenin v březnu 1921 vyhlásil na X. sjezdu RKS(b), byla v první řadě agrárním programem a dočasným smírem s rolníky. Prakticky znamenala návrat k liberálním principům volnému trhu bez státních regulací, což úspěšně povzbudilo obyvatelstvo k ekonomické aktivitě. Týkalo se to ovšem jen malovýroby a zemědělství – na velkopřůmysl a především jakýkoliv zahraniční obchod si nadále kladl absolutní nároky stát. Tato praxe byla ze strany Lenina čistě jako pragmatický tah a jakási přestávka k nabrání sil.

³¹ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917-1941*, Praha 2009, s. 94.

³² Tamtéž, s. 100.

³³ V. Veber, *Komunistický experiment v Rusku 1917-1991*, Praha 2001, s. 57.

Dosavadní ekonomika „válečného komunismu“ byla pochopitelně označena za teoreticky správnou. Hybridní NEP byl z ideologického hlediska zcela nepřijatelným krokem.³⁴

Občanská válka v očích bolševického vedení v plné míře potvrdila marxisticko-leninské postuláty ohledně nepřátelské imperialistické ciziny, která využije každé možnosti oslabit a zničit bolševický režim a také teze o nevyhnutelnosti války mezi socialismem a kapitalismem.³⁵ Zavedením NEPu zásadně utrpěl princip šíření revoluce za hranicemi RSFSR a začal se postupně praktikovat princip socialismu v jedné zemi. Nehledě na tyto skutečnosti nemělo bolševické vedení ani Lenin na vybranou a muselo si připustit, že cizinu nevyhnutelně potřebuje při získávání pomoci v boji s hladomorem i při nákupu technologií a prostředků pro obnovu země. Princip šíření revoluce za hranicemi „přebil“ poukaz na to, že marxistická teorie klade velký význam na průmysl, a to především těžký, jenž je schopen vyrábět výrobní prostředky. Sám Lenin tento princip vyzvedl dokonce jako jeden z rozhodujících faktorů bezpečnosti RSFSR v třídním světě na IV. kongresu Kominterny 13. listopadu 1922: „Šetříme na všem, dokonce i na školách... (pokud, pozn. autora) nevybudujeme žádný průmysl, (tak, pozn. autora) jsme jako samostatná země úplně ztraceni...“³⁶ Zahraniční politika se od tohoto momentu nesla v poněkud schizofrenním duchu – zatímco RKS(b) a Kominternu očekávaly světovou proletářskou revoluci a všemožně podporovaly revoluční činnost v zahraničních zemích, vláda nového státu hledala především hospodářské kontakty s okolním světem.³⁷

Nové situaci se musela přizpůsobit i armáda. Prakticky všechny dostupné prostředky se vkládaly do obnovy země. Nové podmínky si vyžádaly takový model ozbrojených sil, který neměl stát ekonomicky jakkoliv výrazněji zatěžovat. Prvním krokem byla demobilizace, jež měla zajistit pracovní sílu pro venkov a omezit většinu vojenských výdajů. Početní stavy armády měl na starosti ÚV RKS(b), který je 8. října 1921 stanovil na 1 595 000 mužů, 3. dubna 1922 na 800 000 mužů, 18. prosince 1923 na doporučení Revvojensovětu na 600 000 mužů brzy zmenšených na pouhých 562 000 mužů.³⁸ Rozhodnutím Rady práce a obrany 19. ledna 1921 byly nejlepší vojenské jednotky (v tu dobu všechny převelené na ochranu hranic) přesunuty do nově vytvořených vojsk VČK. Dne 29. ledna 1919 Revvojensovět zahájil reorganizaci vojenského aparátu.

³⁴ И. К. Кобляков, *От Бреста до Рапалло*, Москва 1954.

A. Anderle, *Rapallo und Die Friendliche Koexistenz*, Berlin 1963.

O. Groehler, *Sebevražedné spojení: německo-sovětská vojenská spolupráce 1920-1941*, Praha 1997.

³⁵ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917-1941*, Praha 2009, s. 100.

³⁶ Tamtéž, s. 149.

³⁷ V. Veber, *Komunistický experiment v Rusku 1917-1991*, Praha 2001.

³⁸ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917-1941*, Praha 2009, s. 102.

Hlad v zemi situaci okolo demobilizace jen dále zhoršoval, poněvadž se propuštění vojáci vraceli na zcela zpustošený venkov disponující minimem potravin, jež byly kromě toho často násilně odebírány kvůli zásobování měst v rámci pokračující praxe tzv. válečného komunismu. Příděly se snižovaly dokonce i v armádě, což vyvolalo velké znepokojení. Nedostatek potravin byl primární příčinou povstání v Tambovské gubernii v polovině srpna 1920 a výrazně přispěl ke Kronštadtskému povstání v únoru 1921.³⁹ Kronštadtské povstání bylo mimořádně nepříjemné z mnoha důvodů – vypuklo v kolébce revoluce Leningradu, jeho hybnou silou byli námořníci a hesla „sověty bez bolševiků“ upozorňovala na skutečnost, že práva a svobody občanů, jež bolševici během války omezili, se ani po skončení světového konfliktu neobnovily a naopak narůstala státní kontrola.⁴⁰

Ani výše popsané obtíže a snižování počtů mužstva neznamenal, že by armáda přestala být kolbištěm mocenských zájmů. S koncem občanské války se naplno otevřel prostor pro další diskuse týkající se charakteru vojska a jeho výstavby. Znovu ožila původní idea nahrazení stálé kádrové armády systémem miličním (tj. systém organizace prakticky shodný s koncepcí Rudých gard) opřeným o staré teorie přednosti vyzbrojení dělnické třídy. Tento systém paradoxně našel největší podporu u Trockého a princip „kádrové armády“ měl své zastánce u politického sboru a tím pádem i u Stalina.⁴¹ Trocký a zastánci tohoto systému na IX. sjezdu RKS(b) v roce 1920 obhajovali jeho zavedení především ekonomickými hledisky, což měla být jediná možnost jak „sloučit obranu revoluce s obnovou země“.⁴² Dalším návrhem bylo zrušení PURu, podřízení jednotek místním stranickým výborům a dokonce i návrat k volitelnosti politických komisařů. Výsledkem této praxe by byla značná decentralizace řízení vojsk.

Tento krok pochopitelně vyvolal zděšení mezi příslušníky PURu, kteří oponovali tím, že zavedení tohoto systému do praxe by zlikvidovalo unifikaci armády a vyvolalo by dezintegraci vojska, což nemohl popřít ani Trocký. Zaznělo i tvrzení, že se armáda nevyhnutelně stane hříčkou v rukách regionálních stranických orgánů a frakcí. Na stranu obhájců kádrové armády se připojili také Frunze a Gusev,⁴³ kteří sice nepatřili do Caricynské skupiny, byli ale ochotni připojit se v nadcházejících diskusích na stranu Stalina.

³⁹ Obě tato povstání násilnou cestou „vyřešila“ vojska pod velením Tučačevského.

⁴⁰ Б. В. Сенников, *Тамбовское восстание 1918-1921 гг. и раскрестьянивание России 1929-1933 гг.*, Москва 2004.

⁴¹ Oblíbenou praxí Stalina bylo smetení opozice a následné přivlastnění si jejích tezí, jež byly posléze prohlášeny za vlastní. Stalin byl ve vnitrostranickém boji jedním z největších eklektiků.

⁴² B. Litera, *Historie Rudé armády 1917-1941*, Praha 2009, s. 103.

⁴³ Frunze se během občanské války do diskusí nezapojoval a Gusev byl terčem neustálých Stalinových kritik.

Armádní otázky byly projednány na X. sjezdu RKS(b) od 8. do 16. března 1921. Frunze vyzdvihl potřebu vzniku „jednotné vojenské doktríny“, která měla být závazná pro všechny příslušníky armády a mělo se k ní dojít ideologickou debatou. Trocký byl tak další dva roky vtažen do diskusí týkajících se armády, z nichž vyšel de facto jako vítěz, ale nakonec jej toto vítězství stálo funkci.

Zahájení NEPu a pád Trockého (1922-1925)

Debaty o vojenské doktríně se v roce 1922 utlumily úspěšným prolomením zahraniční i politické izolace RSFSR na Janovské konferenci. Dne 16. dubna 1922 byla v Rapallu⁴⁴ uzavřena smlouva o navázání spolupráce s Německem, jež 11. srpna 1922 doplnila dohody o vzájemné vojenské spolupráci. Úvahy na téma podpory proletářských revolucí ve světě by mohly velice snadno poškodit vznikající slibné vztahy s Německem. Frunze údajně svou doktrínu předložil soukromě Leninovi, který se zachoval zcela pragmaticky a označil ji za chybnou.⁴⁵ Zdálo se, že Trocký diskusi definitivně vyhrál. Kromě toho se mu podařilo vytlačit Guseva z pozice velitele PURu a dosadit tam svého stoupence Antonova-Ovsejenka. Na XI. sjezdu RKS(b) Lenin i přes výhrady vůči Frunzemu odmítl výhradně obranný charakter RKKA a zavrhl Trockého ideu „neutralizace nepřátelské síly“ namísto její eliminace. Frunzeho doktrína tedy nebyla oficiálně přijata, ale přesto zásadně ovlivnila budoucí sovětské vojenské myšlení. Došlo také k jeho pevnějšímu přimknutí ke Stalinovu táboru.⁴⁶

XI. sjezd RKS(b) byl významný především díky zásadnímu posílení Stalinových mocenských pozic – získal funkci generálního tajemníka a zcela ovládl Orgbyro, díky němuž získal možnost rozmisťovat stranické kádry v rámci nomenklatury a tím posilovat svou osobní moc. Lenin brzy pochopil, jaké chyby se tím dopustil, ale 25. května 1922 utrpěl silný záchvat mrtvice a zůstal částečně ochrnutý, což omezilo jeho možnosti řídit bolševickou stranu. Stalin využil dobu Leninovy rekonvalescence pro další posílení svých pozic. Vzájemné vztahy Lenina a Stalina se nadále zhoršovaly. Silné rozpory vyvolala koncepce nově zakládaného SSSR, když Lenin odmítl Stalinovu a Ordžokinidzeho koncepci přičlenit Gruzii a další zakavkazské republiky do RSFSR (v této době došlo k dobytí Vladivostoku a přičlenění Dálněovýchodní republiky k RSFSR, stejně tak byla eliminována největší ohniska basmačského povstání). Lenin prosadil formálně federativní uspořádání SSSR, který oficiálně

⁴⁴ И. К. Кобляков, *От Бреста до Рапалло*, Москва 1954.

A. Anderle, *Rapallo und Die Friendliche Koexistenz*, Berlin 1963.

O. Groehler, *Sebevražedné spojení: německo-sovětská vojenská spolupráce 1920-1941*, Praha 1997.

⁴⁵ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917-1941*, Praha 2009, s. 108.

⁴⁶ М. В. Фрунзе, *Единая военная доктрина и Красная Армия*, Харьков: Политуправление всех вооружённых сил Украины 1921.

vznikl 30. prosince 1922.⁴⁷ Informoval též Trockého, že na blížícím se sjezdu RKS(b) důrazně vystoupí proti Stalinovi. Dne 9. března však dostal Lenin kritický záchvat mrtvice, který jej definitivně vyřadil ze stranické činnosti a mocenský boj mezi Stalinem a Trockým již nemohl nijak ovlivnit.⁴⁸

Na sjezdu RKS(b) ve dnech 17. až 25. dubna 1923 Stalin díky Leninovu zmizení z politického dění posílil kontrolní mechanismy státu, konkrétně Dělnicko-rolnické inspekce SSSR a Ústřední kontrolní komise bolševické strany. Do obou orgánů dosadil svého stoupence Kujbyševa. Sjezd se neobešel bez kritiky Trockého a Frunze označil Rudou armádu za nebojeschopnou, v čemž nebyl daleko od pravdy, ovšem objektivně tento fakt nezpůsobil ani tak Trocký jako stav ekonomiky země. Dne 2. června 1923 bylo Kujbyševovi nařízeno, aby vytvořil komisi, která prošetří stav RKKA. Kritika na adresu Trockého pokračovala dále, až na konci roku 1923 vyvrcholila na zářijovém plénu.⁴⁹

Trocký na své ponížení na zářijovém plénu i systematické očerňování zareagoval dopisem členům ÚV RKS(b). Tento dopis byl podepsán šestačtyřiceti členy strany s požadavkem na svolání mimořádné konference, která měla řešit věci daleko za hranicemi vojenské tematiky. Většina členů ÚV se postavila proti a Trockého akci označila za frakční a rozbíječskou.⁵⁰ V napjaté době se na Trockého stranu důrazně postavil Antonov-Ovsejenko, a to velice radikálním krokem, kterým Trockému de facto zlomil vaz. Z pozice velitele PURu vydal 24. prosince 1923 oběžník №200, jímž povoloval volbu stranických tajemníků a výborů v armádních stranických organizacích bez vědomí PURu a ÚV RKS(b). O tři dny později navíc napsal ÚV RKS(b) ostře formulovaný dopis, v němž oznamoval, že armáda není sborem dvořanů okolo „trůnu stranické hierarchie“; tato situace prý „nepotrvá dlouho“ a bude „volat k pořádku vůdce, kteří zašli příliš daleko“.⁵¹

Reakce na takto jasně formulovanou hrozbu na sebe nenechala dlouho čekat. Bylo sepsáno „memorandum 14 rudých generálů“, v němž se objevil požadavek na zrušení dohledu politických komisařů nad veliteli-komunisty. Dne 12. ledna 1924 byl prostřednictvím Orgbyra Antonov-Ovsejenko sesazen. Na lednovém plénu a během následné XIII. konference RKS(b) Trockého a jeho stoupence systematicky vytěsňovali z funkcí. Dne 21. ledna 1924 zemřel

⁴⁷ Выверено: Ю. С. Кукушкин, О. И. Чистяков, *Конституция (основной закон) Союза Советских Социалистических республик (окончательная редакция 31.1.1924)*, Москва 1987.

⁴⁸ В. Литера, *История Красной армии 1917-1941*, Прага 2009, s. 109.

⁴⁹ 12-й съезд РКП(б). *Стенографический отчет*, Москва 1968. První publikace: Москва, Известия ЦК РКП(б) №6(54) июль 1923 г.

⁵⁰ *Сборник материалов Троцкизм и молодёжь*, Ленинград 1924.
<http://book.tr200.net/v.php?id=1847349>, 13. května 2013.

⁵¹ А. В. Ракитин, В. А. Овсёенко: *историко-биографический очерк*. Ленинград 1989.

Celá tato událost proběhla v době, kdy se Trocký nacházel na léčení v Suchumi a nemohl nijak účinně zasahovat.

Lenin a Trocký se dopustil nepochopitelné chyby – nechal si od Stalina poradit, ať zůstane na léčení a Leninova pohřbu se neúčastní. Posledním hřebíkem do rakve bylo plénum ze 3. února 1924, na němž Gusev přednesl výsledky komise prošetřující stav RKKA. Celkové hodnocení bylo téměř katastrofální a za viníka byl označen komisař vojenství a předseda Revvojensovětu Trocký. Do pozice zástupce Trockého byl jmenován Frunze a do všech dalších funkcí byli postupně dosazováni jeho protivníci. Odstranění rezignovaného Trockého z funkce dne 26. ledna 1925 bylo jen pouhou formalitou.⁵²

Frunzeho reformy a role armády při sovětizaci země (1925-1927)

Jasným nástupcem Trockého ve funkci byl jeho ideologický oponent Frunze. Následující reforma armády se nesly stále ještě v duchu vnitrostranického boje, cílem změn bylo vytěsnění zbylých stoupenců Trockého. Dne 28. března 1925 došlo rozkazem Revvojensovětu № 446/96⁵³ k reorganizaci armády a ke smršti kádrových reorganizací.

I přes cílenou eliminaci Trockého stoupenců s sebou reforma nesla snahy o zastavení nesystematických a chaotických prvků v řízení armády. Byl vytvořen deset let fungující systém a řád, který vcelku úspěšně adaptoval RKKA na tehdejší podmínky. V první řadě šlo o zavedení finančně nenáročného fungování armády, a to i za cenu neplnohodnotného vojenského výcviku.⁵⁴

Prosadil se též systém „kádrové armády“, ovšem miliční divize zůstaly zachovány jako pomocná a levnější síla, byť se posléze ukázalo, že jejich finanční nákladnost byla prakticky stejná jako u divizí kádrových.

Součástí reformy bylo formování tzv. národnostních jednotek, které měly především agitační funkci. Tyto útvary se staly účinným nástrojem sovětizace regionů, jejichž obyvatelé ochotněji naslouchali příslušníkům své národnosti. Zrušeny byly až 7. března 1938 jako nesystémová výjimka.

Reorganizace ústředních vojenských orgánů se nesla zcela v duchu decentralizace, která měla zabránit možnému využití armády k vojenskému převratu. Frunze zrušil funkci vrchního velitele a pravomoci rozdělil mezi tři nové hlavní orgány.⁵⁵ Náčelníkem štábu se stal sám sám Frunze, jeho zástupcem Tuchačevský, inspektorem RKKA Kameněv.

⁵² М. А. Хозов, *Неизвестное и забытое: публицистика, мемуары, документы, письма / В. М. Фрунзе*, Москва 1991.

⁵³ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917-1941*, Praha 2009, s. 117.

⁵⁴ Tamtéž, s. 115. Viz odd. 46.

⁵⁵ Podrobný rozpis organizace viz přílohy.

Reformy se dotkly také složení velitelského sboru a projevíly se v další snaze o vytěsnění zbylých vojenských specialistů. Z tohoto důvodu vznikaly seznamy velitelů s odpovídajícím vzděláním, z nichž drtivou většinu tvořili právě zmínění specialisté.⁵⁶ Hodnotila se také životní úroveň velitelů a podmínky ve vojsku. V květnu 1924 uvedl Frunze do praxe nový hodnostní systém, který jednotlivé hodnosti řadil do příslušných platových tříd.

Eliminace vojenských specialistů nicméně vedla k chronickému nedostatku důstojníků a odborníků, který se sice postupně dařilo vyrovnávat, ovšem nástup industrializace tento problém opět prohloubil, a nedostatek velitelů na nižších a středních pozicích se tak stal charakteristickým problémem RKKA po celé meziválečné období. Snaha o zaplnění mezer vedla k tomu, že více než polovina všech velitelů neměla odpovídající předepsané vzdělání.⁵⁷

Došlo také na požadavek zrušení kurately politických komisařů a zavedení nedílné velitelské pravomoci. Vzhledem k tomu, že Stalinovi lidé plně ovládli armádu, nebylo již třeba zachovávat kontrolní politický aparát v původní podobě. Rozkaz Revvojensovětu ze 2. března 1925 a následné direktivy v květnu 1927 a listopadu 1928 zavedly nedílnou velitelskou pravomoc, kterou v praxi získával velitel, jež byl členem bolševické strany a komisař se stal pomocníkem pro politickou činnost. Tento princip se pochopitelně zaváděl jen v těch jednotkách, jejichž velitelé nenáleželi k trockistům.⁵⁸

V průběhu roku 1925 se postupně rozpadlo spojenectví Stalina se Zinověvem a Kameněvem. Na XIX. sjezdu RKS(b) 18. prosince 1925 došlo k regulérní mocenské a propagandistické válce moskevské a leningradské stranické organizace, na níž se Zinověv stavěl do role „nové opozice“. Hlavní úder proti Zinověvovi nechal Stalin až na dobu po sjezdu leningradské organizace konaném dne 5. ledna 1926, na které se jeho delegaci podařilo docílit vyloučení Zinověvova.⁵⁹

Frunze se těchto mocenských bojů již nezúčastnil. Na příkaz politbyra se kvůli chronickým zdravotním potížím podrobil operaci žaludku, po které 31. října 1925 zemřel. Na místo lidového komisaře vojenství a námořnictva usedl na dlouhých a klíčových 15 let Vorošilov, jehož prvním počinem byla snaha o omezení pravomocí Tuchačevského a zostření dohledu OGPU nad armádou.

Frunzeho vojenské teze vytvořily významný koncepční odkaz a ovlivnily další vývoj sovětského vojenského myšlení. Vycházel jednoznačně z Leninova postulátu o nepřátelské

⁵⁶ Список лиц с высшим военным образованием..., Москва 1923.
<http://libinfo.org/index.php?file=list35.pdf>, 13. května 2013.

⁵⁷ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917-1941*, Praha 2009, s. 121.

⁵⁸ Tamtéž. (Jedná se o dobré doložení skutečnosti, že diskuse ohledně role politického dohledu nebyly za občanské války ze Stalinovy strany ničím jiným, než záminkou v boji o kontrolu nad armádou.)

⁵⁹ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917-1941*, Praha 2009, s. 122.

imperialistické cizině, kvůli níž se musí SSSR stále připravovat na válku. Názorově si byl blízký s Tuchačevským, zejména se shodovali na potřebě masového a technikou nasyceného vojska. Ve své práci „Fronta a týl v budoucí válce“ (1924) Frunze zdůraznil, že hranice budou v budoucích konfliktech velmi relativní a že válku povede celá země se svým hospodářstvím. Ani zničení armády nemusí znamenat porážku, pokud má země k dispozici odhodlaný týl. Tyto teze našly uplatnění v dalších debatách v rámci pětiletky a plánované přípravě ekonomiky na válku. Kromě toho docházelo ke stále větší militarizaci běžného života nárůstem množství spolků a branných organizací. Frunze dokázal úspěšně zkonsolidovat RKKA a její velení plně podřídil stalinskému křídlu bolševické strany.⁶⁰

Činnost nově transformované armády se zdaleka neomezovala jen na vojenské cíle. Tradičně důležitou politicko-výchovnou funkci obnovil po neklidném období velitel PURu Bubnov. Indoktrinace se dosahovalo bohatou škálou metod – sportovními a brannými aktivitami, propagandou ve filmu, v hudbě i jiném umění, pěstováním bojových a pokrokových tradic jednotek atd. Armáda se stala účinným prostředkem v boji proti nigramotnosti. Během volebních kampaní a demonstrací se vojsko zapojovalo do aktivní propagandy, jejíž pravidla dokonce kodifikovaly některé příručky.⁶¹ RKKA se doslova přeměnila v poskytovatele kádrů pro potřeby civilního sektoru a ekonomiky, která se teprve v roce 1926 dostala zhruba na předválečnou úroveň produkce základních surovin roku 1913. Například v říjnu 1929 ohlásil komisariát zemědělství Radě práce a obrany, že potřebuje pro kolchozy a sovchozy 182 000 pracovníků, přičemž civilní sektor zajistí sotva polovinu – Vorošilov v lednu přislíbil zajištění chybějících pracovníků z armádních zdrojů. Vláda oficiálně zbavila RKKA povinnosti školit kádry pro venkov až v roce 1933, přičemž v letech 1925 – 1932 vyškolila armáda takovýchto odborných pracovníků pro venkov na 400 000.⁶²

O transformaci vesnice se rozhodlo v prosinci 1927 na XV. sjezdu VKS(b).⁶³ Nehledě na vágní principy dobrovolné kolektivizace proběhlo v lednu 1928 jednorázové zabírání obilí. Vláda chtěla získat zásoby pro plánovaný přidělový systém a slabý výkup obilí nepostačoval. Tyto rekvizice samozřejmě prováděla armáda. PUR pečlivě sledoval reakce účastníků těchto výkupů a zjistilo se, že především vojáci rolnického původu zastávají velice negativní postoje. V této době spolu s přechodem k „socialistické přestavbě“ nastalo úzké propojení armády a

⁶⁰ Tamtéž, s. 123.

⁶¹ Pravidla účasti vojska na volebních demonstracích či jeho využití při boji s přírodními pohromami viz například Řád posádkové služby 1941: *Устав Гарнизонной службы*, Москва 1941, стр. 63. http://militera.lib.ru/regulations/russr/1945_ugs/index.html, 13. května 2013.

⁶² B. Litera, *Historie Rudé armády 1917-1941*, Praha 2009, s. 135.

⁶³ Strana byla přejmenována v roce 1925.

komisariátu zemědělství. Díky této spolupráci se již tehdy objevovaly nenápadné náznaky technické revoluce ve formě zaučování traktoristů pro kolchozy, a řízení techniky se tak stávalo vcelku přirozeně součástí základního výcviku. PUR však přesto hlásil nárůst dezercí⁶⁴ a dokonce vytváření protisovětských skupin ve vojsku.⁶⁵

Tempo kolektivizace nakonec v roce 1930 utlumil sám Stalin, když 2. března vydal v Pravdě článek „Závrať z úspěchu“, v němž dal signál ke zpomalení násilné kampaně. Armáda nahradila hesla „Likvidace kulaků jako třídy“ přiléhavým „Boj za zlepšení vojenského výcviku“. Ačkoliv ještě vybrané jednotky vedení použilo k likvidaci „demonstrací kulaků“ na Ukrajině a v severním Kavkaze, angažovanost armády v zemědělské politice polevila a v roce 1933 oficiálně zmizela.⁶⁶

Zahraniční situace SSSR a „válečná hrozba“ (1927-1929)

Od prolomení politické izolace SSSR v roce 1922 probíhala poměrně intenzivní diplomatická činnost. Nejvýznamnějším partnerem bylo Německo. V době od 23. do 30. března 1926 jednala sovětská mise v čele s Josifem Stanislavovičem Unšlichtem⁶⁷ o dalším rozšíření vzájemné spolupráce, které bylo zatím odmítnuto. Začala však jedna z klíčových forem kooperace. Jednalo se o výměnná školení vysokých armádních důstojníků. Školících výměn se zúčastnilo 143 sovětských a 100 německých důstojníků. Na německých univerzitách se vystřídala prakticky celá sovětská vojenská elita a na Frunzeho vojenské akademii přednášeli například major Friedrich Paulus, podplukovníci Wilhelm Keitel a Heinz Guderian či major Walther Model. Sovětští velitelé velice oceňovali úroveň německé techniky i řadu prvků taktiky a vojenské doktríny. Důstojníci obou stran museli psát podrobné zprávy o svých pobytech a činnosti a vznikla zde řada přátelství.⁶⁸ Je dosud otázkou, jaký vliv hrála tato skutečnost při úvahách Stalina během čistek a v první fázi Velké vlastenecké války. Slibnou společnou spolupráci přerušil až nástup Hitlera k moci v roce 1933. Dne 11. září uspořádal Tuchačevský s německými vojáky velký banket na rozloučenou.⁶⁹

Klíčovou roli v zahraniční politice ovšem hrály faktory ekonomické, přičemž na státní ekonomice a průmyslu závisela také úroveň armády. Je těžké přesně určit, kdy začala sovětská vláda vnímat zaostalost vlastní armády ve srovnání s kapitalistickým světem jako

⁶⁴ С. Оликов, *Дезертирство в Красной Армии и борьба с ним*, Ленинград 1926.
http://militera.lib.ru/science/olikov_s01/index.html, 13. května 2013.

⁶⁵ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917-1941*, Praha 2009, s. 128.

⁶⁶ R. W. Davies, *The Industrialization of Soviet Russia, The Soviet Collective Farm, 1929-1930 (Industrialization of Soviet Russia, Vol.2)*, London 1980, s. 258-261.

⁶⁷ D. Rayfield, *Stalin and his hangmen*, London 2005.

⁶⁸ С. Т. Минаков, *Военная элита 20-30-х годов XX века*, Москва 2004.

⁶⁹ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917-1941*, Praha 2009, s. 135.

naléhavý problém. Jedním z prvních impulsů byla rezoluce XIV. sjezdu VKP(b) v roce 1925, zavazující stranické vedení ke změně SSSR na soběstačný průmyslový stát budoucím zahájením tzv. socialistické industrializace.⁷⁰

Za hlavní problém se považovala fatální závislost státní ekonomiky i armády na dovozu technologií z ciziny, což byla praxe, jež nemohla být dlouhodobě přijatelná ani v mírových podmínkách. V témže roce vyslali Sověti do Berlína komisi v čele s Unšlichtem, která měla za úkol zvýšit míru vzájemné spolupráce; tato nabídka ovšem dorazila ve špatnou dobu a neuspěla. Další impuls pro zrychlení industrializace a modernizaci armády se objevil na jaře roku 1926, kdy se v sousedním Polsku chopil moci maršál Pilsudský – nepřítel SSSR a přesvědčený antikomunista.⁷¹ Vztahy s Polskem byly z pochopitelných důvodů od války velice napjaté a nástupem Pilsudského k moci se obavy Moskvy prudce zvyšovaly. SSSR měl prakticky se všemi svými sousedy na západní hranici velmi chladné vztahy a poměrně oprávněné obavy navíc zesilovala marxistická teze o nevyhnutelnosti války mezi socialismem a kapitalismem. Bolševické vedení trpělo paranoidními obavami z možného utvoření protisovětské koalice těchto států. Ve výsledku se sovětská diplomacie velmi urputně snažila zajistit si dobré vztahy s Německem i s přirozeným přítelem Velkou Británií.⁷²

Zhruba od poloviny roku 1926 se zahraniční politika SSSR dostala do období, které bývá nazýváno „Válečná hrozba“. Jednalo se o dlouhodobý sled nepříznivých událostí, jež si bylo možné vykládat jako přípravu intervence kapitalistických zemí proti SSSR. Je těžké přesně určit moment, kdy nepříznivé okolnosti vyvolaly dojem reálného nebezpečí válečného konfliktu, nicméně již v lednu 1927 se v projevech Bucharina, Vorošilova či Rykova objevovaly katastrofické vize v takové intenzitě, že se sám Stalin rozhodl 1. dubna zemi ve svém prohlášení uklidnit. Nicméně již na podzim se stejně neklidná prohlášení objevují i v jeho případě.⁷³

Prvním skutečně vážným incidentem bylo přepadení sovětského velvyslanectví v Číně 6. dubna 1927 následované Čankajškovým převratem a vzestupem nacionalistů, které Moskva do této doby podporovala. Nacionalisté následně povraždili několik desítek tisíc čínských

⁷⁰ XIV съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б). Декабрь 1925 года. Стенографический отчет. Москва 1926.

<http://militera.lib.ru/docs/da/s14/index.html>, 13. května 2013.

(pozn.: viz Literatura s. 136 – zde je uveden XI. sjezd, nicméně se jedná o překlep)

⁷¹ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917-1941*, Praha 2009, s. 119.

⁷² С. Дюллен (перевод), *Сталин и его дипломаты: Советский Союз и Европа 1930-1939 гг.*, Москва 2009. Г. Н. Севостьяков, *Москва-Берлин: политика и дипломатия Кремля 1920-1941: сборник документов в трех томах*, Москва 2011.

⁷³ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917-1941*, Praha 2009, s. 137.

komunistů a sovětská „čínská politika“ naprosto zkrachovala.⁷⁴ Následovalo zhoršení sovětsko-britských vztahů a přerušení hospodářských styků, což bylo v době probíhající industrializace velice citelné. Dne 7. června byl zavražděn sovětský vyslanec v Polsku Vojkov.⁷⁵

Stalin v reakci na tyto události 28. července 1927 vydal v Pravdě článek vykládající tyto incidenty jakožto souvislou přípravu britské buržoazie a jejího „bojového štábu“ na válku proti SSSR. Bylo zcela jasné, že kapitalistický západ se zdrojem úvěrů a technologií pro industrializaci země nestane.⁷⁶

Obavy z nedostatečné kvalitativní úrovně armády byly v roce 1928 naprosto oprávněné. I přes vyrovnaní ekonomiky v roce 1926 na předválečnou úroveň SSSR silně zaostával za vyspělejšími státy Evropy i USA v produkci ropy, oceli i ve strojírenském, v chemickém a elektrotechnickém průmyslu, což se nevyhnutelně projevilo i na technické úrovni RKKA.⁷⁷ V roce 1928 byla sice zahájena sériová výroba prvního sovětského tanku T-18, armáda však měla k dispozici jen zoufalých 350 nákladních automobilů. Produkce tanků zcela závisela na dovozu součástek ze zahraničí, dělostřelectvo bylo odkázáno na nevyhovující techniku z dob první světové války a dokonce i lehké zbraně a základní výstroj pěchoty postupně zastarávaly. První lehký kulomet vlastní výroby byl zaveden až v roce 1925.⁷⁸ Stejně špatně na tom bylo i námořnictvo a snad jen silně dotované letectvo se mohlo vyrovnat zahraniční konkurenci.⁷⁹

Všechny tyto faktory vedly k zásadnímu přerozdělení investic ve prospěch těžkého (tj. zbrojního) průmyslu. Plénium ÚV VKS(b) dalo pokyn k zahájení příprav pětiletého plánu rozvoje národního hospodářství, které mělo být sérií opatření zajišťujících „ekonomickou nezávislost SSSR“. O konci NEPu bylo prakticky rozhodnuto.⁸⁰

První variantu pětiletého plánu předložily Nejvyšší národohospodářská rada a Gosplan již v říjnu 1927, nicméně vláda ji odmítla jako nedostatečnou. Diskuse o optimální podobě pětiletého plánu trvaly celý rok 1928 a přijetí finální podoby proběhlo až v dubnu 1929.

⁷⁴ С. Г. Лузянин, *Россия, Монголия, Китай в первой половине XX века: политические взаимоотношения в 1911-1946 гг.*, Москва 2003.

⁷⁵ Кн. П. Д. Долгоруков, *Личные воспоминания 1916-1926 гг.*, Мадрид 1964.

⁷⁶ В. Литера, *История Красной армии 1917-1941*, Прага 2009, s. 137.

⁷⁷ В. Литера, *История Красной армии 1917-1941*, Прага 2009, s. 135.

⁷⁸ Jednalo se o kulomet „МТ“ (Maxim-Tokarev).

⁷⁹ В. Литера, *История Красной армии 1917-1941*, Прага 2009, s. 135.

⁸⁰ Н. С. Симонов, *Военно-промышленный комплекс СССР в 1920-1950 годы: темпы экономического роста, структура, организация производства и управление*, Москва 1996, глава II. и III.
<http://rufort.info/library/simonov/simonov.html>, 13. května 2013.

Formální schválení podepsali odpovědní činitelé na V. všesvazovém sjezdu sovětů v květnu 1929.⁸¹

⁸¹ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917-1941*, Praha 2009, s. 141.

INDUSTRIALIZACE A ROZVOJ ARMÁDY PRVNÍ POLOVINY TŘICÁTÝCH LET

První pětiletka a industrializace (1929 – 1934)

Optimální varianta prvního pětiletého plánu ve skutečnosti znamenala variantu fatálně maximalistickou. Největší výdaje šly na těžký průmysl v souladu s marxistickou tezí o důležitosti produkce výrobních prostředků, a to pochopitelně na úkor lehkého průmyslu a zemědělství. Hodnota výkonu průmyslu měla vzrůst z 18,3 miliardy rublů v letech 1927/1928 na 43,2 miliard v závěru pětiletky; a získávání základních surovin z počátečních 3,5 milionů tun železa, 35 milionů tun uhlí a 5 miliard kWh elektrické energie na 10 milionů tun železa, 75 milionů tun uhlí a 22 miliard kWh elektrické energie v závěru pětiletky.⁸²

Maximalistické pojetí pětiletého plánu pochopitelně u některých osob v rámci stranické elity i armády narazilo na střízlivé zhodnocení reálných možností ekonomiky. Jednalo se de facto o poslední skutečnou opozici vůči Stalinovým plánům. Vznikla frakce Bucharina, Rykova a Tomského, která dostala hanlivou nálepku „pravice bolševické strany“ a byla stejně jako všechny dosavadní opozice vůči stalinskému křídlu zlikvidována.⁸³

Obě frakce se lišily v názorech na následující vývoj ekonomiky i armády. Shodly se pouze na konstatování, že sovětská ekonomika v rámci budování socialismu v jedné zemi nemůže být v žádném případě závislá na dovozu technologií ze zahraničí a musí se stát samostatnou. Bucharinova frakce však trvala na respektování pravidel ekonomického vývoje a nesouhlasila se Stalinem a jeho představami ohledně transformace venkova – zásobování země potravinami a export obilí závisel velkou měrou na vztazích s kulaky, kteří byli vnímáni jako nepřátelé zřízení.

Armádní kruhy se též shodly na nutnosti modernizace RKKA, ovšem i zde existovaly dva proudy. Vorošilov i Tuchačevský nehledě na hluboké animozity shodně požadovali modernizaci armády dokonce v předstihu před modernizací ekonomiky. Tuchačevský se stal ztělesněním radikální modernizace a z pozice velitele Štábu RKKA bombardoval Stalina i Vorošilova řadou memorand mnohdy s naprosto nereálnými požadavky. V jednom z nich dokonce požadoval, aby RKKA měla na konci pětiletky k dispozici neuvěřitelných 50 000

⁸² N. Jasny, *Soviet industrialization 1928-52*, Chicago 1961.

N. Jasny, *Soviet economists of the twenties: Names to be remembered*, London 1972.

⁸³ Tzv. „Pravá opozice“.

В. З. Роговин, *Власть и оппозиция*, Москва 1993.

<http://web.mit.edu/people/fjk/rogozin/volume2/index.html>, 13. května 2013.

tanků.⁸⁴ Jistým formálním oponentem byl Ieronym Petrovič Uborevič, který sice podporoval „nasycení“ jednotek technikou, ale kladl větší důraz na konzervativní přístup v souladu s tehdejší doktrínou Reichswehru, podle níž měla být největší pozornost věnována profesionální přípravě vojáků a modernizaci starých zbrojních systémů. Zhruba v roce 1931 se definitivně prosadil pohled Tuchačevského. RKKA tak byla nucena řešit zcela nevídaný problém v historii moderních armád – prakticky od nuly vybudovat moderní průmyslový komplex, který by jí byl schopen zajistit vyhovující technické zázemí.⁸⁵

Souběžně pokračoval také vnitřní souboj „tradicionalistů“ z občanské války, jakými byli Alexandr Iljič Jegorov, Bud'onny, Pavel Jefimovič Dybenko (a také sám Vorošilov) s „modernistou“ Tuchačevským. Rozdělení vrchních orgánů armády dle Frunzeho reformy sice prakticky vylučovalo jakékoliv možné pokusy armády o zásah do politiky, ale zároveň díky roztržitému pravomocí komplikovalo přípravy na případnou válku. Tuchačevského ambiciózní návrhy se ovšem objevily v době, kdy Stalinova frakce definitivně přebírala moc v zemi a zatím s nimi ještě neuspěl. Byl odvolán z pozice velitele Leningradského VO a jeho místo získal Šapošnikov.⁸⁶

Velikost vojenského rozpočtu a výdajů na zbrojní průmysl nakonec rozhodla dvě klíčová usnesení Politbyra – „O stavu obrany SSSR“ a „O vojenském průmyslu“ 15. července 1929.⁸⁷ I přes velice mírné oficiální hodnocení RKKA kritizovalo politbyro v tajné verzi usnesení celou řadu nedostatků. V úvodu dokumentu opakovalo mimořádné nároky současné války na vojenskou výrobu. Následovala kritika vojenského průmyslu (který nebyl schopen armádu zásobovat), nedostatečných mobilizačních rezerv RKKA a také výtky na adresu Rady práce a obrany za neexistenci mobilizačních plánů pro přechod ekonomiky na válečnou výrobu. Řešení měl přinést pětiletý plán, usilující o vytvoření moderní technické základny obrany, který měl být realizován souběžně s ekonomickou pětiletkou. Zde lze hledat kořeny budoucí militarizace ekonomiky i v době mírového fungování. Vláda navrhovala nakoupit techniku včetně výrobních práv s mimořádným důrazem na zajištění leteckých motorů. Průlome znamenala zahraniční mise v čele s Innokentijem Andrejevičem Chalepským, jež v polovině roku 1930 navštívila Německo, Československo, Francii, Velkou Británii a USA, kde s výjimkou Československa⁸⁸ pořizovala předem vytipované vzorky techniky, podle nichž odborníci navrhli značnou část modelů bojové techniky Rudé armády.

⁸⁴ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917-1941*, Praha 2009, s. 143.

⁸⁵ С. Т. Минаков, *Военная элита 20-30-х годов XX века*, Москва 2004.

⁸⁶ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917 – 1941 v souborném vydání*, Praha 2009, s. 158.

⁸⁷ КПСС о вооружённых силах Советского Союза. Документы 1917-1968. Москва 1969.

⁸⁸ Francouzský zbrojařský koncern Schneider kontrolující Škodovy závody zakázal předvedení jakékoliv techniky.

Realizace prvního pětiletého plánu byla velice chaotickým procesem, který navíc ovlivňovalo světové dění i vnitřní státní zásahy. Přehřívající se ekonomika nezvládala plnit přemrštěné státní zakázky a fatální nedostatek odborných kádřů se prohluboval dalším stranickým tažením proti „škůdcovským organizacím starých specialistů“. Všeobecné neplnění plánů se připisovalo sabotérům. Mezi nejkřiklavější příklady této praxe patří tzv. Šachtinský proces z března 1928.⁸⁹ Sovětská vládnoucí elita si nechtěla za žádnou cenu připustit, že rozsah plánu přesahuje možnosti ekonomiky a pracovala podle osvědčeného principu „když se kácí les, létají třísky“. Tyto kontraproduktivní zásahy nicméně vzaly poměrně brzy za své – sám Vorošilov svolal ve dnech 17. a 18. července 1929 zasedání Revvojensovětu, na kterém varoval před negativními dopady jednání Politbyra. Rada práce a obrany přiznala, že situace s kádry je kritická a brzdí výrobu, teprve 10. května 1930. Změna k lepšímu definitivně nastala na začátku roku 1931, kdy byl do čela vojenského sektoru Nejvyšší národohospodářské rady jmenován Kujbyšev, který chápal, že bez pomoci specialistů není možné chaos v ekonomice zvládnout. V souvislosti s procesy se již naplno využívala nucená práce vězňů z Gulagů (formálně schválená od roku 1929).⁹⁰

Zahraniční situace se vyvíjela také nepříznivě. Na podzim 1929 zkrachovala Newyorská burza a nastala světová ekonomická krize, která způsobila pád cen většiny exportních komodit SSSR, obilí nevyjímaje. Francie následně na sovětské zboží uvalila sankce za jeho dumpingové ceny. Nová situace však nevedla ke zmenšení ambiciózních plánů Moskvy a ekonomická krize kapitalistického světa paradoxně nezmírnila obavy z případného nebezpečí. Podle marxisticko-leninských postulátů⁹¹ hrozilo, že hospodářská krize přeroste v ozbrojená střetnutí, a zavládly obavy, že by kapitalistické státy podle zkušeností z občanské války mohly ventilovat své rozpory bojem proti společnému nepříteli – SSSR. Možná alternativa mohla teoreticky spočívat ve zmírnění požadavků na civilní průmysl a na vyšší podporu armády, nicméně sovětská elita vždy vnímala otázku bezpečnosti velmi komplexně a neomezovala se ve svém uvažování jen na vojenskou sílu. Kromě armády a vnitřní i zahraniční situace v úvahách hrála roli i ekonomická síla státu. Tento způsob uvažování dobře

⁸⁹ С. А. Красильников, *Шахтинский процесс 1928 г.: подготовка, проведение, итоги, в двух томах*. Москва 2010-11.

Н. С. Симонов, *Военно-промышленный комплекс СССР в 1920-1950-е годы: темпы экономического роста, структура, организация производства и управление*, Москва 1996, s. 75.

⁹⁰ *Постановление СНК СССР «Об использовании труда уголовно-заключённых»*, от 11 июля 1929 г. Москва 1929.

<http://www.alexanderyakovlev.org/almanah/inside/almanah-doc/1009082>, 13. května 2013.

⁹¹ В. И. Ленин, *Империализм, как высшая стадия капитализма*, Петроград 1917.

http://royallib.ru/book/lenin_vladimir/imperializm_kak_vyssaya_stadiya_kapitalizma.html, 13. května 2013.

R. W. Davies, *The industrialization of Soviet Russia 4, Crisis and progress in the Soviet economy 1931-1939*, Harvard 1996.

dokládá známý Stalinův citát 4. února 1931: „... Bili je (Rusko, pozn. autora) všichni – za jeho zaostalost. Za zaostalost vojenskou, kulturní, státní, průmyslovou a zemědělskou. Bili je, protože to bylo výnosné a beztrtné... Opozдили jsme se za vyspělými zeměmi o padesát až sto let. Musíme tuto vzdálenost urazit za deset let. Buď tak učiníme, nebo nás rozdrťí.“⁹²

Obavy SSSR ze zahraničního vývoje navíc zesílily kvůli incidentu, který se odehrál o několik měsíců dříve na Východočínské železnici, již vlastnila sovětská vláda. Dne 10. července 1929 ji na příkaz Čankajška obsadila čínská vojska. Reakcí sovětské vlády bylo zřízení Dálnévýchodní armády v čele s Vasilijem Konstantinovičem Bljucherem⁹³ a po neúspěšném diplomatickém jednání byla situace vyřešena silou. Založení autonomní dálnévýchodní armády ještě zvýšilo nároky na zásobování vojsk. V roce 1931 rozluštila sovětská tajná služba kód japonské armády a v březnu zachytila depeši japonského vojenského přidělence v Moskvě plukovníka Kasahariho, v níž vyzýval k preventivní válce proti SSSR, než dojde k přílišnému posílení potenciálu RKKA a ekonomiky SSSR. V létě 1931 vypukla Mandžuská krize, když Japonsko obsadilo Mandžusko. Situace na Dálném východě zůstala napjatá po celá třicátá léta. Z tohoto důvodu byl Dálný východ budován jakožto oblast, která měla být schopna vést po delší dobu samostatnou válku.⁹⁴ Na podzim 1931 založila vláda organizaci Dalnostroj a v následujícím roce rozhodla o vytvoření průmyslového zázemí na Dálném východě u řeky Amur. Tak vzniklo město Komsomolsk-na-Amure. Na podobném principu se stavěla nová města i v evropské části SSSR, například Magnitogorsk.⁹⁵

V červenci 1929 dosáhla armáda v důsledku zvyšujícího se napětí⁹⁶ velkého úspěchu – nyní již zastaralý mobilizační plán „S“ nahradila nová varianta „S-30“, která počítala se zásadním nárůstem výdajů na vyzbrojování armády. Ani toto řešení však nebylo považováno za uspokojivé a Nejvyšší národohospodářská rada dostala za úkol vytvořit opět maximalistickou variantu nazvanou „S-30 varianta 10“, která prakticky zdvojnásobila původní požadavky. V platnost vstoupila v únoru 1931.⁹⁷ V té době se již začaly projevovat výsledky přestavby předchozích let.

⁹² И. В. Сталин, *Речь на первой всесоюзной конференции работников социалистической промышленности 4 февраля 1931 г.*, Москва 1931.

(Источник: И. В. Сталин, *Сочинения, том 13*, Москва 1951. s. 29-42)
http://grachev62.narod.ru/stalin/t13/t13_06.htm14. 13. května 2013.

⁹³ Н. Т. Великанов, *Блюхер*, Москва 2010.

⁹⁴ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917-1941*, Praha 2009, s. 163.

⁹⁵ S. Kotkin, *Magnetic Mountain. Stalinism as a civilization*, Berkeley 1997.

⁹⁶ Nezávisle na incidentu u východočínské železnice.

⁹⁷ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917-1941*, Praha 2009, s. 159.

V květnu 1932 se „na scénu“ vrátil Tuchačevský. V lednu 1930 poslal Stalinovi a Vorošilovi další zcela nereálný návrh na vyzbrojení RKKA, jenž Stalin přijal se značným rozčarováním a Tuchačevského následně odvolal. Vorošilov využil situace a Tuchačevského začal otevřeně očerňovat, dokonce jej obviňoval z vytváření frakcí uvnitř armády.⁹⁸ Za zmínku stojí, že byl Tuchačevský vyšetřován orgány OGPU kvůli jistému spiknutí a byl shledán zcela čistým, což sám Stalin v dopise Molotovovi „s úlevou“ konstatoval. Stalin pod dojmem nových úspěchů poslal v květnu 1932 Tuchačevskému dopis, ve kterém se omlouval za příkré odsouzení návrhu z ledna 1930. Důvodem vzniku tohoto dopisu byla nepochybně také zhoršující se situace na Dálném východě.⁹⁹

Co se týče orgánů řídících realizaci pětiletky, tak kromě dominantního Gosplanu a Nejvyšší národohospodářské rady v roli plánovacích orgánů řídilo výrobu 10 trustů, které spadaly pod Ústřední administrativu státního průmyslu (TUGProm), jež byla podřízena právě Nejvyšší národohospodářské radě. Jeden z trustů – Vojenprom, byl v důsledku válečné paniky dále rozdělen do dalších 4 specializovaných kartelů. Přešel pod něj také letecký kartel Aviatrust. Chaos v kompetencích jednotlivých orgánů vyústil 5. ledna 1932 ve zrušení Nejvyšší národohospodářské rady a její nahrazení třemi novými komisariáty – lehkého, těžkého a lesního průmyslu. Sovětská ekonomika zbavená všech tržních principů však vyžadovala i nadále neustálé zásahy byrokratického aparátu.¹⁰⁰

Realizace prvního pětiletého plánu vyvolala v ekonomice ohromné inflační tlaky a nikterak nepomohla zmírnit hlad v letech 1932–1933 (či jeho vzniku dokonce nepřímo napomohla). V té době Stalin definitivně získal v SSSR prakticky neomezenou moc a konec první pětiletky se mimo jiné nesl v duchu likvidace posledních pozůstatků svobod občanů.¹⁰¹ Nehledě na všechna výše zmíněná fakta bylo nutné uznat, že když ke konci roku 1932 pětiletka skutečně skončila¹⁰², průmyslový potenciál i za cenu ohromného přehřátí ekonomiky nevídaně stoupl. Bez ohledu na uvržení země do značného chaosu pociťovalo stranické vedení nad výsledky industrializace velké uspokojení, které demonstrovalo na XVII. sjezdu VKS(b), tzv. Sjezdu vítězů v lednu 1934.¹⁰³

⁹⁸ М. В. Захаров, *Генеральный штаб в предвоенные годы*, Москва 1989, s. 39.

⁹⁹ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917-1941*, Praha 2009, s. 162.

¹⁰⁰ R. W. Davies, *The industrialization of Soviet Russia 4, Crisis and progress in the Soviet economy 1931-1939*, Harward 1996, s. 249.

¹⁰¹ Příkladem může být státní politika v kulturní sféře. Právě v roce 1932 došlo k eliminaci literárních organizací a zvyšování kontroly dění v kulturní oblasti pokračovalo i v dalších letech.

Постановление Политбюро ЦК ВКП(б) О перестройке литературно-художественных организаций, от 23 апреля 1932 г., Москва 1932.

http://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_ru&dokument=0008_ssp&l=ru, 13. května 2013.

¹⁰² Oficiálně byly cíle pětiletky splněny o 7 měsíců dříve.

¹⁰³ V návaznosti na úspěchy pětiletky byla v roce 1935 dokončena stavba „Výstavy úspěchů národního hospodářství“, jedna z charakteristických staveb tzv. Stalinské architektury.

První tři roky realizace druhého pětiletého plánu byly ekonomem Naumem Jasnym velice příznačně nazvány „třemi dobrými roky RKKA“. Nehledě na všechny negativní stránky industrializace a první pětiletky došlo díky ohromnému zvýšení vojenského rozpočtu i díky zásadní změně názoru na roli armády v očích bolševické elity k zásadnímu kvalitativnímu posunu RKKA. Pod dojmem válečné paniky na konci dvacátých let a kvůli reálnému zvyšování mezinárodního napětí (mimo jiné nástupem Hitlera k moci v roce 1933) začala sovětská moc vnímat armádu primárně jako svou oporu a ne jakožto zdroj případné opozice vůči Stalinově frakci v již prakticky ukončeném boji o moc uvnitř bolševické strany. Konec decentralizace armády a reformy v polovině třicátých let postupně přeměnily RKKA na moderní armádu v pravém slova smyslu.¹⁰⁴

V těchto klíčových třech letech vedení armádu i přes zhoršující se mezinárodní situaci nevystavilo represím, nebojovala v žádném konfliktu, poměrně klidný průběh druhé pětiletky jí zajišťoval prostředky pro nákladnější vojenský výzkum a mohly také proběhnout menší reformy v rámci organizace vojska i vojenské doktríny, jejíž vývoj byl zastaven až v roce 1937 poté, co diskuse přerušil Velký teror. Mimořádný vývoj zaznamenala politická propaganda i armádní kultura a budování „bojových tradic jednotek“. Zaváděly se nejen nové druhy zbraní, ale vznikaly dokonce zcela nové druhy vojska, například výsadková. RKKA byla první armádou, která v praxi uskutečnila velké výsadkové operace. Vojenský výzkum a realizace mnoha projektů probíhala prakticky po celou dobu existence ozbrojených sil, ale zvýšený výrobní potenciál a finanční zdroje umožnily armádě ve třicátých letech spustit i finančně náročnější projekty, které ve dvacátých letech nebylo možné realizovat. Vývoj RKKA byl v první polovině třicátých let značně neortodoxní. Z RKKA, která byla do této doby fakticky stále ještě armáda výcviková, se stalo regulérní vojsko.

¹⁰⁴ N. Jasny, *Soviet industrialization 1928-52*, Chicago 1961.

Obr. 2. Přehlídka vojáků v maskovacích převlečnicích, konec dvacátých let.

Branná výchova a vojenská příprava obyvatelstva

V průběhu třicátých let se s úměrně narůstajícím mezinárodním napětím zvyšovala pozornost věnovaná tzv. „vlastenecké výchově obyvatelstva“. Pod tento pojem lze pochopitelně zařadit téměř vše, sportovními kroužky počínaje a stranickou propagandou konče. Klíčovou roli hrály organizace, do jejichž působnosti spadala propagace vojenských znalostí a zvyšování fyzické připravenosti obyvatelstva bez rozdílu pohlaví a přiměřeně věku. Patřily sem prakticky všechny sportovní a branné kroužky a uskupení, přičemž cílovou skupinou se postupně stali všichni ve věku od deseti do šedesáti let.

Brannou výchovu začala sovětská vláda uvádět do praxe již v době, kdy do čela nově zformované RKKA jmenovala Trockého. Dne 22. dubna 1918 byl vydán první dekret VCIK RSFSR „O povinném učení se vojenskému umění“.¹⁰⁵ Podle tohoto dekretu byli všichni občané od osmnácti do čtyřiceti let povinni na svém pracovišti absolvovat základní vojenskou průpravu. V říjnu 1920 vytvořila Vojenská akademie RKKA v Moskvě tzv. VNO¹⁰⁶ v čele se samotným Frunzem. Pobočky tohoto spolku fungovaly u vojenských jednotek i institucí a kladly si za úkol „zvyšování vojenských i všeobecných znalostí vojáků“. V květnu 1925 Frunze v souladu se svou vojenskou teorií na prvním všesvazovém sjezdu VNO zdůrazňoval, že současné války nevedou jen armády, ale také týl, tj. celá země. Dne 8. března 1923 byl

¹⁰⁵ Постановление ВЦИК РСФСР „Об обязательном обучении военному искусству, от 22 апреля 1918 г., Декреты Советской власти, том 2, Москва 1959.

¹⁰⁶ VNO – „vojensko-naučný spolek“ (Военно-научное общество).

založen „Spolek přátel vzdušných sil“, zkráceně ODVF¹⁰⁷ a 19. května 1924 „Spolek přátel chemické obrany a chemického průmyslu“ – DOBROCHIM.¹⁰⁸ V květnu 1925 se tyto dvě organizace spojily a vytvořily AVIACHIM SSSR.¹⁰⁹ Dne 27. července 1927 byla doposud existující organizace VNO na vlastní žádost přejmenována na OSO SSSR¹¹⁰ a 23. ledna 1927 se první všesvazový sjezd AVIACHIMu a plénum centrálního sovětu OSO shodly na utvoření společné organizace OSOAVIACHIM SSSR.¹¹¹ Takto se vytvořila jediná centralizovaná organizace, která měla na starost vojenskou přípravu a osvětu obyvatelstva.

Spolu s předáváním vojenských znalostí souvisela sportovní fyzická příprava. První organizované sportovní kroužky vznikaly při armádních a policejních složkách (CSKA, Dinamo), přičemž vznik prvních civilních sportovních organizací lze datovat až do poloviny dvacátých let.¹¹² Takto byla založena také sportovní organizace s názvem Spartak, která se již na počátku třicátých let stala hlavní organizací spravující sportovní činnost v SSSR. Role Spartaku nebyla v žádném případě marginální – pod jeho vedením byla zavedena tradice každoročních „Přehlídek cvičenců“ na Rudém náměstí, jež mnohdy probíhaly v součinnosti s armádou. Když 18. července 1939 Mosfilm a Lenfilm natočily první experimentální barevný film, byla jeho náplní právě taková přehlídka cvičenců.¹¹³ Propagace sportovních disciplín si našla své místo dokonce i ve vojenských příručkách.¹¹⁴ Dlouhodobě zavedenou praxí při zvyšování motivace cvičenců, vojáků, příslušníků OSOAVIACHIMu i příslušníků mládežnických hnutí bylo udělování odznaků za úspěšné plnění úkolů a soutěží. Mezi ně patřil například odznak GTO (udělovaný od roku 1931), odznak Vorošilovský střelec (1932) či *Otličnik osoaviachima*.¹¹⁵

Kromě vojenské přípravy se mimořádná pozornost věnovala mládežnickým uskupením. Dne 29. října 1918 byl založen Komsomol a 19. května 1922 z jeho popudu spřátelená Všesvazová pionýrská organizace. Velice zajímavá je spřízněnost této organizace a

¹⁰⁷ ODVF – Spolek přátel vzdušné flotily (Общество друзей воздушного флота).

¹⁰⁸ DOBROCHIM – Spolek přátel chemické obrany a chemického průmyslu (Общество друзей химической обороны и химической промышленности).

¹⁰⁹ AVIACHIM SSSR – Spolek přátel letecké a chemické obrany a průmyslu (Общество друзей авиационной и химической обороны и промышленности).

¹¹⁰ OSO SSSR – Spolek spolupráce obrany (Общество содействия обороне).

¹¹¹ OSOAVIACHIM SSSR – Svaz spolků přátel obrany a letecko-chemické výstavby SSSR (Союз обществ друзей обороны и авиационно-химического строительства СССР).

¹¹² Velká sovětská encyklopedie (Moskva 1978) uvádí u všech známých sportovních spolků různá data založení, nicméně vždy až ve dvacátých letech.

¹¹³ Режиссёр: А. Медведкин, *Всесоюзный парад физкультурников „Цветущая юность“*, Мосфильм и Ленфильм от 18 июля 1939 г., Москва 1939.

¹¹⁴ *Наставление для командующего состава РККА – Индивидуальная гимнастика на каждый день*, Москва 1939 г.

¹¹⁵ Informace ze článku bez uvedeného autora postaveného na údajích z Velké sovětské encyklopedie 1978, <http://propagandahistory.ru/473/Propaganda-voennykh-znaniy-v-OSOAVIAKHIME/>, 13. května 2013.

skautingu. Skautské oddíly vytvořily ještě před revolucí poměrně rozsáhlou síť svých poboček čítajících přibližně 50 000 členů.¹¹⁶ Paralelně se skautskými oddíly působila po revoluci také organizace tzv. JuK-skautů (Mladých komunistů), nicméně již v roce 1919 odhlasoval Komsomol rozpuštění všech skautských oddílů včetně JuK-skautu, který vnímal jako konkurenci. Skautské organizace nadále působily již jen na území ovládaného Bílými¹¹⁷ a obnovení aktivit v rámci SSSR probíhalo postupně v rámci Komsomolu. K založení Pionýru došlo oficiálně až 19. května 1922 (za vydatné pomoci N. K. Krupské). Největším rozdílem mezi „novým“ Pionýrem a dosud existujícími Skauty byla absence oddělených organizací pro chlapce a dívky. Pionýrská organizace udržovala vlastní symboliku a většina dovedností se zaměřovala na vojenskou přípravu, do níž patřila i hra na signální hudební nástroje, házení granátem či běh.

Všechny výše zmíněné organizace také přirozeně sloužily jako prostředníci ideologické indoktrinace, což bylo ostatně údělem všech státem řízených uskupení. Členové Pionýru a Komsomolu se měli stát v první řadě věrnou oporou státu a bojovníky proti vnitřnímu i vnějšímu nepříteli.

Vytváření pionýrské kultury měla na starosti řada časopisů určených pro mládež, to vše pochopitelně doplňovala hudba a kinematografie. Hlavní tiskovinou byly noviny „Pionýrská pravda“, které doplňoval nespočet časopisů a knih vydávaných nakladatelstvím „Dětizdat“. Mezi nejpopulárnější časopisy lze zařadit „Ogoňok“ či „Technika mládeže“, která se zaměřovala především na vojenské a zbrojní systémy sovětské i zahraniční provenience. Svou roli sehrála i hudební tvorba a kinematografie. Vhodným příkladem může být postava Pavlika Morozova, které se dostalo místo nejen v pionýrských novinách „Pioněrskaja pravda“ a v pionýrských časopisech, ale také v písních («Песнь о Павлике Морозове», 1934) a dokonce i ve filmu (nedokončený film «Бежин луг», Sergej Eisenstein, 1935). Vzniklo dokonce filmové oddělení „Sojuzdětfil'm“ zaměřené přímo na dětskou tvorbu («День в Артеке», работа самодеятельности кино-группы Московского Дома пионеров 1939 г., Жосеф Мартов).

Důraz se pochopitelně kladl i na vojenskou výchovu. Vnitřní hierarchie napodobovala po vzoru Skautu vojenský systém a branná příprava se stala nedílnou součástí života v Pionýru, stejně jako cvičení trubačů a bubeníků a sportovní činnost včetně střelby.¹¹⁸ Vojenská tematika byla oblíbeným námětem pionýrských písní («Будущая армия» 1936). Ve

¹¹⁶ *Национальная педагогика русского скаутизма* in: Третий Полюс №1, 1993.
<http://altruism.ru/sengine.cgi/5/33/2?page=&print=1>, 13. května 2013.

¹¹⁷ Режиссёр: Неизвестный, *Военный парад и демонстрация учащихся гимназий 26-ое мая 1922 во Владивостоке по случаю годовщины власти правительства братьев Меркуловых*, Владивосток 1922.

¹¹⁸ *Начальная военная подготовка*, Москва 1940.

výsledku se organizace Pionýr a Komsomol staly spolehlivým pomocníkem při vykonávání stranické a vládní politiky – ve dvacátých letech se aktivně účastnily tažení proti kulakům, což lze snadno vysledovat z novin „Pionýrská Pravda“. Ve třicátých letech aktivně pomáhaly při výstavbě země (například město Komsomolsk-na-Amure). Za Velké vlastenecké války se pionýři a komsomolci aktivně účastnili bojů na pomocných pozicích a někteří z nich dokonce obdrželi vyznamenání Hrdina Sovětského svazu.

Propagace armády a vojenská propaganda

Počátky vojenské propagandy jsou vzhledem k podmínkám revolučních let a občanské války neodmyslitelně spjatý s propagandou politickou. Tato skutečnost plynula ze silné ideologické podstaty a charakteru ozbrojených složek. Rudé gardy a posléze Rudá armáda byly v první řadě institucí bezvýhradně podřízenou straně, a to bez ohledu na institut vojenských specialistů a opoziční nálady uvnitř armády samotné.

Vojenská propaganda se ubírala především dvěma základními směry – hudební a obrazovou (tj. letákovou a posléze časopisovou) tvorbou. Důležitou roli sehrál také tisk, jeho význam však stoupal až po občanské válce s rostoucí gramotností obyvatelstva, knižní literatura a ostatní kulturní projevy nehrály v případě armádní propagandy zásadní roli. Na přelomu dvacátých a třicátých let v SSSR své noviny vydávala prakticky každá důležitější organizace, armádu nevyjímaje. Na výsluní se postupně dostávalo klíčové médium – kinematografie. Její důležitost podtrhl již Lenin svým známým prohlášením v rozhovoru s Lunačarským: „...musíte si dobře zapamatovat, že ze všech druhů umění je pro nás nejdůležitější kinematografie.“¹¹⁹ Propagandistická tvorba byla součástí širší kulturní politiky komunistické strany, která měla směřovat ke klíčové přeměně kulturního a ideologického života obyvatelstva. Po válce se v Leninově díle „O kooperaci“ z roku 1923 poprvé objevil termín kulturní revoluce. V té době si sovětská vláda zajistila „ideologický monopol“ vyhoštěním nepřátelské inteligence sérií deportací¹²⁰ a zahájila postupné ovlivňování kulturní tvorby. Během NEPu byla však stále poměrně volná a větší utužení přišlo až ve třicátých letech, a to především s nástupem socialistického realismu v literatuře, architektuře atd.

Ve svých počátcích politická a vojenská propaganda získávala inspiraci v zahraniční tvorbě i tvorbě předrevolučního Ruska. V některých případech se přistupovalo ke zcela zjevnému plagiátorství. V rámci plakátové tvorby může být skvělou ukázkou bělogvardějský plakát „Отчего вы не в армии“ vytvořený v roce 1919 po vzoru amerického plakátu „I want

¹¹⁹ В. Серов, *Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений* – буква И, Москва 2003.
<http://www.bibliotekar.ru/encSlov/9/78.htm>, 13. května 2013.

¹²⁰ Viz tzv. Parník filosofů.

you for US army“ od amerického výtvarníka Jamese Montgomeryho Flagg¹²¹ z roku 1917. V červnu roku 1920 ten samý námět použil pro Rudé výtvarník Dmitrij Stachijevič Orlov (pod pseudonymem Moor).¹²²

Obr. 3. Proč nejste v armádě?

Obr. 4. Ты! Zapsal jsi se k dobrovolníkům?

Obdobná praxe fungovala také v hudební tvorbě. Známa skladba «По долинам и по взгорьям» od P. S. Parfenova má melodii bez pochyb převzatou z pochodů Ruské imperiální armády. Známa píseň «Гей, по дороге» údajně vychází z kozácké písně «Эй, в Таганроге, в Таганроге приключилась беда» atd. Do původní tvorby lze naopak zařadit klasický předrevoluční repertoár politicky angažovaných písní, mezi něž patří «Интернационал», «Дубинушка», «Варшавянка», «Красное знамя» a mnoho dalších. Postupně také vznikaly písně přímo o Rudé armádě mající za cíl agitovat obyvatelstvo ke vstupu do jejích řad («Проводы», «Не плачьте над трупами павших бойцов» či «Красная армия всех сильнее»). Konec občanské války byl na vlastní tvorbu již poměrně plodný. Velkou zásluhu na tom má výše zmíněná „legenda o Rudé jízdě“, jejíž proslavení měli na svědomí frontoví

¹²¹ S. E. Meyer, *James Montgomery Flagg*, New York 1974.

¹²² М. Иоффе, *Дмитрий Стахивич Мур* 1883-1946, Москва 1948.

korespondenti a tisk (viz kapitola „Rudá armáda pod vedením Trockého...“). Významní armádní činitelé se stali hlavními hrdiny článků, písní i knih. Řada písní vznikala na motivy historie první jízdní armády a vybraní velitelé občanské války patřili mezi známé osobnosti, o čemž svědčí popularita písní jako například «Марш Будённого», «Конная Будённого» či píseň o Vorušilovi «Эшелонная».

Ve třicátých letech zaujala dominantní místo ve vojenské propagandě RKKA hudební tvorba, o což se velkou měrou zasloužila kinematografie, ve které se právě vojenské nápěvy a motivy staly populárním hudebním podbarvením. Největší podíl na tom mají filmové noviny Sojuzkinožurnal. Řada písní se objevovala i v klasických filmech, některé v nich měly dokonce premiéru. Nejznámějším příkladem může být «Марш энтузиастов» z filmu «Светлый путь» (Grigorij Alexandrov, 1940) či propagandistický film «„Если завтра война»» (Efim Dzigan, 1938), který stejnojmennou píseň zpopularizoval dokonce ve vojenském prostředí. Většina písní s námětem tankových vojsk pocházela také z filmové tvorby – například filmy «Танкисты» (1937) či «Три танкиста» (1939).

Mezi populárními náměty písní zůstalo téma občanské války – «„Первая конная“» (1929), «Тачанка» (1936), «Шёл отряд» (1938) – a v souvislosti s ní pochopitelně i významní vůdci, kteří během ní padli – v první řadě legendární Čapaev, ale také méně známí velitelé jako například Ščors – «Гулял по Уралу Чапаев герой» (1929), «Песня о Чапаеве» (1936), «Песня о Щорсе» (1935). Opěvována byla také prakticky veškerá vojenská i stranická elita, v první řadě tzv. stará garda (S. M. Bud'onný, V. K. Bljucher, V. M. Molotov, K. Je. Vorušilov, atd. – «Маршал Будённый» (1938), «Кавалерийская-Будёновская» (1940), «Песня о Блюхере» (1937), «В. М. Молотову» (1940), «Ворошиловский марш» (1928), «Песня о луганском слесаре» (1937), «Песня о Климе Ворошилове» (1938). Bud'onný, který byl sám zručný harmonikář dokonce s druhým známým harmonikářem S. M. Zajcevem, jenž pod ním za občanské války sloužil, vydal na gramodeskách celou řadu skladeb.¹²³ V době Velkého teroru se značný prostor v písních dostal také represivním orgánům i Národnímu komisaři vnitřních záležitostí Ježovovi – «Песня Чекистов» (1937), «Песня о Чекистах» (1938), «Песня о батыре Ежове» (1938). Na prvním místě co do počtu byly pochopitelně písně o Leninovi a Stalinovi. Zajímavějším jevem než oslavování významných osob je způsob, jakým se s danými písněmi zacházelo ve chvíli, kdy se z opěvovaných osob staly osoby nepohodlné. První obětí těchto „korekcí“ byl Trocký, jehož jméno vypadlo z písně «Красная Армия всех сильнее». Dalším příkladem může být „Песня о Блюхере“ (1935), která se po jeho zastřelení objevovala jen pod druhým názvem

¹²³ <http://www.ushenin.com/books/book3c01.php>, 13. května 2013.

„Вспомним-ка товарищи“ či „Песня 2-ой приамурской дивизии“. Ještě pikantnější je osud písní o Ježovovi, které po skončení Velkého teroru a popravě Ježova zmizely zcela a fotky s ním byly retušovány. Později za Chruščovovy éry potkal stejný osud také Stalina.

Hojně zastoupeným námětem byly písně oslavující armádu jako celek či jednotlivé armádní složky. Mezi ně patří tzv. „divizní písně“, tj. písně věnované jednotlivým divizím a vojenským jednotkám – «Песня 5-ой дивизии» (1935), «Песня 27-ой дивизии» (1936), «Песня 32-ой дивизии» (1939), «Песня 52-ой дивизии» (1939), «Походная песня 11-ой армии» (1937), «Поклонись пехоте» (1940), «Боевая пехотная» (1941), «Марш артиллеристов» (1940), «Песня артиллеристов» (1937), «Марш танкистов» (1937), «Марш танкистов» (1939), «Письмо пограничникам» (1938) atd. Své zastoupení měly také písně o zbraních – «Винтовочка» (1931), «Винтовка» (1934), «Винтовка» (1938), «Тульская винтовочка» (1940), «Граната» (1938), «Два Максима» (1941), «Комсомольская-дальневосточная» / «Песня о пулемёте» (1938).

Ve druhé polovině třicátých let se stal aktuálním tématem apel přípravy na hrozící válku, tzv. „obranná píseň“ – «Марш лётчиков» (1931-38), «Марш пролетарской дивизии» (1938), «В бой за Родину» (1939), «Частушки о Красной Армии» (1940), «Если завтра война» (1938), «Казачья» (1941). «За Родину» (1939), «Красноармейский марш» (1940), «Морская-пограничная» (1937). Společným motivem byla deklarovaná připravenost hájit zemi proti libovolnému nepříteli, kterým se záhy po vypuknutí války ve Španělsku stali „fašisté“ – «Враг не пройдёт» (1937), «Марш 5-ого полка» (1938) – tj. především nacistické Německo – «Ой ли вы, ребята» (1938). «Письмо Ворошилову» (1938). Klíčovou roli sehrála v propagandě ke konci třicátých let kinematografie – jako příklad klasického „obranného filmu“ může sloužit «Граница на замке» (Vasilij Žuravljov, 1937). Vznikaly též filmy s protinacistickou (protiněmeckou) tematikou – «Если завтра война» (Efim Dzigan, 1938) či «Александр Невский» (Sergej Eisenstein, 1938), «Чапаев» (bratři Vasiljevové, 1934) či «Чапаев с нами» V. Petrov, 1941). Po podepsání smlouvy s Německem se v letech 1939 – 1941 filmy s protiněmeckou tematikou pochopitelně stáhly a roli potenciálního nepřítele přebíral tradiční nepřítel Británie – film «Моряки» (Vladimir Braun, 1939) či po vítězném skončení incidentu u Chalchin-Golu Japonsko (předchozí porážka u jezera Chasan byla také vyložena jako vítězství) – písně «Бой у озера Хасан» (1938), «Вы не суйтесь, самураи» (1938), «Герои Хасана» (1938), «Дальневосточная» (1939), «Комсомольская-дальневосточная» (1938). Ve stejném duchu pokračovala filmová i hudební tvorba v případě obsazení východního Polska aneb osvobození východní Ukrajiny – «Песня красных полков» (1939), «Казачи-казаченки» (1939), «Кубано-тёрская

кавалерийская» (1940) i v Zimní válce s Finskem – «Принимай нас, Суоми, красавица» (1940), «Красноармейская огневая» (1940), «Разведка» (1941). Další pokračování nastalo až za Velké vlastenecké války.

Existuje také celá řada písní, které nelze jasně zařadit do žádné z vyjmenovaných skupin, přesto nelze minimálně dvě z nich opomenout již jen pro jejich popularitu doma i v zahraničí – «Полюшко, поле» (1934), «С нами поёт вся страна» (1936).

Armádní hudební tvorbu realizovali jednotliví zpěváci i vojenské či civilní pěvecké sbory. Ve stručném výběru nejslavnějších jmen by z jednotlivců jistě figurovali Georgij Vinogradov, Vladimír Zacharov, Lidia Ruslanová či Leonid Uťosov.¹²⁴ Převahu měly pěvecké sbory, a to především sbory zakládáné při vojenských jednotkách. Nejslavnějším z nich jsou nepochybně Alexandrovci vytvoření v říjnu roku 1928.¹²⁵

V krátkém výběru básníků a skladatelů je třeba zmínit alespoň jména jako Isaak Dunajevskij, Solovjov-Sedoj, Lebed'ev-Kumač, Viktor Gusev, Anatolij D'Aktil', Semjon Černěckij atd.¹²⁶

Právě Semjon Černěcký byl předním tvůrcem vojenských pochodů a tradičních pochodových melodií, kterým se v Rudé armádě věnovala mizivá pozornost. Na přehlídce vítězství v roce 1945 proto zněly kromě domestikovaného pochodu „Jegerskij marš“ (původně německý „Marsch der freiwilliger Jäger“) právě melodie S. Černěckého.

Za zmínku stojí také Leonid Uťosov a jeho jazzový orchestr (jazzovou tvorbou se zabývali i jiní, například Dmitrij Šostakovič). Ve svých písních využíval jak zahraniční melodie s novým textem – například námět z písně „My bonnie lies over the ocean“ využitý v sarkastické písni «Акула» (1938) či později během války přeloženou americkou píseň „Coming in on a wing and a prayer“ pod názvem «Бомбардировщики» (1943) – tak také tvořil vlastní písně, například «Гадам нет пощады» (1942).

Vojenská propagandistická tvorba se pochopitelně neomezovala jen na plakáty, noviny, hudbu či kinematografii. Další příklady lze najít v literatuře, divadelní tvorbě, tanci

¹²⁴ Вокально-энциклопедический словарь в 5 томах, Москва 1991-94.

Н. В. Романовский, *Хоровой словарь*, Москва 2005-2007.

Л. Г. Булгак, Ф. В. Мишин, *Лидия Русланова в воспоминаниях современников*, Москва 1981.

В. Сафoshкин, *Леонид Утёсов: к 110-летию со дня рождения*, Москва 2005.

¹²⁵ К. Виноградов, *Краснознамённый имени А. В. Александрова ансамбль песни и пляски Советской Армии*, Москва 1951.

¹²⁶ Н. Шафер, *Дунаевский сегодня*, Москва 1988.

М. Беккер, *О поэтах: литературно-критические статьи*, Москва 1961.

В. Козак, *Лексикон русской литературы XX век*, Москва 1996.

В. Поляков, *Товарищ смех*, Москва 1976.

И. А. Савинов, *Семён Александрович Чернецкий* in: Журнал Дуэль №51(449) декабрь 2005.

http://www.duel.ru/200551/?51_7_1, 13. května 2013.

atd. (Igor' Alexandrovič Mojsejev – první profesionální sbor národního tance v roce 1937, «Флотский танец» (Igor Mojsejev, 1939).¹²⁷

Technická úroveň RKKA

Základní výzbroj a její modernizace

K první rozsáhlejší modernizaci zbrojního arzenálu se přistoupilo souběžně se zahájením první pětiletky v atmosféře válečné paniky roku 1929. Vzhledem ke stavu průmyslu se modernizace stávající zastaralé výzbroje ukázala být jedinou možností jak rychle a levně zpomalit zaostávání RKKA.

Základní zbraní RKKA byla po celou dobu její existence opakovací puška Mosin-Nagant, jež prošla svou poslední velkou modernizací v roce 1930. V průběhu třicátých let byla pro zmodernizovanou pušku Mosin-Nagant 1891/30 vyrobena řada doplňujícího vybavení, které značně rozšířilo možnosti jejího využití. Do této výbavy patří například různé druhy optik či tlumiče Bramit pro odstřelovače, ale také granátometry Djakonov¹²⁸ a později různé vrhače zápalných lahví. Dle „Cvičebního řádu pěchoty 1938“¹²⁹ měla být v každém družstvu přítomna dvojice obsluhující granátomet. Střelivo ráže 7,62mm používané v pušce Mosin (i kulometu Maxim, tj. základních zbraní Rudé i Bílé armády) se stalo vzorem pro všechny budoucí typy zbraní, což velkou měrou ulehčilo zásobování jednotek střelivem.

Co se týče zavádění lehkých automatických zbraní, vývoj v rámci RKKA se značně lišil od zbytku světa. První automatická puška Fjodorov¹³⁰ se dostala do výzbroje již v roce 1917, nicméně výroba osobních automatických zbraní se na rozdíl od ostatních států nepřikládala velká důležitost – palebný průměr družstva měly zvyšovat lehké kulomety. Pušku Fjodorov sice Rudá armáda po vítězství v občanské válce zdědila a zavedla do výzbroje, ale její počty zůstávaly nepatrné. Až do poloviny třicátých let měla tudíž RKKA samopaly a samonabíjecí pušky v minimálním množství v podobě Fjodorovů a samopalů zahraniční provenience. V roce 1934 vznikl první samopal domácí výroby konstrukce Děgťarjova – PPD-34, který prošel dvěma modernizacemi v letech 1938 a 1940.¹³¹ Před začátkem Velké vlastenecké války vznikl ještě konkurenční samopal konstrukce Špagina

¹²⁷ Všechny citované písně jsou dostupné z: <http://www.sovmusic.ru> ze 13. května 2013.

¹²⁸ *Ружейный гранатомёт Дяконова и стрельба из него*, Москва 1934.
НСД Ружейный гранатомёт, Москва 1940.

¹²⁹ *Строевой Устав Пехоты 1938*, Москва 1939, ст. 104, приложение 5.

¹³⁰ И. Сверчиков, *Автомат Фёдорова*, Москва 1923 г.

¹³¹ *НСД пистолет-пулемёт обр. 1940 г. и пистолет-пулемёт обр. 1941 г.*, Москва 1941 г.

PPŠ-41.¹³² V roce 1936 byla sestrojena automatická karabina Tokareva AKT¹³³ a automatická puška Simonova AVS-36¹³⁴, kterou v následujících letech nahradila samonabíjecí puška Tokareva SVT-38 a její modernizovaná verze SVT-40.¹³⁵ I přes počáteční zaostávání však Rudá armáda dosáhla díky poměrně početnému zavádění samonabíjecích pušek ještě před začátkem Velké vlastenecké války vysokého palebného průměru družstev.

Situace s kulomety byla v počátcích existence také neuspokojivá. Kromě zděděného těžkého kulometu Maxim 1910¹³⁶ armáda zcela závisela na zahraničních vzorech lehkých

Obr. 5. Válka s Finskem, voják s Fjodorovem.

Obr. 6. 65mm „reaktivní zbraň“ Petropavlovského

kulometů. První pokus o výrobu vlastního lehkého kulometu se uskutečnil až v roce 1925 „očesáním“ kulometu Maxim (viz kulomet MT) a první uspokojivý model lehkého kulometu pod názvem „Děgt'arjov pěchotnyj“ zavedla RKKA až v roce 1927 (posléze i v tankové a letadlové modifikaci).¹³⁷ Ani růst průmyslu ve třicátých letech neznamenal z hlediska výroby kulometů pro potřeby pěchotních jednotek žádnou převratnou změnu a snaha nahradit zastaralý kulomet Maxim 1910 se na konci třicátých let nesetkala s velkým úspěchem – nový kulomet DS39 trpěl příliš mnoha nedostatky, aby mohl zůstat ve výzbroji. Pozornost se soustředila především na výrobu těžkých kulometů pro tanková vojska a letectvo (například kulomet DŠK1938 – kalibr 12,7 cm).

Z ostatních těžkých zbraní používala RKKA stejně jako všechny ostatní armády granátometry, plamenomety a rozličné dělostřelecké systémy. Zajímavý je osud reaktivních protitankových zbraní – jak známo, na počátku Velké vlastenecké války neměla RKKA žádný takovýto typ zbraně ve výzbroji a nezavedla jej ani v průběhu války samotné. Přesto se tento

¹³² Tamtéž.

¹³³ 7,62мм Автоматический карабин системы Токарева, Москва 1938.

¹³⁴ 7,62мм Автоматическая винтовка образца 1936 г., Москва 1937.

¹³⁵ НСД Самозарядная винтовка обр. 1940 г., Москва 1940.

¹³⁶ НСД Станковый пулемёт системы Максима обр. 1910 г., Москва 1939.

¹³⁷ НСД Ручной пулемёт ДП, Москва 1940.

typ zbraně ve výzbroji RKKA ve své době vyskytoval – v roce 1931 přijala RKKA do výzbroje „65mm reaktivní zbraň Petropavlovského“ (Boris Sergejevič) a o dva roky později také „37mm dynamo-reaktivní protitankovou zbraň“ Leonida Kurčevského. O další dva roky později tyto zbraně armáda kvůli slabé průbojnosti a velkým rozměrům vyřadila. K boji s obrněnou technikou měly postačit protitankové granáty a dělostřelectvo. Dokonce i vývoj protitankových pušek PTRD a PTRS započal až po vypuknutí války.

Je třeba zmínit i velmi originální koncepci zbraně v podobě „125mm ampulometu“, jež RKKA v roce 1940 přijala do výzbroje.¹³⁸

Námořnictvo

Postavení námořnictva bylo až do druhé poloviny dvacátých let bezútesné. Během občanské války námořníci tvořili pěší jednotky a bojová plavidla neměla prakticky žádný význam. Po povstání v Kronštadu v roce 1921 Lenin dokonce požadoval kompletní zrušení námořnictva.¹³⁹ V letech 1924-27 námořnictvo dostalo nový název „VMS RKKA“ (Военно-морские силы РККА), což jen dokládá jeho pomocnou úlohu. Jeho hlavní úkol spočíval v pouhé ostraze pobřeží a většina energie se vynakládala na zoufalou snahu udržet zastaralé lodě v provozuschopném stavu. Tento stav způsobily velké nároky, které by výroba moderních lodí kladla na průmyslové kapacity. Kromě toho by sovětské námořnictvo v rozumné době a za přijatelné náklady nikdy nedokázalo kvalitativně ani kvantitativně překonat svého největšího námořního rivala Velkou Británii. První mírná změna k lepšímu byla zaznamenána v listopadu 1926, kdy Rada práce a obrany schválila program výstavby námořnictva na léta 1927-1932, který zatím počítal jen se zahájením výroby ponorek (typy D a L) a lehkých křižníků (projekt 26). Na začátku pětiletky, kdy se všeobecně zvyšoval rozpočet, zůstalo námořnictvo jediným resortem, jemuž byl rozpočet snížen (viz dvě zásadní usnesení „O stavu obrany SSSR“ a „O vojenském průmyslu SSSR“ schválená 15. 7. 1929).¹⁴⁰ První pětiletý plán výstavby válečného námořnictva přesto počítal s dalším navýšením. Práce na stavbě prvního velkého torpédoborce a na modernizaci dvou starých bitevních lodí započaly v roce 1931.¹⁴¹ Druhý pětiletý plán z roku 1933 byl značně ambicióznější a počítal především s rozvojem ponorek. V roce 1935 jich měl SSSR 137 kusů různé kvality, což stačilo, aby sovětská ponorková flotila byla největší na světě. Dne 26. červa byl schválen

¹³⁸ С. Резниченко, *Ампуломёт. Забытое оружие ВОВ?* in: Техника и вооружение, Москва 2005 г. <http://topwar.ru/581-ampulomet-zabytoe-oruzhie-vov.html>, 13. května 2013.

¹³⁹ L. Trotsky, *The trotsky papers II*, Hague 1971, s. 573 – 576.

¹⁴⁰ В. Литера, *История Красной армии 1917 – 1941*, Praha 2009, s. 150.

¹⁴¹ В. Литера, *История Красной армии 1917 – 1941 в сводном издании*, Praha 2009, s. 19.

velký program výstavby námořních lodí, ve kterém se i přes jasné preference ponorek mezi velitelským sborem kladl na popud Stalina důraz na stavbu velkých bitevních lodí.¹⁴²

Dne 30. prosince 1937 se vzrůstající význam námořnictva projevil založením samostatného Národního komisariátu vojenských námořních flotil a námořnictvo dostalo nový název RKVMF. Pozici Národního komisaře získal admirál Nikolaj Gerasimovič Kuzněcov. V předvečer Velké vlastenecké války bylo námořnictvo na rozdíl od pozemních vojsk uvedeno včas do stavu bojové pohotovosti právě jeho zásluhou. Za války sehrály významnou roli ponorky brázdící pobřeží Norska a bitevní lodě podporující palbou obranu Leningradu a Krymu v roli plovoucích pevností. Funkce námořnictva byla přesto jako dříve pouze podpůrná.

Tanková vojska a mechanizace armády

Nepočítaje první typ tanku vyráběný pod názvem „Russkij Reno“ v malé sérii od roku 1921, lze za počátek vzniku tankových vojsk považovat druhou polovinu dvacátých let, konkrétně 26. červen 1926, kdy na popud Nejvyšší národohospodářské rady započal tříletý program vývoje tanků, jenž stál za první výrobou lehkého tanku T-18 a prototypů tančků T-17, T-21, T-23. Tanková vojska se měla stát především vizitkou technické úrovně sovětského průmyslu a moci Rudé armády, k čemuž ovšem fakticky došlo až v průběhu industrializace.¹⁴³

Zásadním krokem bylo založení Správy pro motorizaci a mechanizaci RKKA na zasedání Revvojensovětu 18. a 19. července 1929 a následné jmenování I. A. Chalepského do jejího čela 13. listopadu. Na návrh zástupce náčelníka štábu byla zavedena kategorizace vozidel podle předpokládaných potřeb na tančík, malý tank, střední tank a těžký tank (zatím jen výzkum).¹⁴⁴ Podklady, vzorky a technickou podporu ze zahraničí zajistila výše zmíněná cesta komise v čele s Chalepským. Na základě zahraničních vzorů vzniklo několik nových typů tanku, přičemž dva z nich lze považovat za základ nově formovaných mechanizovaných sborů – lehký tank T-26 postavený podle britského vzoru¹⁴⁵ a tzv. rychlý lehký tank BT postavený podle amerického vzoru.¹⁴⁶ Zvláštnost koncepce tanku BT spočívala v tom, že se jednalo o tzv. kolopásový tank, tj. tank, který při pohybu po silnici mohl sundat pásy a pohybovat se jen na pojezdových kolech.¹⁴⁷

¹⁴² A. В. Платонов, *Энциклопедия советских подводных лодок 1941-1945 гг.*, Москва 2004.

¹⁴³ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917 – 1941*, Praha 2009, s. 119.

¹⁴⁴ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917 – 1941 v souborném vydání*, Praha 2009, s. 14.

¹⁴⁵ T-26 vzor 31 byl licenční kopií britského dvojvěžového tanku Vickers, vlastní vzor s jednou věží byl vyvinut v roce 1933.

¹⁴⁶ Přesněji řečeno na základě koncepce amerického konstruktéra J. W. Christieho, o jehož patent americká armáda nestála.

¹⁴⁷ J. Macoun, *Stručná historie: Tanky*, Praha 2006, s. 22.

Souběžně probíhal také vývoj středních tanků. Zajímavý byl projekt tanku Grotte vyvinutý pro SSSR německým inženýrem Erichem Grottem v rámci tajné spolupráce na vývoji tanků. Vzhledem k vysoké ceně zůstal jen na papíře. Do stádia prototypu se dostaly tanky T-12 přepracované na T-24, nicméně i přes uspokojivé výsledky se sériová výroba nezačala. Prvním sériově vyráběným středním tankem RKKA se tak v roce 1933 stal třívěžový střední tank T-28.

Móda vícevěžových tanků zavládla v Evropě na počátku třicátých let – teorie hovořila, že takový typ tanku je schopen vést palbu na několik cílů zároveň a tudíž je efektivnější. Západní armády s touto koncepcí jistou dobu experimentovaly, ale brzy došly k závěru, že nevýhody spočívající především v nepříjemné váze tanku převažují nad výhodami. V SSSR se nicméně dva typy vícevěžových tanků dostaly přímo do sériové výroby, tj. výše zmíněný střední tank T-28 a těžký tank T-35.¹⁴⁸

Je s podivem, jak rychle dokázal SSSR přivést k životu koncepci těžkého tanku. První sériově vyráběný těžký tank T-35 opustil výrobní linku již na konci roku 1933. Jakkoliv impozantně toto 52-tunové monstrum vypadalo na přehlídkách, jeho bojová hodnota byla naprosto mizivá. Tank byl velmi poruchový a většinu závad zapříčinila právě jeho ohromující váha. Následující dva vývojové prototypy, které měly nedostatky tanku T-35 odstranit, tj. tank SMK a tank T-100, přesto od koncepce vícevěžového tanku neustoupily a trpěly stejnými nedostatky jako tank T-35. Ke zlepšení došlo až na konci třicátých let s návrhem jednověžového těžkého tanku KV.¹⁴⁹

Ve třicátých letech se tanková vojska potýkala nejprve s problémem nedostatku náhradních dílů způsobeným snahou o maximalizaci produkce a s nezkušeností posádek s novým typem zbraně. Situace nedovolovala vytvoření jasné šablony nasazení obrněných jednotek v poli, což vedlo k velkému organizačnímu chaosu. Po eliminaci svých největších zastánců (Tuchačevský, Triandafilov, Chalepskij) se tanková vojska dostala až do nástupu Timošenka na post Národního komisaře obrany v roce 1940 do role „přebytečné“ armádní složky.¹⁵⁰

Letectvo

Sovětské letectvo lze bez nadsázky označit za nejvíce protěžovaný druh vojska v rámci celé RKKA. Sovětské velení na ně kladlo velký důraz prakticky již od počátku

¹⁴⁸ Informace o typech tanků jsou dostupné z: <http://www.panzernet.net/tankist/start.php>, 13. května 2013.

¹⁴⁹ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917 – 1941 v souborném vydání*, Praha 2009, s. 97.

¹⁵⁰ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917 – 1941 v souborném vydání*, Praha 2009, s. 95.

dvacátých let. První letecké zkušební oddělení údajně zahájilo činnost již 21. září 1920 rozkazem Revvojensovětu № 1903. Již v srpnu 1923 vyčlenilo plénum ÚV 35 milionů zlatých rublů na rozvoj letecké techniky a její dovoz.¹⁵¹ V roce 1925 prošel schválením tříletý plán rozvoje letectva. V době začínající industrializace měla tedy letecká technika alespoň v teoretické rovině dobrý náskok před ostatními odvětvími. Sovětská verze duralu (tzv. kolčuk-aluminiij) byla vyvinuta již na konci dvacátých let. Hlavním cílem industrializace v letectvu bylo zahájení vlastní výroby motorů a součástek, jež se za velkou cenu dovážely ze zahraničí. Na dovozu surovin (hliník, dural) ze zahraničí zůstal SSSR závislý i v průběhu třicátých let.

Letectvo hrálo zpočátku spíše roli symbolu vysoké technické úrovně SSSR a jeho prestiže před zahraničím i vlastním obyvatelstvem.¹⁵² Ve třicátých letech již silné letectvo zaujalo své místo v sovětské strategii a ve vojenské doktríně. Dne 1. května 1932 proběhla v Moskvě velká vojenská přehlídka 300 letadel, jíž se neúčastnil ani jeden stroj zahraniční výroby.¹⁵³ Postupně se zaváděly stroje nové generace na světové úrovni (I-5, TB-1, TB-3 a v polovině třicátých let I-15, I-16, SB-2, DB-3). Zkušenosti z občanské války ve Španělsku ve druhé polovině třicátých let vedly k pokračování vývoje dvojplošníků, které se ukázaly být slepou uličkou, nicméně letectvo udrželo až do začátku války krok s ostatními světovými velmocemi. V roce 1937 zaznamenala tříčlenná posádka v čele s pilotem Valerijem Čkalovem na letadle ANT-25 světový rekord, poté co uletěla více než 10 000 km přes severní pól z Moskvy do Kalifornie, čehož propaganda patřičně využila.¹⁵⁴ Autor K. M. Simonov nicméně upozorňuje na stinnou stránku ve vývoji letecké techniky – za represí v letech 1937-38 byla údajně řada pracovníků výzkumných institucí a konstrukčních kanceláří uvězněna, aby z nich NKVD posléze v systému Gulagu zformovala nové výzkumné týmy pracující pod maximálním tlakem.¹⁵⁵ Vojenské letectvo se udržovalo na výši za každou cenu. Navzdory obecně přijaté představě o úpadku úrovně letectva v průběhu války provedl již v roce 1942 SSSR jako první zkoušky letadla s tryskovým pohonem pod názvem BI-1, které však kvůli nízké bezpečnosti a přílišné spotřebě paliva letectvo do výzbroje nezavedlo.

Samostatnou kapitolou ve vývoji leteckých sil byl vznik zcela nového druhu vojska – výsadkářů, kteří se stali nejznámější vizitkou novátorských tendencí uvnitř RKKA.

¹⁵¹ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917 – 1941*, Praha 2009, s. 119.

¹⁵² Symbolem sovětského letectva se stala píseň „Aviamarš“ / „Авиамарш“. Melodie této písně je shodná s německou písní „Herbei zum Kampf“ a dodnes se vedou spory o původ melodie.

¹⁵³ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917 – 1941 v souborném vydání*, Praha 2009, s. 16.

¹⁵⁴ Режиссёр М. Калатозов, Валерий Чкалов, Ленфильм 1941.

¹⁵⁵ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917 – 1941*, Praha 2009, s. 172.

Výsadková vojska

Již samotný vznik a bouřlivý rozvoj výsadkových vojsk ve třicátých letech je výborným dokladem toho, že i přes mnohé nedostatky a paradoxy byla RKKA v přijímání nových neortodoxních myšlenek velice novátorská, ať už se jednalo o nápady zahraniční nebo domácí provenience. Jakkoliv může odmítání některých typů zbraní a bojových mechanismů stejně jako prosazování zastaralých metod boje a podpora zastarávajícího jezdeckva svědčit o opaku, RKKA byla v mnoha ohledech paradoxně pokrokovější než armády ostatních mocností. Přestože v mnoha případech byly takové snahy kontroverzní a vedly do slepých uliček, výsadková vojska lze považovat za nejúspěšnější z nových konceptů. Je ostatně příznačné, že vývoj výsadkových vojsk probíhal v „Tuchačevského“ Leningradském okruhu.

Skok s padákem se standardně považoval za záchranný prostředek pro pilota a jako takový se jej učily výhradně posádky letadel. Za člověka, jenž dal popud ke změně přístupu, je považován kombrig Leonid Grigorjevič Minov. Na cvičení letectva ve Voroněži v létě roku 1930 zorganizoval z dobrovolníků malý výsadkový oddíl. Tento počín zaujal vyšší velení a údajně již 24. října 1930 Revvojensovět svým rozkazem vychválil úspěchy organizace vzdušných výsadků. Práce na vývoji nové výbavy a nové taktiky pro výsadková vojska byla svěřena tzv. Zvláštnímu konstrukčnímu oddělení Vzdušných sil (Oskonbjuro), jehož ředitelem jmenovali Pavla Ignátijeviče Grochovského. Na rozdíl od dosavadní praxe, ve které se počítalo pouze s výsadky vybavení pro podporu partyzánů v týlu nepřítele, si Zvláštní oddělení (neoficiálně nazývané „Grochovského cirkus“) dalo za cíl dopravit do týlu nepřítele nejen výsadkáře, ale také cokoliv, co by se mohlo výsadku hodit. Grochovského entuziasmus lze dobře demonstrovat na předvádění nové techniky Tuchačevskému v červenci 1931. Grochovský trval na tom, že se pro efekt nechá vysadit přímo v automobilu a sám přijede před tribunu, což Tuchačevský zakázal. Automobil se při výsadku rozbil na kousky.

Obr. 7. P. I. Grochovský.

Obr. 8. L. G. Minov.

I přes počáteční neúspěchy byl již v roce

1932 úspěšně proveden výsadek 76mm horského děla vzor 1913 z bombardéru TB-1. Na konci roku 1932 následoval systém vysazování dvou motorek a poté vytvoření systému pro výsadky nákladního vozu Ford či GAZ-AA. Ohromným úspěchem bylo úspěšné vysazení tančíku „Karden-Lloyd“ (vzor sovětské konstrukce T-27) v prosinci 1932, který svou váhou vysoce přesahoval maximální nosnost bombardéru TB-1. V průběhu dalších let se zahájila sériová výroba různých platforem pro vysazování vojenské techniky.

Výsadky se neměly týkat pouze techniky a mužstva. Svého času se uvažovalo o vysazování koní a dokonce i tačanek,¹⁵⁶ nicméně od těchto nápadů se brzy upustilo. Do praxe se uvedlo jen vysazování psů v malých kotcích s padákem. Jejich úkolem bylo podporovat výsadkáře v diverzní činnosti a byli cvičeni k pronášení trhavin do nepřátelských objektů a pozic.

Kromě vývoje padáků se hledaly alternativní možnosti výsadku parašutistů. Používaná letadla TB-1 a TB-3 byla určena především pro převoz těžkých nákladů a neumožňovala rychlý a pohodlný výsadek většího počtu lidí. Ohromný bombardér TB-3 mohl transportovat kupříkladu jen 20 parašutistů. Probíhal komplikovaný vývoj závěsných kabin pod názvem

¹⁵⁶ Tačanka = povoz tažený koňmi s připevněným těžkým kulometem Maxim plnící roli pohyblivého kulometného bodu podporujícího útoky jezdeckva.

„aviabusy“, ale jejich vývoj kvůli velkým nákladům a nespolehlivosti v prosinci 1933 definitivně zastavil velitel vzdušných sil J. I. Alksnis. Alternativní variantou bylo závěsné zařízení s komickým názvem „automatický vyhazovač Rudoarmějců“, který svým vzhledem připomínal rakev. Toto zařízení nebylo přijato kvůli „negativnímu dopadu na morálku mužstva“. Řešení se tedy hledalo v úpravách zavedených letadel a ve vývoji nových typů, nicméně tato metoda byla pomalá a neúčinná. Ještě v roce 1940 si velitel VVS stěžoval v Kremlu, že letadla TB-3 již zoufale nevyhovují a navíc ani ona nejsou k dispozici v dostačujících počtech.

První představení výsadkových sil zahraničním pozorovatelům proběhlo na Kyjevských manévrech v roce 1935. V dalších letech následovala řada cvičných výsadek včetně přepravování obyčejné pěchoty z místa na místo. K prvnímu bojovému nasazení výsadkového letectva došlo během sovětsko-polské války v roce 1939, kdy bylo několik armádních skupin zásobováno kvůli příliš rychlému postupu ze vzduchu. Na obdobnou praxi došlo během Zimní války s Finskem 1939-40. Například 54. divizi byly po dobu dlouhých pětačtyřiceti dní dodávány veškeré zásoby také výhradně ze vzduchu. Na první „bojové“ nasazení výsadkářů došlo při obsazování Pobaltí a posléze Besarábie, nicméně ani v jednom případě se nesetkali s žádným odporem.

Vzhledem ke katastrofálním ztrátám bojového i bombardovacího letectva na počátku Velké vlastenecké války se získané zkušenosti využily především v zásobování partyzánských oddílů v týlu nepřítele a k velkým výsadkovým operacím docházelo zřídka a většinou s nevalným úspěchem.¹⁵⁷

Poměry v armádě

Mechanizace a motorizace armády na počátku třicátých let nevyhnutelně vedla ke zvyšování nároků na kvalitu mužstva i důstojnického sboru. Na přelomu desetiletí již byla RKKA velmi dobře vybavenou armádou, která byla teoreticky schopna realizovat na svou dobu unikátní strategické a taktické plány velení. Výcvik se soustřeďoval na ofenzivní způsob boje v souladu s posledními světovými trendy a Rudá armáda měla v této době také mimořádně pokrokovou teorii vedení války. Klíčovým problémem RKKA tudíž nebyla ani nedostatečná mechanizace a technická vyspělost či zaostávání v teorii, ale především lidský faktor. Veškerý pokrok v technice a vojenské teorii probíhá vždy v úzkém kruhu odborníků,

¹⁵⁷ В. Котельников, *ВВС РККА и воздушно-десантные операции 1930-1940 гг.* in: *Авиамастер* №8 за 2004 г. (приложение к журналу *Техника молодежи*).
<http://desantura.ru/articles/16/>, 13. května 2013.

nicméně jeho uvedení do praxe spočívá právě na široké mase vojáků a jejich schopnostech využít poskytované možnosti.¹⁵⁸

Bez ohledu na zvyšující se gramotnost a vzdělání obyvatelstva byla úroveň branců stále na nízké úrovni. Tato skutečnost se netýkala pouze mužstva, ale také důstojnického sboru. V roce 1932 mělo celých 72% kadetů přijatých na vojenské školy jen základní vzdělání a v roce 1936 toto číslo stále dosahovalo 68,5%. Středoškolské vzdělání nemělo z nižších velitelů plných 70% a u vyšších velitelů 60%.¹⁵⁹ V RKKA navíc neexistoval profesionální poddůstojnický sbor a výcvik vojáků spočíval na nižších důstojnících, což komplikovalo průběh výcviku. Tento stav jen zhoršoval morální stav jednotek, který negativně ovlivňovala celá řada dalších faktorů. Potřeba navýšit počty vojáků vedla k tomu, že se úřady nedokázaly o nové brance řádně postarat. Vojáci strádali nedostatkem potravin, výstroje a vzhledem k omezeným kapacitám kasáren se často nedařilo ubytovat všechny nové příslušníky. S tím šly ruku v ruce špatné hygienické podmínky. Disciplína a morálka jednotek upadala o to více, že rozmáhající se chaos napomáhal dalším negativním projevům, které kvalitu jednotek ještě více snižovaly – jednalo se o rozkrádání vojenského majetku prakticky na všech úrovních a rozšiřující se alkoholismus.¹⁶⁰

Mizivou kvalitu důstojnického sboru způsoboval především zoufalý nedostatek kvalifikovaných lidí. Rozrůstající se armáda vyžadovala odpovídající nárůst počtu velitelů, který se nedařilo zajistit a v armádě tak zůstávala velká řada nekompetentních velitelů. Tento přehnaný důraz na kvantitu prudce snižoval bojeschopnost armády.¹⁶¹

Na poklesu počtu kvalitních důstojníků měly zásadní vliv dvě skutečnosti. První z nich byly nekonečné čistky v rámci velitelského sboru, které umožňovaly propouštění důstojníků na základě jiných než odborných nebo disciplinárních nedostatků. V době industrializace navíc vrcholilo tažení proti bývalým carským důstojníkům a všem „nespolehlivým elementům“. Kvůli těmto čistkám opustilo armádu v letech 1933-1936 přes 30 000 důstojníků. Vojenské školy tímto tempem ve třicátých letech sotva pokryly ztráty a počty potřebných důstojníků nikterak nenavýšily. Druhým faktorem bylo finanční hodnocení –

¹⁵⁸ Е. А. Щаденко, *О работе за 1939 год: Из отчёта начальника Управления по начальствующему составу РККА Наркомата Обороны СССР* Е. А. Щаденко 5 мая 1940 г. in: Известия ЦК КПСС №1 1990, стр. 188.

¹⁵⁹ В. Литера, *История Красной армии 1917 – 1941 в сводном издании*, Praha 2009, s. 29.

¹⁶⁰ Е. А. Щаденко, *О работе за 1939 год: Из отчёта начальника Управления по начальствующему составу РККА Наркомата Обороны СССР* Е. А. Щаденко 5 мая 1940 г. in: Известия ЦК КПСС №1 1990, стр. 188.

http://www.warstar.info/o_nakoplenii_nach_sostava/1939.html, 13. května 2013.

¹⁶¹ Тамtéž.

minimálně do roku 1935 byl důstojnický sbor mizerně placen a ani poté jeho odměny nesnesly srovnání se situací v průmyslu.¹⁶²

Změna k lepšímu nastala s reformou hodnostního a platového systému v roce 1935. Zvýšení finančního ohodnocení bylo sice citelné, ale stále se nevyrovnalo zlepšujícím se podmínkám v průmyslu. Armáda se pokusila zvýšit prestiž důstojníků alternativními způsoby – kromě jistých privilegií (mezi něž patřil například fakt, že se na vojáky nevztahovaly civilní soudy) byla zavedena možnost nechat si podle předpisu ušít na vlastní náklady vycházkové uniformy. Technická vojska, mezi která patřily mechanizované jednotky a letectvo, měla uniformu šitou z látky v barvě vojska a ve zdobenější podobě než důstojníci ostatních druhů vojsk, což jen dokládá, jak zoufale armádě chyběli kvalifikovaní důstojníci s technickým vzděláním. Odliv lidí do civilní sféry přesto nadále pokračoval.¹⁶³

Důsledky této praxe dobře ilustrují velké Kyjevské manévry v roce 1935, které jasně (a před očima zahraničních pozorovatelů) odhalily nekompetentnost prakticky všech úrovní velení. Vojsko ovládalo většinu činností jen povrchně a realizace teorie hluboké operace ztroskotala na tak základní chybě, jakou byla naprostá neschopnost vojska kombinovat jednotlivé druhy zbraní. Příšerné výkony RKKA v konfliktech konce třicátých let nelze přisuzovat pouze Velkým čistkám, kořeny neúspěchů lze nalézt již na počátku třicátých let, kdy kvůli zvyšování počtů vojáků ve vojsku naprosto odpadl důraz kladený na kvalitní přípravu jednotlivce.¹⁶⁴

Vojenská elita a vývoj sovětské vojenské doktríny

Změny v první polovině třicátých let se na složení sovětské vojenské elity nijak zásadně neprojeví. Když 24. listopadu 1934 vznikla při komisariátu obrany vojenská rada, která 24. června 1935 nahradila zrušený Revvojensovět, jejích 54 členů tvořila především dosavadní garnitura. Nejvyšší vojenskou elitu Stalin jasně definoval 14. listopadu 1935 při zavedení nové nejvyšší vojenské hodnosti maršála SSSR, jež byla udělena Vorošilovi, Tuchačevskému, Jegorovi, Bud'onnému a Bljucherovi.¹⁶⁵

Vznik jednotlivých frakcí uvnitř vojenské elity byl ovšem proces dlouhodobý a jeho kořeny sahají až do doby konce občanské války, tj. do okamžiku, kdy se začalo hledat východisko pro další směr vývoje armády. V roce 1922 na sjezdu veteránů západního frontu Tuchačevský například prohlásil, že role tradičního jezdeckva vymizí a v budoucí válce bude

¹⁶² B. Litera, *Historie Rudé armády 1917 – 1941 v souborném vydání*, Praha 2009, s. 29.

¹⁶³ *Форма одежды для начсостава Бронетанковых войск и Воздушных Сил РККА*, Москва 1935.

¹⁶⁴ А. Смирнов, *Провал больших военных маневров Красной Армии в 1935-1936 годах* in: Родина №4 2000.

¹⁶⁵ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917 – 1941 v souborném vydání*, Praha 2009, s. 30.

nahrazena mechanizací, za což se mu dostalo rozhořčené reakce Ščaděnka. Dva hlavní názorové protipóly lze rozdělit na „tradicionalisty“, jejichž hlavním představitelem byl národní komisař Vorošilov podporovaný Caricynskou skupinou a na „modernisty“, mezi které patřily prakticky všechny ostatní frakce, přičemž za nejhlasitějšího představitele této skupiny se považuje Tuchačevský. Frakce v tomto případě znamená neoficiální skupinu vojenských velitelů vymezujících se podobným způsobem vůči názorům ostatních na podobu budoucí války a tím i na vhodný směr, jakým by se měla vyvíjet sovětská vojenská doktrína. Osobní animozity navíc posilovaly negativní zkušenosti ještě z dob občanské války.¹⁶⁶

Vorošilov a konzervativní křídlo RKKA ještě v době po skončení industrializace odmítalo uznat úpadek role jezdeckva. Tato „stará garda“ se držela zkušeností z občanské války a rychle zastarávající taktiky i strategie. Zjevná nekompetence národního komisaře obrany Vorošilova byla hlavní příčinou vzniku tolika frakcí uvnitř armádní elity a snahu o jeho odstranění z postu lze považovat za jejich sjednocující prvek. Kromě Tuchačevského skupiny¹⁶⁷ tvořila další a patrně nejpočetnější frakci lidé okolo Jakira a Gamarnika. Patřili sem především političtí pracovníci Ukrajinského VO. V polovině třicátých let též vznikla uskupení okolo Sedjakina-Kovtjucha, do kterého patřil mimo jiné i budoucí maršál Žukov. I tato frakce usilovala přímo o odvolání Vorošilova, nicméně se stavěla proti neformální autoritě Tuchačevského a Uboreviče kvůli jejich původu carských důstojníků.¹⁶⁸

Frunze ještě za svého života v roce 1925 shrnul na III. sjezdu základní axiomy založené z velké části na Leninových úvahách.¹⁶⁹ Dle něj měl charakter budoucí války záviset na třech základních charakteristikách – sociálně-třídním systému nepřítele, na počtu vojáků a na jeho technických prostředcích.¹⁷⁰ Hlavním zdrojem pro utváření vojenské doktríny byla analýza zkušeností z občanské války. Kvůli tomu byl neodmyslitelnou součástí všech navrhovaných koncepcí důraz kladený na třídní podstatu. Předpokládalo se, že budoucí válka bude nevyhnutelně válkou kapitalistických států proti SSSR. Po zkušenostech z občanské války se za nejpravděpodobnější nepřátele považovaly všechny intervenující státy s Velkou Británií na prvním místě.¹⁷¹ Strategické plány RKKA nepočítaly s žádným případným

¹⁶⁶ С. Т. Минаков, *Военная элита 20-30-х годов XX века*, Москва 2004, s. 419-420.

¹⁶⁷ Tuchačevského skupina vlastně ani skutečnou frakcí nebyla, poněvadž jak se později ukázalo okolo něj nevznikla žádná skupina, o kterou by se mohl opřít. Tuchačevského snaha o zvyšování úrovně armády navíc většinou nebrala ohledy na reálný stav průmyslu a některé jeho nápady byly považovány za naivní fantazírování.

С. Т. Минаков, *Военная элита 20-30-х годов XX века*, Москва 2004, s. 381.

¹⁶⁸ С. Т. Минаков, *Военная элита 20-30-х годов XX века*, Москва 2004, s. 415.

¹⁶⁹ В. И. Ленин, *Империализм, как высшая стадия капитализма*, Петроград 1917, http://royallib.ru/book/lenin_vladimir/imperializm_kak_vissshaya_stadiya_kapitalizma.html, 13. května 2013.

¹⁷⁰ М. В. Фрунзе, *Военная и политическая деятельность*, Москва 1984, стр. 58-60.

¹⁷¹ Ve Cvičebním řádu pěchoty 1934, 1938 i dočasném Cvičebním řádu pěchoty 1941 jsou postavy nepřátel oblečeny v britských uniformách. Viz odd. 129.

spojencem, spoléhalo se jen na neutralitu Německa.¹⁷² Situace se změnila po nástupu Hitlera k moci v roce 1933. V reakci na vzrůstající napětí dal Stalin souhlas s dříve odmítaným vstupem do OSN¹⁷³ a v květnu 1935 byly podepsány spojenecké smlouvy s Francií a Československem. Původní doktrínu střetného boje¹⁷⁴ již v polovině dvacátých let nahradil modernější přístup. Základy budoucí teorie hluboké operace byly položeny již Frunzem. Při formulování této strategie sehrála významnou roli například práce Borise Michailoviče Šapošnikova „Mozek armády“¹⁷⁵ z roku 1929, ve které se soustředil na fungování štábu, či Alexandra Andrejeviče Svěčina, jenž ve svých dílech „Strategie“ a „Vývoj vojenského umění“¹⁷⁶ analyzoval aspekty vedení války. Soustředil se na dvě koncepce poražení nepřítele, tj. na jeho zničení nebo vysílení (izmor). Za tento přístup si vysloužil nespravedlivou kritiku mladých důstojníků podporujících agresivní styl vedení války, což z něj spolehlivě učinilo stoupence caricynské skupiny. Také Tuchačevský přispíval celou řadou studií a memorand.¹⁷⁷

Dne 9. března 1935 Vorošilov po dlouhých jednáních definitivně schválil Instrukci k vedení hlubokého boje. Situace zašla tak daleko, že o čtyři měsíce dříve, na zasedání vojenské rady NKO v prosinci 1934 musel přiznat, že se jedná o zcela nový druh vedení boje. Vorošilov však i nadále zůstal tvrdým kritikem Tuchačevského, který se stal nejaktivnějším propagátorem nové koncepce. Podporu našel i u Jegorova. Tuchačevský si na Vorošilovu kritiku stěžoval s tím, že způsobuje u důstojníků RKKA zmatek a budí dojem, že „nehledě na nové vybavení taktika vojska zůstává stará“.¹⁷⁸ Kritika na hlavu Tuchačevského nicméně zesílila až po jeho popravě.¹⁷⁹

Teorie hluboké operace se stala základem pro nový Polní řád RKKA 1936, který musel Vorošilov i přes svůj jasný odpor schválit. Z tohoto faktu lze usuzovat, že Stalin v té chvíli modernisty podpořil. Tuchačevský dokonce dostal možnost myšlenky Polního řádu vyložit v novinách Rudá hvězda, což také 6. května 1937 učinil. Polní řád propagoval kombinaci sil zahrnujících i letectvo a výsadkové jednotky,¹⁸⁰ zabránění roztržité vlastní

¹⁷² B. Litera, *Historie Rudé armády 1917 – 1941 v souborném vydání*, Praha 2009, s. 36.

¹⁷³ *История дипломатии, 2-ое издание, том 3*, Москва 1965.

¹⁷⁴ Vstrečnyj boj – taktika používaná během občanské války kladoucí důraz na pohyblivost a iniciativu kvůli absenci stabilních front doplněná o snahu násobit účinek jednotlivých druhů vojsk jejich kombinováním.

¹⁷⁵ Б. Шапошников, *Мозг армии*, Москва 1927, 1929.

¹⁷⁶ А. А. Свечин, *Стратегия*, Москва 1926.

А. А. Свечин, *Эволюция военного искусства*, Москва 1928.

¹⁷⁷ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917 – 1941 v souborném vydání*, Praha 2009, s. 41.

¹⁷⁸ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917 – 1941 v souborném vydání*, Praha 2009, s. 42.

¹⁷⁹ Argumenty kritiků získávaly místy pikantní podobu – objevilo se například tvrzení, že díky proletářskému původu RKKA překoná mobilitu buržoazních armád či že sovětské jezdecktvo je zázračná zbraň, která je schopna překonat jakoukoliv mechanizaci.

¹⁸⁰ Slabina této myšlenky spočívala v podřízení leteckých sil pozemnímu velení, což velkou měrou i kvůli nekompetentnosti velitelů vedlo k naprosté neefektivitě nasazení letectva. Tato praxe se zachovala až do roku 1942, a to bez ohledu na zjevně nízkou účinnost letectva v porovnání s Luftwaffe.

sil a využití spolupracující techniky na provedení hlubokého průlomu, který měl zabránit nepříteli v povolání záloh a ve stabilizaci fronty. Nepřítele mělo ničit v celé jeho hloubce současně několik sledů. Polní řád 1936 byl velice složitou koncepcí, jež počítala s mnoha variantami vývoje událostí a spoléhala na vysokou profesionalitu velitelského sboru. Zároveň kladl velký důraz na koordinaci a využití komunikačních prostředků, což bylo tradičně slabé místo. Podle některých odborníků byla přesto sovětská vojenská doktrína nejkomplexnější a nejmodernější teorií vedení války, kterou překonala až v osmdesátých letech dvacátého století americká teorie Air Land Battle.¹⁸¹ Rozvrat armády a zastavení vývoje v nadcházejících letech však naprosto znemožnily jakékoliv hlubší osvojení doktríny.

¹⁸¹ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917 – 1941 v souborném vydání*, Praha 2009, s. 34.

OZBROJENÉ KONFLIKTY KONCE TŘICÁTÝCH LET A STAGNACE ARMÁDY

Velký teror (1937-38)

Za počátek Velkého teroru je považován 11. červen 1937, kdy sovětský tisk zveřejnil šokující zprávu o zatčení osmi nejvyšších důstojníků RKKA¹⁸² a obvinil je ze špionážní činnosti pro cizí mocnosti. O den později byli všichni jmenovaní odsouzeni k nejvyššímu trestu a téhož dne zastřeleni. Náčelník politické správy RKKA Gamarnik raději před zatčením spáchal sebevraždu. Ještě před zahájením Velkého teroru došlo 10. května 1937 k obnovení tradiční stranické pojistky v armádě, tj. k obnovení institutu vojenských komisařů.

Spolehlivé vysvětlení motivů Velkého teroru je značně problematické a řada autorů¹⁸³ se v jejich interpretaci rozchází.¹⁸⁴ Přestože začal popravou nejvyšších důstojníků a armáda se v jeho průběhu stala nejviditelnějším „terčem“, soudě podle údajů o počtu odsouzených (konkrétně Ščadenkovy svodky a dílčí zprávy z 11. března 1938 a 5. května 1940)¹⁸⁵ počet perzekuovaných příslušníků armády nijak výrazně nepřesahoval ostatní vrstvy obyvatelstva. Armáda se stala nejviditelnější obětí čistek kvůli tomu, že represe zasáhly většinu její pokrokové elity a také z toho důvodu, že ačkoliv čistky rozpoutala nejvyšší místa, kromě NKVD se do decimování vlastních řad v atmosféře všeobjímající psychózy pustila právě sama armáda (od vojáků přes důstojníky až po politické pracovníky). Očista armády od nepřátel lidu byla ve skutečnosti spíše součástí vnitrostranické čistky.¹⁸⁶

Hlavní vlnu represí zahájil Ježovovův¹⁸⁷ rozkaz № 00447 ze 30. července 1937.¹⁸⁸ Jeden z možných motivů zahájení Velkého teroru lze hledat v souvislosti s nově chystanou sovětskou ústavou, která zajišťovala právo na navrhování stranických kandidátů všemi společenskými organizacemi, čímž měla zajistit rotaci kádrů. Dle vzpomínek Žukova chtěl Stalin otrástit pozicemi mimořádně silných aparátů stranické byrokracie, která si v regionech

¹⁸² Mezi nimi představitelé moderního proudu Tuchačevský, Kork, Jakir a Uborevič.

¹⁸³ K. Durman, *Popely ještě žhavé I. díl*, Praha 1964, viz kapitola 1.

¹⁸⁴ B. Litera, J. Wanner, *Vnitřní fronta. Sovětský stát a společnost 1941-1945*, Praha 2000, s. 32, 180, 214. <http://www.lib.cas.cz/aleph-google/kna01/00065/09/000650985.html>, 13. května 2013.

¹⁸⁵ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917 – 1941 v souborném vydání*, Praha 2009, s. 50.

¹⁸⁶ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917 – 1941 v souborném vydání*, Praha 2009, s. 49.

¹⁸⁷ N. I. Ježov – komisař vnitřních záležitostí jmenovaný do funkce koncem září 1936. Osoba, jejímž prostřednictvím Stalin řídil průběh čistek.

¹⁸⁸ *Оперативный приказ народного комиссара внутренних дел СССР № 00447 Об операции по репрессированию бывших кулаков, уголовников и других антисоветских элементов от 30 июля 1937 г.*, Москва 1937.

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/5e/NKVD_Order_No._00447.jpg?uselang=ru, 13. května 2013.

vytvořila pevné mocenské pozice.¹⁸⁹ Čistky doprovázelo masivní vylučování členů a kandidátů ÚV VKS(b).¹⁹⁰ Je velmi dobře možné, že Stalin skutečně chtěl v době zhoršující se situace provést čistku armády a byrokratického aparátu. Sám 7. listopadu 1937 podle generálního tajemníka Kominterny G. M. Dimitrova prohlásil, že „...zničíme ... každého, kdo by svým činem nebo myšlenkou narušil jednotu socialistického státu“.¹⁹¹

Ještě před vydáním Ježovova rozkazu 00447 schválilo Politbyro text telegramu, který ukládal všem oblastním, krajským a republikovým představitelům NKVD, aby navrhli složení tzv. zvláštních trojek (jejichž zavedení schválil právě výše zmíněný rozkaz 00447) a také aby do pěti dnů dodali počty lidí podléhajících popravě! Čistky tím přerostly rámcem bolševické strany a armády a uvolnily lavinu, jež zasáhla daleko širší složení sovětské společnosti. Založením zvláštních trojek složených z náčelníka místního nebo krajského oddělení NKVD, stranických funkcionářů a případně i prokurátora oblasti se centrum vzdalo jednoho z nejdůležitějších práv, tj. schvalování všech rozsudků smrti. Zvláštní trojky tím získaly volné ruce k vykonávání poprav dle svého uvážení a do centra posílaly jen seznamy. Proces stanovování limitů se brzy rozplynul v chaosu a jednotlivá oblastní a krajská oddělení NKVD začala soutěžit v „překračování plánu“. Například pro Turkmenistán bylo schváleno „jen“ 3 225 poprav, ale místní orgány nechaly iniciativně popravit přes 4 000 lidí.¹⁹²

V únoru 1938 poslal Ježov nejvyšším orgánům NKVD na Ukrajině blahopřání k úspěchu, ale poprvé zde kritizoval kvantitativní přístup k plnění počtu obětí s odůvodněním, že zbytečné zatýkání poměrně neškodných elementů odvádí pozornost od skutečných škůdců. Masové represe přesto pokračovaly a dotkly se i dalších vysoce postavených osob v armádě. Ty sice měly dle Vorošilova rozkazu № 187 ze 23. září 1935¹⁹³ předávat orgány NKVD soudu jen se souhlasem Národního komisaře obrany, nicméně Stalin v inkriminovaných letech obdržel celých 383 seznamů se jmény tisíců příslušníků armády k odsouzení „k nejvyššímu trestu“. Tyto seznamy někdy spolu s Molotovem téměř bez výjimky a s eufemistickými poznámkami schvaloval.¹⁹⁴

Rozhodnutí Moskvy o zastavení represí na konci roku 1938 vyplynulo z mnoha příčin. Za rozhodující motiv se všeobecně přijímá fakt, že sám Ježov získal v průběhu čistek příliš mnoho moci a orgány NKVD se vymykaly z kontroly. Jedním z kroků k jejímu obnovení bylo

¹⁸⁹ Г. К. Жуков, *Воспоминания и размышления*, Москва 2002, s. 23.

¹⁹⁰ В. Литера, *Historie Rudé armády 1917 – 1941 в сouborném vydání*, Praha 2009, s. 63.

¹⁹¹ В. Литера, *Historie Rudé armády 1917 – 1941 в сouborném vydání*, Praha 2009, s. 74.

¹⁹² А. И. Хокурин, *ГУЛАГ – Главное управление лагерей 1918-1960*, Москва 2000, s. 101.

¹⁹³ *Репрессии в Красной Армии (30-е годы): Сборник документов из фондов Российского Государственного Военного архива*, Наполи 1996, стр. 146-148.

¹⁹⁴ В. Литера, *Historie Rudé armády 1917 – 1941 в сouborném vydání*, Praha 2009, s. 68.

jmenování Beriji jako prvního náměstka Ježova 22. srpna 1938 (i přes Ježovův velký odpor). O dva měsíce později došlo k oficiálnímu ukončení čistek. Ježov podal formální rezignaci, která byla přijata 24. listopadu 1938. V dubnu 1939 Ježova orgány NKVD zatkly a v únoru následujícího roku jako „nepřítel lidu“ zastřelili. Údaje o počtu zastřelených se liší. Z odsouzených 1 345 000 lidí byla podle údajů ministerstva vnitra SSSR 11. prosince 1953 zastřelena více než polovina.¹⁹⁵

Názory na motivy velkého teroru se dodnes různí. Je otázkou, zda byla pouhá snaha o oťřesení pozic byrokracie dostatečným motivem pro rozpoutání teroru. Další autoři vyzdvihují především snahu eliminovat sebevědomou vojenskou elitu, která se teoreticky mohla pokusit o státní převrat. Většina z těchto velitelů měla osobní kontakty na německé kolegy ještě z dob vzájemné spolupráce. Čistky se velkou měrou dotkly celé generace tzv. starých bolševiků, kteří si pamatovali pravdu o historii strany.¹⁹⁶

Faktem zůstává, že z hlediska armády čistky znamenaly naprosté zastavení teoretického vývoje a kvalitativního růstu. Armáda upadla do letargie a represe podkopaly její disciplínu a morálku. Přestože dále kvantitativně rostla (nárůst armády z 1,6 milionů mužů v roce 1938 na 5,5 milionů na začátku války),¹⁹⁷ její úroveň stagnovala.

Mnoho autorů zastává názor, že čistky armádě způsobily největší škodu tím, že odstranily velitelsky schopný důstojnický sbor. Proti tomuto faktu hovoří výše zmíněné žalostné výkony armády na cvičeních na přelomu třicátých let. Zda popravenou elitu tvořili schopní stratégové a jak by se vyrovnali se situací Velké vlastenecké války zůstává otázkou. Jejich poprava však především znamenala odstranění progresivního proudu.¹⁹⁸

Tuchačevského koncepci hluboké operace nahradil důraz na kombinovaný boj na frontě, nikoliv v hlubokém týlu nepřítele. Jegorov a Bud'onný dokonce podtrhovali význam bodákového útoku pěchoty!¹⁹⁹ Nejvíce novými podmínkami utrpěla tanková vojska. Zkušenosti ze Španělské občanské války vyznívaly proti operacím větších obrněných skupin, poněvadž slabě pancéřované tanky bez podpory ostatních druhů vojska vždy utrpěly těžké ztráty. Význam tankových jednotek klesal. Mechanizované sbory byly jako „těžkopádná uskupení“ zrušeny.²⁰⁰ Vorošilův rozkaz z 11. prosince 1938 zařadil pancéřová vojska na

¹⁹⁵ *Справка спецотдела МВД СССР о количестве осуждённых по делам органов НКВД за 1937-1938 годы, 11 декабря 1953.* Москва 1953.

<http://www.rusarchives.ru/evants/exhibitions/xx-f/69.shtml>, 13. května 2013.

¹⁹⁶ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917 – 1941 v souborném vydání*, Praha 2009, s. 74.

¹⁹⁷ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917 – 1941 v souborném vydání*, Praha 2009, s. 47.

¹⁹⁸ М. Юнге, Р. Биннер, *Как террор стал «большим»?*, Москва 2003, s. 181-228.

¹⁹⁹ Praxe bodákového útoku pěchoty byla naposledy začleněna ve Cvičebním řádu pěchoty 1934, v jeho následující verzi z roku 1938 tato praxe již není. Viz odd. 129.

²⁰⁰ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917 – 1941 v souborném vydání*, Praha 2009, s. 99.

poslední místo s tím, že jejich jediným úkolem je výcvik ke spolupráci s pěchotou. Hlavní vojenská rada RKKA na zasedání 20. dubna 1938 posvětila dosavadní zavedené typy tanků jako dostačující, ale i přes nepříznivé ovzduší udělala zásadní krok k modernizaci tím, že rozhodla o vývoji několika nových typů tanků, tzv. tanků průlomu, které položily základy vývoje pozdějších středních tanků T-34 a těžkých tanků KV.

Mnichovská krize a obrat sovětské zahraniční politiky (1939)

Je velmi příznačné, že k přerušení Velkého teroru došlo v období Mnichovské krize. Německo dalo definitivně najevo, že nastupuje agresivní zahraniční politiku a za takové situace bylo nezbytně nutné dát armádu znovu do pořádku.

SSSR byl vázán spojeneckou smlouvou z roku 1935 s Francií a Československem. Prezident Beneš 19. září 1938 po obdržení nóty Velké Británie a Francie žádal sovětského velvyslance S. S. Alexandrovského o odpověď na otázky, zda SSSR podpoří Československo v případě napadení ve chvíli, kdy na pomoc přijde i Francie a zda by v takovém případě podpořil SSSR hlasování v OSN proti agresorovi. Moskva na obě otázky odpověděla o den později kladně, přičemž souběžně byla informována i francouzská vláda.²⁰¹ Po akceptování ultimáta prohlásil 23. září komisař zahraničních záležitostí M. M. Litvinov, že morálně Francie zbavila SSSR závazků vůči Československu, nicméně zastával názor, že SSSR smlouvu považuje i nadále za platnou. Je samozřejmě otázkou, jak Litvinov své výroky myslel.²⁰² Faktem nicméně zůstává, že v RKKA v době mnichovské krize probíhaly čilé mobilizační přípravy – 21. září 1938 Vorošilov nařídil uspořádat „velké vojenské cvičení“ Kyjevského zvláštního okruhu (pod velením Timošenka) poblíž polské hranice a ihned vyčlenil jednotky, které se jej měly účastnit.²⁰³ O dva dny později dostal stejný rozkaz Běloruský a Kalininský VO. Stíhací letectvo dostalo rozkaz přesunout se na základny poblíž hranic. Dne 28. září dokonce generální štáb nařídil všem VO evropské části Ruska a Kavkazu neuvolňovat vojáky a nižší velitele do civilu bez ohledu na to, zda jim skončila základní vojenská služba.²⁰⁴ Později, v srpnu 1938 nabídla sovětská strana vyslání 700 stíhacích letadel kvůli vyrovnaní nepoměru leteckých sil Československa a Německa. Z této činnosti lze usuzovat, že Moskva si dobře uvědomovala pravdivost tvrzení Beneše a Ludvíka Krejčího, tj. že Československo je klíčem k evropské kolektivní bezpečnosti.²⁰⁵

²⁰¹ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917 – 1941 v souborném vydání*, Praha 2009, s. 77.

²⁰² Л. Ф. Ильичев, *Год кризиса 1938-1939: документы и материалы, Том II*, Москва 1990.

²⁰³ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917 – 1941 v souborném vydání*, Praha 2009, s. 77-79.

²⁰⁴ Tamtéž.

²⁰⁵ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917 – 1941 v souborném vydání*, Praha 2009, s. 80.

I. Lukeš, *Československo mezi Stalinem a Hitlerem: Benešova cesta k Mnichovu*, Praha 1999.

V případě, že by skutečně došlo z československé strany na žádost o pomoc, vyvstávají dvě klíčové otázky – do jaké míry představovala RKKA v roce 1938 bojeschopnou sílu a jakým způsobem by měl probíhat její přesun na Československé území. Západní vojenští přidělenci hodnotili kvality RKKA velmi kriticky. Britský pozorovatel R. C. Firebrace²⁰⁶ například tvrdil, že RKKA je sotva schopna vést obrannou válku na svém vlastním území. Jeho německý protějšek generál E. Köstring²⁰⁷ soudil, že není schopna vést žádnou válku. Je otázkou, nakolik jsou tato tvrzení pravdivá – soudě dle výkonu za Zimní války měli tito pozorovatelé patrně pravdu, nicméně současně dokázala RKKA na dálněvýchodním bojišti uštedřit Japoncům tvrdou porážku. Důvěra ve schopnosti RKKA byla každopádně mizivá.

Druhým problémem byl transport sil na území ČSR. V úvahu připadal pouze přesun přes polské či rumunské území, přičemž polská strana neoblomně odmítala jakýkoliv přelet, natož pozemní přesun Rudé armády přes své území. V úvahu připadalo Rumunsko, které s ČSR vázalo spojení v rámci Malé dohody, nicméně v případě Rumunska byla klíčovým problémem neexistence železničního spojení. Před vypuknutím krize se finančně dotovala výstavba společné železnice, ale realizace byla spíše laxní. Rumunsko tedy pouze blahosklonně svolilo ke vzdušnému přesunu sovětských letadel. V létě 1938 došlo k přeletu čtyřiceti letadel, které ČSR od SSSR zakoupila, to vše doprovázely ostré protesty Polska.²⁰⁸

Z kroků Moskvy se dá usuzovat, že Stalin měl jako již dříve v případě Španělska nebo Číny zájem na zastavení agresora, ale velice důsledně se vyhýbal možnosti zavlečení do jednostranné války. Velmi opatrný postoj ostatně nastínil Litvinov, který již koncem března okomentoval svou deklaraci jako pravděpodobně poslední výzvu Evropě ke spolupráci s tím, že SSSR poté zaujme pozici „malé zainteresovanosti v Evropě“.²⁰⁹

Mír pro celou generaci slíbený A. N. Chamberlainem se nicméně nedostavil a Stalin již 10. března 1939 na XVIII. sjezdu VKS(b) prohlásil, že se „nová imperialistická válka stala skutečností“ a že „nepřipustí, aby byla země zatažena do konfliktu, v němž bychom museli tahat cizí kaštiny z ohně“.²¹⁰ K vyhlášení protektorátu došlo dne 16. března 1939.

²⁰⁶ Firebrace to Chilston 19 April 1938, Public Record Office, FO 418/84, Dok. № 48.

²⁰⁷ H. Teske, *General Ernst Köstring, der Militärische Mittler zwischen dem Deutschen Reich und der Sowjetunion 1921-1941*, Frankfurt a. M. 1965.

²⁰⁸ M. Teichman, *Československo a Rumunsko v roce 1938 a Malá dohoda*, Bratislava 1971, s. 86-110.

²⁰⁹ И. В. Сталин, *Отчётный доклад на XVIII съезде партии о работе ЦК ВКП(б) 10 марта 1939 года*, Москва 1939

http://www.marxists.org/russkij/stalin/t14/t14_57.htm, 13. května 2013.

²¹⁰ И. В. Сталин, *Отчётный доклад на XVIII съезде партии о работе ЦК ВКП(б) 10 марта 1939 года*, Москва 1939.

http://www.marxists.org/russkij/stalin/t14/t14_57.htm, 13. května 2013.

Sovětská zahraniční politika se dostala do situace, ve které nakonec musela volit pouze mezi dvěma zásadně odlišnými variantami. Po obsazení ČSR vydala Moskva protestní nótu a požádala Velkou Británii a Francii, aby svou záruku neomezovaly jen na Polsko, ale aby se týkala také Pobaltí a Rumunska s Řeckem. Litvinov se 17. dubna obrátil na Paříž s komplexním přehledem navrhovaných bezpečnostních pojistek. Odmítnutí přišlo až o měsíc později.²¹¹

Dne 4. května byl do funkce komisaře zahraničních věcí jmenován Molotov, což bývá interpretováno jako známka změny zahraniční politiky směrem vůči Německu. Molotov nicméně ještě po jistou dobu pokračoval v diskusích se západními mocnostmi, které však dospěly do slepé uličky. Do Moskvy byla vyslána delegace složená z nevýznamných činitelů, a to až 11. srpna 1939.²¹² Německo, které v téže době plánovalo válku s Polskem, začalo mít eminentní zájem na dohodě s Moskvou a německá diplomacie Rusům všemožně nadbíhala. Výsledkem bylo pragmatické rozhodnutí dát přednost německé variantě a 23. srpna 1939 ministři zahraničních věcí SSSR a Německa podepsali známý Pakt Molotov-Ribbentrop včetně ještě známějšího tajného dodatku.²¹³

Střetnutí u jezera Chasan (1938) a u Chalchin-Golu (1939)

V době, kdy v Evropě probíhala Mnichovská krize, vypukl na sovětsko-japonské hranici od 29. července do 11. srpna 1938 ozbrojený konflikt. Sovětsko-japonské vztahy byly po celá třicátá léta mimořádně napjaté, a to především kvůli nejasně vytyčené hranici. Incidenty na hranicích se periodicky opakovaly a různily se svou závažností. K větším z nich došlo v únoru, březnu a dubnu 1934, na podzim roku 1935, v lednu a listopadu 1936. Od roku 1937 Japonci dokonce obsadili některé sporné výšiny a vybudovali na nich postavení. K prvnímu regulárnímu střetnutí došlo u jezera Chasan v červenci a srpnu 1938. Ostré střetnutí skončilo velmi pokořující porážkou RKKA a ztrátou 1 000 mužů, což stálo maršála Bljuchera v listopadu 1938 v rámci čístek život.²¹⁴

Další konflikt, tentokrát na mongolsko-mandžuské hranici, se stal v květnu 1939 na pozadí komplikované situace v Evropě. Dne 11. či 12. května došlo k rutinnímu střetu pohraničních oddílů, do něhož se z nejasného důvodu zapojila RKKA a 17. května vytlačila mandžuské pohraničníky ze sporného území.²¹⁵ O příčině eskalace konfliktu se vedou spory,

²¹¹ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917 – 1941 v souborném vydání*, Praha 2009, s. 83.

²¹² B. Litera, *Historie Rudé armády 1917 – 1941 v souborném vydání*, Praha 2009, s. 87.

²¹³ А. Р. Дюков, *Пакт Молотова-Риббентропа в вопросах и ответах*, Москва 2009. <http://ria.ru/politics/20090823/181846299.html>, 13. května 2013.

²¹⁴ A. Skřivan, *Cestou samurajů*, Praha 1984.

²¹⁵ М. В. Новиков, *Победа на Халхин-Голе*, Москва 1971, стр. 154.

dle mnoha autorů se SSSR chtěl kvůli hrozící válce v Evropě razantní akcí vyhnout možnosti vedení války na dvou frontách.²¹⁶

Novému veliteli dálněvýchodní armády Žukovovi přálo štěstí v tom, že na rozdíl od předchozích klimatických a geografických podmínek u jezera Chasan nastala v případě bojů u Chalchin-Golu vhodná příležitost k nasazení letectva a mechanizovaných sil. Po velice těžkých bojích se ke konci srpna podařilo Žukovovi japonská vojska obklíčit a v polovině září byla uzavřena dohoda o ukončení bojů. Tento konflikt lze považovat za jediný skutečně drtivý úspěch RKKA na konci třicátých let a propaganda jej samozřejmě patřičně využila. Japonská armáda ztratila přibližně 61 000 vojáků a RKKA 18 500 mužů (v obou případech mrtvé, zraněné i zajaté).²¹⁷

Ruská historiografie většinou soudí, že právě těžká porážka u Chalchin-Golu odradila Japonsko od napadení SSSR za Velké vlastenecké války a donutila jej směřovat expanzi směrem na jih. Pravděpodobnějším vysvětlením nicméně je, že hlavním motivem japonské expanze do centrální Asie byly ekonomické ukazatele (jihovýchodní Asie měla naleziště ropy a barevných kovů, jejichž dovoz do Japonska USAablokovalo). Podstatnějším faktem je, že Německo uzavřením paktu se SSSR nepřímo podpořilo japonského protivníka a porušilo tím své spojenecké závazky vůči Japonsku. Zrada spojence nakonec zásadní měrou přispěla k podepsání japonsko-sovětské smlouvy o neútočení v dubnu 1941.²¹⁸

Osvobození západní Ukrajiny aneb obsazení Polska (1939)

K přípravám na naplnění německo-sovětského tajného protokolu se Moskva odhodlala až ve chvíli, kdy bylo zřejmé, že je konflikt na Dálném východě zažehnán. Dne 11. září 1939 vydal Vorošilov rozkaz, který měnil Běloruský a Kyjevský VO na fronty. O tři dny později dorazily podrobné instrukce pro vedení bojové činnosti s tím, že přípravy musejí být hotové do 16. září. Počet vojáků byl o něco menší než půl milionu lidí.²¹⁹

Vzhledem k rychlému postupu německých armád a postupnému narůstajícímu chaosu v polském vojsku se RKKA na své cestě setkala jen s minimálním odporem. Rychlý postup německých vojsk si nicméně vyžádal urychlené přesuny i na straně RKKA. Částečně i díky tomu vyplynuly na povrch nedostatky, které již předtím odhalily manévry – velitelé s krajními

²¹⁶ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917 – 1941 v souborném vydání*, Praha 2009, s. 90.

²¹⁷ G. I. Krivosheev, *Soviet Casualties and Combat Losses*, London 1997.

²¹⁸ E. O. Reischauer, *Dějiny Japonska, 2. dopl. vydání*, Praha 2006.

²¹⁹ Viz odd. 183, s. 166-168.

obtížemi udržovali spojení a celkové velení. Nedostatky bylo možné pozorovat prakticky na všech úrovních.²²⁰

Obsazením polských území SSSR posunul své hranice několik set kilometrů na západ a jeho přímým sousedem se stalo Německo.²²¹ Získal tak cenné území, které se ale kvůli krátké době, jež zbývala do vypuknutí války, stalo velkou přítěží. Budování nové opevněné linie, obnova infrastruktury, různý rozchod železnic a nutnost vybudování letišť odčerpala mnoho prostředků, které byly vynaloženy zcela zbytečně.²²² Stejně tak nákladné bylo zavádění místních buněk NKVD ve snaze o udržení kontroly. Podle nedávno odtajněných dokumentů je patrné, že likvidace polského důstojnictva připadá na vrub právě vojskům NKVD.²²³

Sovětsko-finská Zimní válka (1939 – 1940)

Po obsazení Pobaltských států (první přišlo na řadu Estonsko pod záminkou toho, že umožnilo uniknout ze svého přístavu polské ponorce, která měla být podle mezinárodních smluv internována; následovalo Lotyšsko a po něm Litva, to vše prostřednictvím podpisů „smluv o spolupráci“) v souladu s tajným dodatkem smlouvy Molotov-Ribbentrop přišla řada na Finsko. Dne 5. října byla do Moskvy pozvána finská delegace, která díky šikovnému zdržování dorazila až o týden později. Moskva začala klást finské delegaci územní požadavky a pod záminkou ochrany Leningradu a nutnosti námořních základů požadovala korekci hranic na Karelské šíji a pronájem klíčového ostrova Hanko.²²⁴ Finsko by tak přišlo jak o hospodářsky významné oblasti, tak i o strategické opevněné body, to vše výměnou za velkou část bezcenného prostoru.²²⁵

Válka začala uměle vytvořeným incidentem u vesnice Mainila. Sověti obvinili finskou stranu z bombardování sovětského území a události dostaly rychlý spád. Původní plán útoku zpracovaný Šapošnikovem počítal s poměrně promyšleným postupem, který se však Stalinovi zdál příliš pomalý. Požadoval, aby operace netrvala déle než dva týdny z obavy ze zahraniční

²²⁰ А. Рыжаков, *К вопросу о строительстве бронетанковых войск Красной Армии в 30-е годы* in: Военно-исторический журнал №8 1968, стр. 105-111.

²²¹ D. G. Williamson, *Zrazené Polsko: nacistická a sovětská invaze v roce 1939*, Brno 2010.

²²² B. Litera, *Historie Rudé armády 1917 – 1941 v souborném vydání*, Praha 2009, s. 92.

²²³ Дело Катынь, <http://www.rusarchives.ru/publication/katyn/spisok.shtml>, 13. května 2013.

²²⁴ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917 – 1941 v souborném vydání*, Praha 2009, s. 101.

²²⁵ Jednání s Finy vedl Stalin spolu s Molotovem ve zcela typickém duchu. Když finská delegace 5. listopadu 1939 přišla naposledy do Kremlu, Stalin přistoupil k mapě, ukazoval na jednotlivé ostrovy a ptal se: „Potřebujete je?“ Když se delegace loučily, Stalin prý bodře poznamenal: „Všechno nejlepší!“ Molotov prý světácky řekl: „Au revoir!“ Na adresu amerického prezidenta Roosevelta, který se přimlouval za respektování suverenity Finska, Molotov řekl, že by si měl americký prezident více všimnout suverenity Filipín a ne se vměšovat do sovětsko – finských vztahů.

Engelová, Paanen, *Zimní válka – Sovětský útok na Finsko 1939-1940*, Brno 1996.

intervence. Postup útoku byl nakonec rozpracován Kirilem Afanasjevičem Mereckovem a hrubě podcenil odhodlání Finů. Sovětské velení ale tentokrát zavedlo jistou inovaci a vytvořilo vrchní velitelský orgán, tzv. Stavku.²²⁶

Dne 30. listopadu 1939 vydal velitel Leningradského VO Mereckov vojákům rozkaz ke splnění „svatého úkolu – rozdrčení finské armády na věčné časy“. Finskou armádu tvořilo dohromady 39 000 potichu zmobilizovaných mužů, RKKA útočila s drtivou převahou zhruba 265 000 mužů. Klíčovým prvkem finské obrany byla Mannerheimova linie kryjící na Karelské šíji nejzranitelnější směr. Nedostatek techniky nutil Finy používat neortodoxní taktiku. Finská armáda byla také daleko lépe vybavena na vedení války v zimě.

RKKA naplánovala invazi v duchu bleskové války a měla skončit do dvou týdnů, nicméně tuhý odpor Finů plány Rudé armády velmi rychle zhatil. K Mannerheimově linii se vojska probila až 11. prosince, přičemž jednotky RKKA postoupily do hloubky 75 km. O dva dny později zahájila finská armáda protiofenzivu a do Vánoc zatlačila vysílené jednotky RKKA zpět téměř na výchozí body. Sovětské 163. divizi se podařilo obsadit vesnici Suomussalmi, nicméně ta byla obklíčena a při pokusu o ústup zničena. V týlu RKKA neustále operovaly malé finské jednotky.²²⁷

Po měsíci bojů byli vzhledem k neúspěchům k armádám přiděleni komisaři Lev Zacharovič Mechlis a Grigorij Ivanovič Kulik, kteří celou situaci „úspěšně“ zhoršili. Katastrofální průběh války přivedl Stalina v lednu 1940 k tomu, že byl schválen původní Šapošnikovův plán. Pozornost se plně zaměřila na Karelskou šíji. Teprve 9. března Mannerheim konstatoval, že finská armáda již dlouho nevydrží pokračování bojů a 13. března byla podepsána mírová smlouva. Finská armáda ztratila 66 000 mužů a měla 43 557 zraněných. RKKA ztratila 126 875 mužů a měla 265 000 zraněných.²²⁸

Katastrofální výkony RKKA v průběhu války byly pečlivě sledovány zahraničím. Hodnocení byla naprosto jednoznačná – Rudá armáda není schopna srovnávat se s armádami západních států. Německá tajná služba konstatovala, že ruské masy nejsou pro moderní armádu žádným problémem.

Hodnocením války se zabývalo ve dnech 14.-17. března 1940 speciální zasedání ÚV VKS(b). Kritika byla detailní a mimořádně tvrdá. Dá se předpokládat, že Stalina její intenzita zaskočila. Zaujal velice konsiliární postoj a snažil se mírnit dopady stížností zdůrazňováním toho, že RKKA porazila silného buržoazního protivníka. Je patrné, že si Stalin uvědomoval,

²²⁶ О. Маннинен, *Зимняя война 1939-1940* (в 2 книгах), Москва 1998, стр. 151.

²²⁷ О. Маннинен, *Зимняя война 1939-1940* (в 2 книгах), Москва 1998, стр. 151-175.

²²⁸ О. Маннинен, *Зимняя война 1939-1940* (в 2 книгах), Москва 1998, viz 2. kniha, odd. 84, s. 322-324. Режиссёр: В. Веляев, *Линия Маннергейма*, Москва 1940.

že je kritizována armáda, kterou stvořila strana pod jeho vedením a že tyto výtky jsou vlastně nepřímo směřovány i na jeho osobu. Je možné, že se začal obávat rostoucí nespokojenosti armády. Po válce s Finskem nedošlo k represím, ale o své místo komisaře obrany přišel po 15-ti letech Vorošilov. S nástupem nového komisaře obrany byla zahájena postupná obnova armády.²²⁹

„Květnová revoluce“ a obnova armády pod vedením Timošenka (1940-1941)

Komplexní rozbor stavu armády po válce s Finskem prováděly různé komise. Při příležitosti jmenování Semjona Konstantinoviče Timošenka novým komisařem obrany 7. května 1940 provedla hlubokou analýzu tzv. „Předávací komise“ pod vedením tajemníka ÚV VKS(b) Ždanova. Výsledky této analýzy v kostce opakovaly stejné nešvary, jimiž armáda trpěla v polovině třicátých let. Byly shledány velké až katastrofální nedostatky na všech úrovních. Zpráva konstatovala, že charakteristickou vlastností armády je strnulost, nedostatečný výcvik a důraz na kvantitu bez sebemenšího ohledu na kvalitativní stránku. Zmíněna byla i absence jakýchkoliv příprav na případný konflikt způsobený „neexistencí organizované vojenské rozvědky“. Z tohoto důvodu všechny taktické plány nesly poznámku, že byly vypracovány bez elementárních informací o nepřátelských armádách. Stejně tak chyběl plán mobilizace průmyslu a neexistovalo centralizované velení týlových jednotek. Jedinou složkou, která vyšla z tohoto hodnocení vcelku uspokojivě, bylo pouze jezdecktvo.²³⁰

Klíčovým činitelem ovlivňujícím disciplínu a bojeschopnost byly opět každodenní podmínky ve vojsku. V armádě se papírově vždy dodržovaly slušné dávky potravin (nehledě na zavedení přidělového systému v letech 1927-35). Realita byla často jiná – například vojáci Kalininského VO psali do armádních novin, že se mohou smířit s tím, že dostávají zmrzlý chleba, ale nehodlají strpět, když je v něm sklo nebo koňské zuby.²³¹ Kvůli zvyšujícím se problémům se zásobováním obyvatelstva bylo navíc nutné zavést od jara systém uzavřených vojenských obchodů. Kvantitativní růst prohluboval nedostatek ubytovacích zařízení a

²²⁹ Nástup Timošenka do funkce doprovázelo propagandistické budování jeho autority stejně jako tomu bylo předtím v případě Vorošilova. Písně: „Pěsňa o Narkome Timošenko“ / „Песня о Наркоме Тимошенко“ (1940), „S nami Timošenko“ / „С нами Тимошенко“ (1941).

²³⁰ *Зимняя война: работа над ошибками (апрел-май 1940 г.): Материалы Комиссий Главного военного совета Красной Армии по обобщению опыта финской кампании*, Москва 2004.

²³¹ В. Литера, *Historie Rudé armády 1917 – 1941 v souborném vydání*, Praha 2009, s. 111.

vyskytovaly se i případy, že na 100 vojáků připadalo jen 20 lůžek. Různé nehody, požáry a otravy z nekvalitního jídla byly častým jevem.²³²

Zajímavou kapitolou byl samotný výcvik, ve kterém se vojáci museli zapojit do nejrozumnějších prací nebo se jen nečinně potulovali. Výsledkem bylo, že v bojích u Chasanu nasadili do první linie vojáky, kteří neuměli střílet! Po válce s Finskem se navíc zjistilo, že jen 17 % velitelů umí používat kompas!²³³

Jisté zlepšení přišlo 9. června 1940, kdy dal Stalin pod dojmem úspěchů Blitzkriegu rozkaz k obnově mechanizovaných sborů. V únoru 1941 byl schválen ambiciózní plán na zformování 21 nových mechanizovaných sborů, což bylo bohužel zcela mimo možnosti sovětského průmyslu.²³⁴

Timošenko si byl vědom všech nedostatků, a proto hnal armádu z jednoho cvičení do druhého.²³⁵ Vláda a sám Stalin v této době zaujali maximálně nekonfliktní stanovisko vůči Německu, ne-li dokonce jistou formu sovětského appeasementu. Zejména po neúspěšné Molotovově návštěvě Berlína v listopadu 1940, při níž obě strany předkládaly fatálně rozdílné představy dalšího vývoje společné politiky. Stalin se zoufale snažil oddálit blížící se střet, a to do takové míry, že odmítal jakékoliv zodpovědnější navržení plánu strategického rozvinutí vojska pro případ války.²³⁶

Dne 5. května 1941 pronesl Stalin známou řeč při příležitosti vyřazení posluchačů vojenské akademie. Stalin údajně opravil jednoho z generálů, který připíjel na mírovou stalinskou politiku. Prohlásil, že „mírová politika je dobrá věc ... ale teď, když jsme naši armádu zrekonstruovali... je třeba přejít od obrany k útoku. Rudá armáda je armáda moderní a moderní armáda je armádou útočnou“.²³⁷

Tento proslov se stal základem pro jednu ze spekulací, kterou používali již nacističtí pohlaváři během norimberského procesu, a to, že SSSR se chystá jako první zaútočit na Německo. U Stalina se nicméně pronášená slova často lišila od skutečnosti a RKKA nebyla na útočnou válku v roce 1941 připravena. Dle Žukova²³⁸ Stalin prohlásil, že tuto větu řekl jen kvůli tomu, aby přítomné povzbudil a aby mysleli na vítězství a ne na neporazitelnost

²³² Н. Ю. Кулешова, *Красная армия в конце 1930-х годов: проблема боеспособности с точки зрения истории повседневности* in: Отечественная история 2003, №4.
<http://www.octrxt.narod.ru>, 13. května 2013, стр. 66, 76-77.

²³³ В. Литера, *История Красной армии 1917 – 1941 в сибирском издании*, Praha 2009, s. 112.

²³⁴ В. Литера, *История Красной армии 1917 – 1941 в сибирском издании*, Praha 2009, s. 81, 111.

²³⁵ Режиссёр: С. Гуров, *Боевые будни – фильм о тактических учениях Красной Армии 1940 года*, Москва 1940.

²³⁶ G. Grodetsky, *Grand Deception, Stalin and German invasion of Russia*, London 1999.

²³⁷ О. В. Вышлёв, *Речь Сталина 5 мая 1941 г., Российские документы* in: Новая и новейшая история 1998 №4, стр. 77-89, <http://gkaf.narod.ru/kiriilov/ref-liter/vishev-98.html>, 13. května 2013.

²³⁸ В. А. Анфилов, *Разговор закончился угрозой Сталина – десять неизвестных бесед с маршалом Г. К. Жуковым в мае-июне 1965 г.* in: Военно-исторический журнал 1995, №3, стр. 41.

německé armády, o které vytrubovaly všechny noviny světa.²³⁹ Žukov též kvapně v reakci na prohlášení Stalina připravil spolu s Timošenkem úpravu stávajícího strategického plánu, ale Stalin je prý vyhodil se slovy: „Ztratili jste rozum? Chcete provokovat Němce?“²⁴⁰

V posledních týdnech před vypuknutím války, dne 13. června 1941, se prý Timošenko snažil telefonicky přimět Stalina, aby vydal rozkaz k zahájení vojenské pohotovosti. Dle Žukovových vzpomínek reagoval Stalin ostře: „Navrhujete provést mobilizaci a přesunout vojska k západním hranicím? To přece znamená válku! Chápete to vy dva nebo ne?“²⁴¹ Ve výsledku byli Žukov i Timošenko varováni, že jsou osobně zodpovědní za jakékoliv následky „neopatrných akcí našich vojsk.“ Rozkaz k zahájení vojenské pohotovosti byl vydán až 21. června večer, a to navíc s omezeními. Lépe zvládalo situaci námořnictvo, které do stavu pohotovosti na vlastní zodpovědnost uvedl vrchní velitel Kuzněcov. Na velitelství VO se dostal až v noci z 21. na 22. června a k jednotkám prakticky nedorazil. Ve čtyři hodiny ráno začala válka.

²³⁹ B. Litera, *Historie Rudé armády 1917 – 1941 v souborném vydání*, Praha 2009, s. 122.

²⁴⁰ В. А. Анфилов, *Разговор закончился угрозой Сталина – десять неизвестных бесед с маршалом Г. К. Жуковым в мае-июне 1965 г.* in: Военно-исторический журнал 1995, №3, стр. 41.

²⁴¹ Г. К. Жуков, *Воспоминания и размышления*, Москва 1971, стр. 224.

ZÁVĚR

Nahrazení Rudých gard čerstvě založenou Rudou armádou doprovázely silné ideologické spory týkající se základních principů, na kterých mělo nové vojsko fungovat. Zkušenosti potvrdily, že dosavadní praxe kladoucí v maximální možné míře důraz na dobrovolnost, rovnost a volitelnost velitelů má negativní dopad na bojeschopnost Rudých gard. Tento stav se změnil s nástupem nově jmenovaného „Komisaře vojenství“ Trockého do funkce a RKKA byla nucena zavádět drakonickou disciplínu po vzoru zahraničních armád. Trocký podřídil všechny své kroky pragmatickým rozhodnutím, která sice porušovala řadu ideologických premis, ale zároveň vytvořila z RKKA sílu schopnou udržet bolševický režim u moci.

Již během bojů občanské války se začaly projevovat vnitrostranické neshody a snahy jednotlivých frakcí o získání vlivu nad armádou. Pragmatické metody Trockého poskytovaly vítanou příležitost pro ideologickou kritiku ze strany jeho oponentů, mezi něž patřil v první řadě ctižádostivý Stalin. Hlavním motivem vzájemných rozporů se tak stala role ideologicky nepřijatelných carských důstojníků sloužících v řadách RKKA pod označením „vojenští specialisté“ a také míra kompetencí politických pracovníků plnících roli kontrolního mechanismu ve vojsku. Zmíněné konfrontace mezi vojenskou elitou často získávaly až absurdní podobu a jejich zhoubný vliv naplno odhalilo fiasko v Polsko-sovětské válce v letech 1920-1921.

Konec občanské války a počátek dvacátých let znamenal pro Sovětský svaz dobu hluboké ekonomické krize. Tento stav vyústil do radikálního snížení počtu vojáků v RKKA, poněvadž vyčerpaný průmysl nedokázal existenci početné armády zajistit. Nastalo období ekonomické obnovy země a zahájení Nové ekonomické politiky. RKKA ovšem i v této situaci zůstala středem zájmu jednotlivých frakcí uvnitř bolševické strany. Vrcholící mocenský boj tak na jedné straně spolu se špatnou ekonomickou situací paralyzoval hladké fungování armády a na straně druhé vedl ke zvýšenému zájmu o rozvoj teorie válčení. Rozdílné představy o fungování RKKA tvořily jádro diskusí mezi frakcemi a debat o jasné kodifikování jednotné vojenské doktríny se účastnilo mnoho vojenských teoretiků, jakými byli například Šapošnikov, Svečin či Frunze. Právě Frunze se po odstranění Tuchačevského dostal na krátkou dobu do čela RKKA. Po jeho smrti v roce 1925 nastoupil do funkce na dlouhých patnáct let Vorošilov.

Postavení armády se změnilo k lepšímu až ke konci dvacátých let v souvislosti s tzv. Válečnou panikou. Mocenské boje se již chýlily ke konci a Stalinova frakce získávala ve

straně definitivní převahu. V této době přestala být RKKA vnímána primárně jako prostor pro řešení ideologických sporů. Velkou měrou tomu napomohla zhoršující se mezinárodní situace a chladné vztahy, které měl SSSR prakticky se všemi svými evropskými sousedy. Svou roli hrála také tradiční obava z kapitalistické ciziny. Tváří v tvář této (ať již skutečné nebo jen domnělé) hrozbě stála oslabená Rudá armáda disponující zastaralou výzbrojí a minimem technických prostředků.

Stalinova frakce, jež se na samém konci dvacátých let zbavila svých posledních odpůrců, viděla řešení napjaté mezinárodní situace v posílení ekonomického potenciálu státu prostřednictvím tzv. socialistické industrializace, tj. v ukončení poměrně volně fungujícího trhu v intencích NEPu a v zavedení centralizovaného hospodářství rozděleného na pětiletky. Součástí tohoto plánu bylo značné posílení těžkého (zbrojního) průmyslu.

První pětiletý plán dokázal i za cenu ohromných inflačních tlaků razantně zvýšit ekonomický potenciál SSSR. Dodnes se vedou diskuse nad tím, nakolik bylo zahájení socialistické industrializace motivováno snahou posílit bojový potenciál RKKA a do jaké míry se jednalo o snahu pozvednout stát jako celek a požadavky armády byly jen vedlejším jevem. Badatel Naum Jasny²⁴² spojitost militarizace ekonomiky a socialistické přestavby zcela odmítá, řada autorů (jako například Adam Ulam²⁴³) tyto úmysly pokládá za vedlejší; na druhé straně existují názory, že právě to byl nejdůležitější motiv pro zahájení industrializace (například David Glantz²⁴⁴).

Posílení technického zázemí armády se projevilo až na počátku druhé pětiletky, kdy se do výzbroje začala zavádět domácí technika inspirovaná převážně zahraničními modely. První polovina třicátých let představovala pro armádu nejkřivější chvíle v celém meziválečném období, jež jí poskytly dobrou možnost pro zahájení širokého vojenského výzkumu a pro dostižení úrovně svých potenciálních nepřátel. Problémem armády však zůstávala, a to i před zahájením velkých čistek na konci třicátých let, úroveň branců a vojáků. Právě chronický nedostatek kvalitního lidského materiálu (důstojnického sboru i mužstva) zůstával po celé meziválečné období nejslabší stránkou armády.

Slibně se rozvíjející výzkum a snahy o zvýšení kvality a profesionální připravenosti vojska přerušila na konci třicátých let série čistek. Navzdory všeobecně sdílené představě nebyla armáda jejich hlavní obětí. Zásadním dopadem čistek na RKKA však bylo dokonalé odstranění tzv. modernistického proudu uvnitř armády a její následné uvržení do atmosféry strachu a posléze letargie. Pohnutky vedoucí k zahájení Velkého teroru nejsou dodnes

²⁴² N. Jasny, *Soviet industrialization 1928-52*, Chicago 1961.

²⁴³ A. Udam, *Expansion and Coexistence*, New York 1974.

²⁴⁴ D. Glantz, *The Military Strategy of the Soviet Union*, London 1992.

uspokojivě vysvětleny. Dle vzpomínek Žukova byla hlavním motivem čistek snaha o otřesení krajských stranických organizací před přijetím nové sovětské ústavy. Názory na pravdivost tohoto tvrzení se liší.

V turbulentním období konce třicátých let Rudá armáda absolvovala v roli agresora řadu menších konfliktů, jejichž výsledky i přes oficiálně proklamovaná vítězství odhalovaly neuspokojivý stav vojska a jeho špatnou připravenost k vedení bojových operací. Katastrofální výkony armády za Zimní války s Finskem v letech 1939-1940 dokonce vedly k sesazení Vorošilova z postu Národního komisaře obrany. Jeho místo obsadil Timošenko a pod ním začala od května 1940 řada reforem, jež měly za cíl obnovu ozbrojených sil. Přejímka, která proběhla při příležitosti nástupu Timošenka do funkce, odhalila celou řadu fatálních nedostatků a ve své podstatě dokládala, že armáda není nebojeschopná.

Rok, který zbýval do začátku Velké vlastenecké války, nemohl stačit na to, aby se překonalo víc než půl desetiletí stagnace. Urychlená modernizace armády na počátku třicátých let a přestavba celé země způsobila, že vojáci nedokázali dostatečně rychle absorbovat nové požadavky a nároky, jež na ně v té době velmi pokroková sovětská teorie vedení války kladla. Většinu požadavků zvládalo nejen mužstvo, ale dokonce i důstojnický sbor velmi povrchně a technická zdatnost obyvatelstva stále ještě nedosahovala uspokojivé úrovně. Svou stopu zanechaly také čistky, které v armádě způsobily koncepční a myšlenkový chaos. Nová generace výzbroje a výstroje se zaváděla až těsně před začátkem války, a to v nedostatečném množství. RKKA kvůli tomu na počátku války platila za svou nepřipravenost velkou daň a musela se modernímu způsobu válčení učit až v průběhu skutečného vojenského konfliktu.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY:

OFICIÁLNÍ A STRANICKÉ DOKUMENTY:

12-й съезд РКП(б). Стенографический отчёт, Москва 1968. První publikace: Москва, Известия ЦК РКП(б) №6(54) июль 1923 г.

XIV съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б). Декабрь 1925 года. Стенографический отчёт. Москва 1926.

Восьмой экстренный съезд РКП (б). Март 1919 года. Стенографический отчет, Москва 1959.

Декрет Совета Народных Комиссаров 18-ое января 1918 г.

Оперативный приказ народного комиссара внутренних дел СССР № 00447 Об операции по репрессированию бывших кулаков, уголовников и других антисоветских элементов от 30 июля 1937 г., Москва 1937.

Постановление ВЦИК РСФСР „Об обязательном обучении военному искусству, от 22 апреля 1918 г., Декреты Советской власти, том 2, Москва 1959.

Постановление Политбюро ЦК ВКП(б) О перестройке литературно-художественных организаций, от 23 апреля 1932 г., Москва 1932.

Постановление СНК СССР «Об использовании труда уголовно-заключённых», от 11 июля 1929 г. Москва 1929.

Седьмой экстренный съезд РКП (б). Март 1918 года. Стенографический отчет, Москва 1962.

Справка спецотдела МВД СССР о количестве осуждённых по делам органов НКВД за 1937-1938 годы, 11 декабря 1953. Москва 1953.

Конституция (основной закон) Союза Советских Социалистических республик (окончательная редакция 31.1.1924), Ю. С. Кукушкин, О. И. Чистяков, Москва 1987.

ODBORNÁ LITERATURA:

Беккер М., *О поэтах: литературно-критические статьи*, Москва 1961.

Будённый С. М., *Пройдённый путь: книга первая*, Москва 1958.

Булгак Л. Г., Мишин Ф. В., *Лидия Русланова в воспоминаниях современников*, Москва 1981.

Великанов Н. Т., *Блюхер*, Москва 2010.

Виноградов К., *Краснознамённый имени А. В. Александрова ансамбль песни и пляски Советской Армии*, Москва 1951.

Вокально-энциклопедический словарь в 5 томах, Москва 1991-94.

Долгоруков П. Д., *Личные воспоминания 1916-1926 гг.*, Мадрид 1964.

Дюков А. Р., *Пакт Молотова-Риббентропа в вопросах и ответах*, Москва 2009.

Дюллен С. (перевод), *Сталин и его дипломаты: Советский Союз и Европа 1930-1939 гг.*, Москва 2009.

Егоров А. И., *Гражданская война в России: разгром Деникина 1919 г.*, Москва 2003.

Жуков Г. К., *Воспоминания и размышления*, Москва 1971.

Жуков Г. К., *Воспоминания и размышления*, Москва 2002.

Захаров М. В., *Генеральный штаб в предвоенные годы*, Москва 1989.

Зимняя война: работа над ошибками (апрел-май 1940 г.): Материалы Комиссий Главного военного совета Красной Армии по обобщению опыта финской кампании, Москва 2004.

Ильичев Л. Ф., *Год кризиса 1938-1939: документы и материалы, Том II*, Москва 1990.

Иоффе М., *Дмитрий Стахивич Моор 1883-1946*, Москва 1948.

История дипломатии, 2-ое издание, том 3, Москва 1965.

Киселев А., Щагин Э., *Хрестоматия по Отечественной истории 1914-1945 гг.*, Москва 1996.

Кляцкин С. М., *На защите октября: Организация регулярной армии и милиционное строительство в Советской республике 1917-1920*. Москва 1965.

Кобляков И. К., *От Бреста до Рапалло*, Москва 1954.

Козак В., *Лексикон русской литературы XX век*, Москва 1996.

КПСС о вооружённых силах Советского Союза. Документы 1917-1968. Москва 1969.

Красильников С. А., *Шахтинский процесс 1928 г.: подготовка, проведение, итоги, в двух томах*. Москва 2010-11.

Ленин В. И., *Империализм, как высшая стадия капитализма*, Петроград 1917.

Лузянин С. Г., *Россия, Монголия, Китай в первой половине XX века: политические взаимоотношения в 1911-1946 гг.*, Москва 2003.

Маннинен О., *Зимняя война 1939-1940 (в 2 книгах)*, Москва 1998.

Маркс К., *Философия истории*, Санкт-Петербург 1905.

Маркс К., Энгельс Ф., *Капитализм и коммунизм*, Москва 1905.

Минаков С. Т., *Военная элита 20-30-х годов XX века*, Москва 2004.

Новиков М. В., *Победа на Халхин-Голе*, Москва 1971.

Оликов С., *Дезертирство в Красной Армии и борьба с ним*, Ленинград 1926.

Платонов А. В., *Энциклопедия советских подводных лодок 1941-1945 гг.*, Москва 2004.

Поляков В., *Товарищ смех*, Москва 1976.

Ракитин А. В., В. А. Овсенко: *историко-биографический очерк*. Ленинград 1989.

Реввоенсовет республики: протоколы 1920-1923: сборник документов, Москва 2000.

Репрессии в Красной Армии (30-е годы): Сборник документов из фондов Российского Государственного Военного архива, Наполи 1996.

Роговин В. З., *Власть и оппозиция*, Москва 1993.

Романовский Н. В., *Хоровой словарь*, Москва 2005-2007.

Рыбаков М. В., *Героическая оборона Петрограда в 1919 году*, Москва 1957.

Сафощкин В., *Леонид Утёсов: к 110-летию со дня рождения*, Москва 2005.

Сборник материалов Троцкизм и молодёжь, Ленинград 1924.

Свечин А. А., *Стратегия*, Москва 1926.

Свечин А. А., *Эволюция военного искусства*, Москва 1928.

Севостяков Г. Н., *Москва-Берлин: политика и дипломатия Кремля 1920-1941: сборник документов в трёх томах*, Москва 2011.

- Сенников Б. В., *Тамбовское восстание 1918-1921 гг. и раскрестьянивание России 1929-1933 гг.*, Москва 2004.
- Серов В., *Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений – буква И*, Москва 2003.
- Симонов Н. С., *Военно-промышленный комплекс СССР в 1920-1950 годы: темпы экономического роста, структура, организация производства и управление*, Москва 1996.
- Список лиц с высшим военным образованием...*, Москва 1923.
- Сталин И. В., *Отчётный доклад на XVIII съезде партии о работе ЦК ВКП(б) 10 марта 1939 года*, Москва 1939.
- Сталин И. В., *Речь на первой всесоюзной конференции работников социалистической промышленности 4 февраля 1931 г.*, Москва 1931.
- Троцкий Л. Д., *Материалы и документы по истории Красной Армии: В трех томах. Том II, Как вооружалась революция: На военной работе*, Москва 1924 г.
- Троцкий Л. Д., *Речь Л. Д. Троцкого на заседании Центрального Исполнительного Комитета 22 апреля 1918 года*, Москва 1918 г.
- Фрунзе М. В., *Военная и политическая деятельность*, Москва 1984.
- Фрунзе М. В., *Единая военная доктрина и Красная Армия*, Харьков: Политуправление всех вооружённых сил Украины 1921.
- Хозов М. А., *Неизвестное и забытое: публицистика, мемуары, документы, письма / В. М. Фрунзе*, Москва 1991.
- Хокурин А. И., *ГУЛАГ – Главное управление лагерей 1918-1960*, Москва 2000.
- Шапошников Б., *Мозг армии*, Москва 1927, 1929.
- Шафер Н., *Дунаевский сегодня*, Москва 1988.
- Юнге М., Биннер Р., *Как террор стал «большим»?* , Москва 2003.
- Anderle A., *Rapallo und Die Friendliche Koexistenz*, Berlin 1963.
- Davies N., *Bílý orel, Rudá hvězda: polsko-sovětská válka 1919-1920 a zázrak nad Vislou*, Praha 2006.
- Davies R. W., *The Industrialization of Soviet Russia, The Soviet Collective Farm, 1929-1930 (Industrialization of Soviet Russia, Vol.2)*, London 1980.
- Davies R. W., *The industrialization of Soviet Russia 4, Crisis and progress in the Soviet economy 1931-1939*, Harvard 1996.
- Durman K., *Popely ještě žhavé I. díl*, Praha 1964.
- Engelová, Paanen, *Zimní válka – Sovětský útok na Finsko 1939-1940*, Brno 1996.
- Fic V. M., *Československé legie v Rusku a boj za vznik Československa 1914-1918*, Brno 2008.
- Fic V. M., *Československé legie v Rusku a boj za vznik Československa 1914-1918: Selhání americké politiky v Rusku a na Sibiři, Wilsonovo rozhodnutí neintervnovat: březen-říjen 1918*, Brno 2008.
- Firebrace to Chilston 19 April 1938*, Public Record Office, FO 418/84, Dok. № 48.
- Glantz D., *The Military Strategy of the Soviet Union*, London 1992.
- Grodetsky G., *Grand Dezilusion, Stalin and German invasion of Russia*, London 1999.
- Groehler O., *Sebevražedné spojenectví: německo-sovětská vojenská spolupráce 1920-1941*, Praha 1997.
- Jasny N., *Soviet economists of the twenties: Names to be remembered*, London 1972.
- Jasny N., *Soviet industrialization 1928-52*, Chicago 1961.

Kotkin S., *Magnetic Mountain. Stalinism as a civilization*, Berkeley 1997.

Krivosheev G. I., *Soviet Casualties and Combat Losses*, London 1997.

Litera B., *Historie Rudé armády 1917-1941*, Praha 2009.

Litera B., *Historie Rudé armády 1917 – 1941 v souborném vydání*, Praha 2009.

Litera B., Wanner J., *Vnitřní fronta. Sovětský stát a společnost 1941-1945*, Praha 2000.

Lukeš I., *Československo mezi Stalinem a Hitlerem: Benešova cesta k Mnichovu*, Praha 1999.

Macoun J., *Stručná historie: Tanky*, Praha 2006.

Meyer S. E., *James Montgomery Flagg*, New York 1974.

Rayfield D., *Stalin and his hangmen*, London 2005.

Reischauer E. O., *Dějiny Japonska, 2. dopl. vydání*, Praha 2006.

Skřivan A., *Cestou samurajů*, Praha 1984.

Tejchman M., *Československo a Rumunsko v roce 1938 a Malá dohoda*, Bratislava 1971.

Teske H., *General Ernst Köstring, der Militärische Mittler zwischen dem Deutschen Reich und der Sowjetunion 1921-1941*, Frankfurt a. M. 1965.

Trotsky L., *The trotzky papers II*, Hague 1971.

Udam A., *Expansion and Coexistence*, New York 1974.

Veber V., *Komunistický experiment v Rusku 1917-1991*, Praha 2001.

Williamson D. G., *Zrazené Polsko: nacistická a sovětská invaze v roce 1939*, Brno 2010.

FILMOVÉ MATERIÁLY:

Режиссёр: А. Медведкин, Всесоюзный парад физкультурников „Цветущая юность, Мосфильм и Ленфильм от 18 июля 1939 г., Москва 1939.

Режиссёр: В. Веляев, *Линия Маннергейма*, Москва 1940.

Режиссёр М. Калатозов, Валерий Чкалов, Ленфильм 1941.

Режиссёр: Неизвестный, *Военный парад и демонстрация учащихся гимназий 26-ое мая 1922 во Владивостоке по случаю годовщины власти правительства братьев Меркуловых*, Владивосток 1922.

Режиссёр: С. Гуров, *Боевые будни – фильм о тактических учениях Красной Армии 1940 года*, Москва 1940.

VOJENSKÉ PŘÍRUČKY:

7,62мм Автоматический карабин системы Токарева, Москва 1938.

7,62мм Автоматическая винтовка образца 1936 г., Москва 1937.

Наставление для командующего состава РККА – Индивидуальная гимнастика на каждый день, Москва 1939 г.

Начальная военная подготовка, Москва 1940.

НСД пистолет-пулемёт обр. 1940 г. и пистолет-пулемёт обр. 1941 г., Москва 1941 г.

НСД Ружейный гранатомёт, Москва 1940.

НСД Ручной пулемёт ДП, Москва 1940.

НСД Самозарядная винтовка обр. 1940 г., Москва 1940.
НСД Станковый пулемёт системы Максима обр. 1910 г., Москва 1939.
Ружейный гранатомёт Дяконова и стрельба из него, Москва 1934.
Сверчиков И., *Автомат Фёдорова*, Москва 1923 г.
Строевой Устав Пехоты 1938, Москва 1939.
Устав Гарнизонной службы, Москва 1941. *Форма одежды для начсостава Бронетанковых войск и Воздушных Сил РККА*, Москва 1935.

ČLÁNKY:

Анфилов В. А., *Разговор закончился угрозой Сталина – десять неизвестных бесед с маршалом Г. К. Жуковым в мае-июне 1965 г.* in: Военно-исторический журнал 1995, №3.
Вышлёв О. В., *Речь Сталина 5 мая 1941 г.*, *Российские документы* in: Новая и новейшая история 1998 4.
Котельников В., *ВВС РККА и воздушно-десантные операции 1930-1940 гг.* in: Авиамастер №8 за 2004 г. (приложение к журналу Техника молодёжи).
Кулешова Н. Ю., *Красная армия в конце 1930-х годов: проблема боеспособности с точки зрения истории повседневности* in: Отечественная история 2003, №4.
Национальная педагогика русского скаутизма in: Третий Полюс №1, 1993.
Резниченко С., *Ампуломёт. Забытое оружие ВОВ?* in: Техника и вооружение, Москва 2005 г.
Рыжаков А., *К вопросу о строительстве бронетанковых войск Красной Армии в 30-е годы* in: Военно-исторический журнал №8 1968.
Савинов И. А., *Семён Александрович Чернецкий* in: Журнал Дуэль №51(449) декабрь 2005.
Смирнов А., *Провал больших военных маневров Красной Армии в 1935-1936 годах* in: Родина №4 2000.
Щаденко Е. А., *О работе за 1939 год: Из отчёта начальника Управления по начальствующему составу РККА Наркомата обороны СССР Е. А. Щаденко 5 мая 1940 г.* in: Известия ЦК КПСС №1 1990.

SAMOSTATNÉ INTERNETOVÉ ODKAZY:

<http://www.panzernet.net/tankist/start.php>, 13. května 2013.
<http://www.ushenin.com/books/book3c01.php>, 13. května 2013.
<http://www.rusarchives.ru/publication/katyn/spisok.shtml>, 13. května 2013.

SEZNAM OBRÁZKŮ:

Obr. 1. Na koně, proletáři!

<http://www.krasnoyeznamya.ru/picm.php?vrub=rm&pid=6&picid=229> ze 13. 5. 2013.

Obr. 2. Maskovací převlečníky na přehlídce, konec 20. let.

Viz

IWANOW A. N., „Kurze Zusammenstellung über die russische Armee“, Berlin 1929.

Obr. 3. Proč nejste v armádě?

<http://www.petrograd.biz> ze 13. 5. 2013.

Obr. 4. Ty! Zapsal jsi se k dobrovolníkům?

<http://www.davno.ru/posters/профессор-полицейского-права-рисунки-для-журнала.html>
ze 13. 5. 2013.

Obr. 5. Automat Fjodorova ve válce s Finskem.

<http://s002.radikal.ru/i199/1203/83/816e9087616c.jpg> ze 13. 5. 2013.

Obr. 6. 65mm „reaktivní zbraň“ B. S. Petropavlovského, 1931.

http://waralbum.ru/bb_img/2927.jpg ze 13. 5. 2013.

Obr. 7. P. I. Grochovský, 1935.

<http://desantura.ru/articles/16/> ze 13. 5. 2013.

Obr. 8. L. G. Minov

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:%D0%9B%D0%B5%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D0%B4_%D0%9C%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B2.jpg?uselang=ru ze
13. 5. 2013.

SEZNAM ZKRATEK:

RSFSR	Ruská sovětská federativní socialistická republika
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
RKKA	Dělnicko-rolnická Rudá armáda
RKS(b)	Ruská komunistická strana (bolševiků)
VKS(b)	Všesvazová komunistická strana (bolševiků)
ÚV	Ústřední výbor
Revvojensovět	Revoluční vojenský sovět
NKO	Národní komisariát obrany
VO	Vojenský okruh
PUR	Politická správa Rudé armády
ČS	Československo
OSN	Organizace spojených národů

Zkratky týkající se Komisariátu vnitřních záležitostí:

VČK (Всероссийская чрезвычайная комиссия ЧК РСФСР) (20. prosinec 1917 – 6. únor 1922)

GPU NKVD (Государственное политическое управление при НКВД РСФСР) (6. únor 1922 – 15. říjen 1923)

OGPU (Объединенное государственное политическое управление при ЧК РСФСР) (15. říjen 1923 – 10. července 1934)

GUGB (Главное управление Государственной Безопасности при НКВД) (10. července 1934 – 3. únor 1941 + 14. dubna 1943 – 15. březen 1946) (ve vynechané době byl GUGB od NKVD oddělen).

Zkratky týkající se Hospodářství:

Nejvyšší rada národního hospodářství (Высший совет народного хозяйства) =

Souhrnný název centrálních řídicích orgánů státního průmyslu SSSR (15. prosince 1917 – 5. ledna 1932). Nahrazena třemi následujícími komisariáty:

Národní komisariát těžkého průmyslu (Народный Комиссариат Тяжелой Промышленности)

Národní komisariát lehkého průmyslu (Народный Комиссариат Легкой Промышленности)

Národní komisariát lesního průmyslu (Народный Комиссариат Лесной Промышленности)

Rada práce a obrany (Совет труда и обороны) = (duben 1920 – duben 1937)

Od roku 1918 do dubna 1920 „Rada práce a rolnické obrany“. Hlavní armádně-průmyslové centrum SSSR. Správa činnosti ekonomických komisařů majících na starost obranu země. Hlavní starostí orgánu bylo vybavování armády. Tuto funkci v rámci centralizace 20. června 1934 převzal NKO, zbylé funkce byly v dubnu 1937 předány Ekonomické radě při Radě národních komisařů SSSR (rada ministrů).

Zkratky týkající se řízení armády:

RKKA (Рабоче-Крестьянская Красная Армия) = Dělnicko-rolnická Rudá armáda (23. únor 1918 – 25. únor 1946)

Revvojensovět (Реввоенсовет) = Revoluční vojenská rada (2. září 1918 – 20. červen 1934), nejvyšší orgán řízení a politického vedení RKKA. Jedná se o nejvyšší orgán mající na starosti armádní záležitosti.

V rámci Frunzeho reformy byla ode dne 28. března 1924 rozkazem Revvojensovětu „RVS SSSR № 446/96“ změněna struktura orgánů podřízených Revvojensovětu následujícím způsobem:

Štáb RKKA (Штаб РККА) = Organizace armády, mobilizační plány.

Inspekce RKKA (Инспекция РККА) = Výcvik a kontrola jednotek.

Správa RKKA (Управление РККА) = Denní agenda armády a povolávání branců, od roku 1925 Hlavní správa RKKA.

(Dále: Politická správa RKKA, Správa vojenského letectva, Správa vojenského námořnictva, Správa zásobování RKKA, Zdravotnická správa RKKA, Veterinární správa RKKA,...)

Správa zásobování RKKA (29. listopad 1929 Správy vyzbrojování – Unšlicht)

Národní komisariát obrany (Народный Комиссариат Обороны) = (původně Narkomvojenmor) přejmenován a převzal funkce zrušeného Revvojensovětu (20. června 1934 – 15. března 1946 nahrazen Ministerstvem obrany SSSR).

Národní komisariát vojenských námořních flotil (Народный Комиссариат Военно-морского Флота) = vznikl ze Správy VMS RKKA, které původně spadalo pod NKO (30. prosince 1937 – 25. února 1946).